

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
KRIMINOLOGIJOS KATEDRA

EVELINA ČAPLIGINAITĖ
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR KRIMINOLOGIJOS STUDIJŲ PROGRAMA

VAIKŲ PRIEVARTOS BEI SMURTO PAPLITIMO PROBLEMOS TELŠIŲ APSKRITYJE

Magistro baigiamasis darbas

Mokslinė vadovė Lekt. Aida Raudonienė

Konsultantė Prof. Dr. Genovaitė Babachinaitė

Vilnius, 2004

TURINYS

Ivadas.	3
I. Vaikų smurtinio nusikalstamumo samprata.	8
II. Vaikų prievartos bei smurto paplitimo problemų Telšių apskrityje situacinė analizė.	
1. Vaikų nusikalstamumo būklė 2000-2004 m.	11
2. Tyrimo (anketavimo) duomenų kriminologinė analizė.	15
III. Smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybė ir jos formavimasis.	
1. Smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės samprata.	21
2. Smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės tipai.	23
3. Smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės struktūra.	25
4. Aplinkybės, sąlygojusios smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės formavimąsi.	26
IV. Vaikų prievartos bei smurto prevencijos samprata ir sistema.	
1. Vaikų prievartos bei smurto prevencijos samprata.	31
2. Pagrindinės vaikų prievartos ir smurto prevencijos kryptys Telšių apskrities institucijose.	33
3. Specialioji vaikų prievartos bei smurto prevencija:	
3.1. vaikas ir šeima.	38
3.2. vaikas ir ugdymo institucijos.	41
3.3. vaikas ir neformali aplinka.	43
3.4. vaikai ir darbas.	45
3.5. vaikas ir žiniasklaida.	47
Išvados.	50
Pasiūlymai ir rekomendacijos.	53
Reziumė.	57
Summary.	58
Literatūros sąrašas.	59
Priedai.	
Priedas Nr. 1. Statistinių duomenų lentelės.	
Priedas Nr. 2. Smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės formavimosi schema.	
Priedas Nr. 3. Anketa vaikų prievartos bei smurto paplitimo problemoms tirti pagal baudžiamąsias bylas.	

ĮVADAS

Nuo seno genialiausi žmonės svajojo apie tobulos asmenybės suformavimą. Daugelio filosofų, teisininkų, sociologų, menininkų darbuose galima rasti aprašytus bruožus, kurie, jų manymu, daro asmenybę harmoningą, jos gyvenimą prasmingą, atitinkantį žmogaus socialinę paskirtį. Asmenybės harmoningumas – tai visų pirma harmonija tarp asmens ir visuomenės. Tai santykis tarp to, ko žmogus nori iš kitų, ir to, ką jis kitiems gali duoti, jo teisių ir pareigų harmonija.¹

Nesuklysimė pasakę, kad didžioji dauguma vaikų ir jaunimo, atkakliai ieškodami savo vietos visuomeniniame gyvenime, labai atsakingai suvokia ir vykdo savo pareigas. Antra vertus, ne paslaptis, kad kartais jauni žmonės pradeda nepaisyti visuomenės interesų, poreikių, savo pareigų jai, taigi padaro nusikalstamas veikas. Ši problema paliečia ne tik didmiesčiuose, bet ir mažesniuose rajonų miestuose gyvenančius vaikus. Mūsų nuomone, nemažai jaunų žmonių galima apsaugoti nuo moralinių ir psichologinių traumų, užtikrinti jų geresnį teisės normų supratimą bei sąmoningą vykdymą. Taigi būtina organizuoti visuomenės kovą su teisės pažeidimais taip, kad būtų galima kuo anksčiau užkirsti jiems kelią, pašalinti priežastis ir sąlygas, kurios sukelia šiuos neigiamus reiškinius. Be to, negalima pamiršti ir tos aplinkybės, kad prevencinis darbas reikalauja mažiau žmonių, ekonominių ir kitų resursų palyginti su tuo darbu, kurį tenka dirbti pataisant ir perauklėjant nusižengusius asmenis.

Temos aktualumas. Nusikalstamumas – socialinis reiškinys, kurio nepavyksta išvengti nei vienai valstybei. Tačiau jo būklė ir prevencijos metodai atskirose šalyse yra skirtingi. Tai priklauso nuo įvairiausių socialinių, ekonominių, teisinių, religinių ir kitokių priežasčių. Lietuvoje nusikalstamumas auga², keičiasi ir jo kokybė – jis “sunkėja”³. Tačiau lyginant visos Lietuvos ir Telšių apskrities miestų nusikalstamumą pastebime, kad pastarojo augimas ne toks žymus⁴. Kaip viena iš nepalankių tendencijų pastebimas nusikaltimų, padarytų vaikų arba jiems dalyvaujant, skaičiaus didėjimas⁵.

Žiniasklaidoje vis dažniau girdime apie mažamečių vaikų agresyvumo proveržius, kartais pasibaigiančius kito žmogaus mirtimi ir neretai – sunkiu kūno sužalojimu. Dar daugiau istorijų galime išgirsti visai šalia savo namų – apie vaikų žiaurumą, kitų vaikų reketavimą, grasinimus, muštynes, užpuolimus. Apie tai kalba žmonės gatvėse, kaimynai, pažįstami...Vaikų nusikalstamumas yra specifinė bendrojo nusikalstamumo dalis. Nusikalstamumo statistika ir kriminologijos teorija liudija,

¹ V. Pavilionis. Jei paauglys nusikalto. – Vilnius: Mintis, 1987. P. 4.

² Pvz., 2004 m. birželio mėn. Lietuvoje buvo užregistruoti 41 582 nusikaltimai, t.y. dvigubai daugiau, nei 2003 m., kada buvo užregistruoti 18 268 nusikaltimai. – Žr. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro tinklapi www.nplc.lt; prisijungimo laikas: 2004-06-12.

³ Pvz., 2004 m. birželio mėn. Lietuvoje buvo užregistruoti 2002 sunkūs nusikaltimai, t.y. beveik keturis kartus daugiau, nei 2003 m., kada buvo užregistruoti 590 nusikaltimų. – Žr. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro tinklapi www.nplc.lt; prisijungimo laikas: 2004-06-12.

⁴ Pvz., 2003 m. Mažeikių rajono apylinkės prokuratūros aptarnaujamoje teritorijoje buvo užregistruotos 1004, o 2002 m. - 943 nusikalstamos veikos. Taigi 2003 m. registruota 61 veika daugiau. Šį nežymų nusikalstamų veikų padidėjimą lėmė tai, kad pasikeitus BK, BPK ir BVK, pasikeitė pranešimų apie nusikalstamas veikas registravimo tvarka ir esant nevienodam tyrėjų išsilavinimo lygiui buvo įregistruota veikų, kurios neturėjo nusikalstamos veikos požymių.–Žr. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro tinklapi www.nplc.lt; prisijungimo laikas: 2004-06-12.

⁵ Pvz., 2003 m. Telšių miesto prokuratūros aptarnaujamoje teritorijoje buvo užregistruotos 61, o 2002 m. – 39 nusikalstamos veikos. Taigi 2003 m. registruota 22 veikomis daugiau. – Žr. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro tinklapi www.nplc.lt; prisijungimo laikas: 2004-06-12.

kad kas trečias recidyvistas pirmą nusikaltimą yra padaręs dar paauglystėje⁶. Kuo jaunesnis yra žmogus, pirmą kartą padaręs nusikaltimą, tuo didesnė tikimybė, kad ateityje jis vėl nusikals. Visuomenei vaikai teisės pažeidėjai kelia nerimą, apie vaikų problemas rašo ne tik kriminologai ir psichologai – pedagogai, bet ir įtakingi visuomenės veikėjai, politikai, teisėsaugos pareigūnai. Šioms problemoms išspręsti kuriamos valstybinės programos, išleidžiamos didelės pinigų sumos. Tai daroma ne vien tik dėl elementaraus supratimo, kad iš nepilnamečių teisės pažeidėjų gali išaugti pavojingas ir užkietėjęs nusikaltėlis. Visuomenės nariai ir nežinodami socialinių mokslų išvadų, puikiai supranta, kad vaikų nusikaltimai yra aliarmas jiems patiems, signalas, sakantis, kad kažkas netvarkoje pačioje visuomenėje ir ją kontroliuojančiuose ir reprodukuojančiuose mechanizmuose – šeimoje, mokykloje ir kitose institucijose⁷. Šiandien mažai kas abejoja tuo, kad smurtas tarp žmonių yra amžinas. Jis lydi žmoniją viso jos egzistavimo metu. Keičiasi tik smurto apimtis ir kokybinės savybės. Telšių apskrities miestuose šiuo metu stebima smurtinio nusikalstamumo didėjimo tendencija⁸. Taip pat pažymėtina, kad vaikų smurtinio nusikalstamumo didėjimo tempai lenkia bendrojo smurtinio nusikalstamumo didėjimo tempus⁹.

Darbo tikslas ir uždaviniai. Baigiamojo darbo tikslą nulėmė vaikų smurtinio nusikalstamumo paplitimo problemos Telšių apskrityje. Pagrindinis šio darbo tikslas – išanalizuoti smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybę, jos formavimąsi, vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos sistemą ir pasiūlyti jos tobulinimo kryptis Telšių apskrities miestų ribose. Remiantis autorės atliktu kriminologiniu tyrimu, nusikalstamumo statistikos duomenimis ir mokslo literatūra, taip pat tarptautiniais ir Lietuvos teisės aktais, buvo sprendžiami šie konkretūs uždaviniai:

1. išanalizuoti vaikų smurtinio nusikalstamumo sampratą ir kriminologinę charakteristiką Telšių apskrityje,
2. pateikti smurtinį nusikaltimą Telšių apskrityje padariusio vaiko asmenybės sampratą ir tipus,
3. ištirti pagrindinius tokio vaiko asmenybės struktūros elementus ir aplinkybes, sąlygojusias jos formavimąsi Telšių apskrityje,
4. suformuluoti vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos sampratą ir pateikti siūlymus jos tobulinimui Telšių apskrityje.

Tyrimo dalykas. Darbo tikslui įgyvendinti ir užsibrėžtiems uždaviniams išspręsti pasirinktas tyrimo dalykas. Baigiamojo darbo tyrimo dalyką apibūdina pats baigiamojo darbo pavadinimas –

⁶ A. Dapšys. Nepilnamečių nusikalstamumas: situacija ir prevencijos aktualijos//Teisės problemos. 1993, Nr. 1. P. 42.

⁷ A. Dobryninas. Nepilnamečių justicija Lietuvos žiniasklaidoje. – Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000. P. 6.

⁸ Pvz., 2003 m. Mažeikių rajono apylinkės prokuratūros aptarnaujamoje teritorijoje buvo užregistruoti 155 smurtiniai nusikaltimai, t.y. beveik dvigubai daugiau, nei 2002 m., kada buvo užregistruoti 85 smurtiniai nusikaltimai. – Žr. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro tinklą www.nplc.lt; prisijungimo laikas: 2004-06-12.

⁹ Pvz., 2003 m. Mažeikių rajono apylinkės prokuratūros aptarnaujamoje teritorijoje buvo užregistruoti 7, o 2002 m. – 1 nepilnamečių padaryti plėšimai. – Žr. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro tinklą www.nplc.lt; prisijungimo laikas: 2004-06-12.

“Vaikų prievartos bei smurto paplitimo problemos Telšių apskrityje”. Taigi tyrimo dalykas ir yra vaikų smurtinis nusikalstamumas Telšių apskrityje. Vieningas tyrimo dalykas gali būti skaidomas į keletą sudedamųjų dalių:

1. Vaikų smurtinis nusikalstamumas Telšių apskrityje.
2. Smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybė ir jos formavimąsi sąlygojusios aplinkybės.
3. Vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos sistema.

Tyrimo šaltiniai. Tiriant baigiamojo darbo dalyką ir siekiant darbo tikslo, išanalizuota:

- 1) Tarptautiniai (Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos) ir Lietuvos Respublikos¹⁰ teisės aktai.
- 2) Lietuvos ir užsienio kriminologijos ir baudžiamosios teisės (taip pat sociologijos, pedagogikos ir kitų mokslų) literatūra.
- 3) Informatikos ir ryšių departamento prie LR Vidaus reikalų ministerijos statistiniai duomenys. Darbe analizuojami duomenys apie vaikų padarytus smurtinius nusikaltimus ir smurtinius nusikaltimus padariusius vaikus 2000-2004 m. birželio mėn.¹¹ Taip pat analizuoti ir Statistikos departamento prie LR Vyriausybės statistiniai duomenys.
- 4) Telšių apskrities teismų baudžiamosios bylos.

Tyrimo metodika. Tiriant baigiamojo darbo dalyką ir siekiant darbo tikslo, naudotasi įvairiais mokslo metodais. *Statistinis metodas* naudotas, tiriant kriminalinės statistikos duomenis, taip pat atliekant atrankinį vaikų, padariusių smurtinius nusikaltimus, baudžiamųjų bylų tyrimą. Ištirta 60 pirmos instancijos teismų baudžiamosios bylų (15 Telšių, 40 Mažeikių, 5 Plungės teismų). Atrankinio tyrimo būdu ištirta 100 vaikų, padariusių 168 nusikaltimus, iš kurių 100 buvo smurtiniai. Atrankinis tyrimas atliktas, naudojant baudžiamųjų bylų anketavimo metodą: tyrimo metu užpildyta 100 anketų¹². *Lyginamasis metodas* naudotas, analizuojant Lietuvos ir tarptautinius teisės aktus, reglamentuojančius vaikų smurtinio nusikalstamumo prevenciją, taip pat nagrinėjant skirtingų mokslininkų gvildenamas problemas. *Sisteminės analizės metodu* naudotasi, tiriant atskirų vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos priemonių vietą šios nusikalstamumo rūšies prevencijos sistemoje ir siūlant jos tobulinimo kryptis.

Mokslinis darbo naujumas. Vaikų prievartos, vaikų nusikaltimų temos Lietuvoje yra labai populiarios. Dauguma jau suprato, kad tai nėra vieno kiemo problema ir ją reikia spręsti iš esmės, stengiantis kuo anksčiau užkirsti kelią nusikaltimams, išvengiant “gaisro gesinimo”, kai priemonių

¹⁰ Toliau šiame darbe Lietuvos Respublika sutrumpintai – LR.

¹¹ Duomenys apie vaikų teistumą už smurtinių nusikaltimų padarymą nėra analizuojami, kadangi teismų departamentas Prie LR Teisingumo ministerijos jau kelerius metus nebekaupia ir neapibendrina statistinių duomenų apie asmenų (taip pat ir vaikų) teistumą už atskirus nusikaltimus (taip pat ir smurtinius). Tai laikytina vienu didžiausių Lietuvos kriminalinės statistikos trūkumų. Prokuratūros ir pataisos įstaigų statistika yra neišsami ir gana fragmentiška (pvz., egzistuoja statistika apie kaltinamus ir nuteistus vaikus, tačiau nėra statistikos apie kaltinamus smurtinių nusikaltimų padarymu ir nuteistus už smurtinių nusikaltimų padarymą vaikus), todėl jos duomenys šiame darbe taip pat nėra analizuojami.

¹² Tyrimui naudota anketa pateikta priede Nr. 4.

imamasi po to, kai įvyksta tragedija. Vaikų ir smurtinį nusikalstamumą nagrinėjo daug Lietuvos ir užsienio autorių. Vaikų nusikalstamumą nagrinėjo G.Babachinaitė, V.Pavilonis, J.Bluvšteinas, J.Galinaitytė, V.Justickis, S.Gečėnienė, A.Dobryninas, A.Dapšys, A.Čepas, A.Jatkevičius, E.Melnikova ir kiti autoriai. Šių autorių darbuose buvo analizuojamos vaikų nusikalstamumo priežastys ir prevencija, nepilnamečio nusikaltėlio asmenybės problemos, ankstyvoji vaikų nusikalstamumo prevencija ir kt. Smurtinį nusikalstamumą nagrinėjo, pvz., J.Gilligan, G.Babachinaitė. Jie analizavo smurtinius nusikaltimus darančio nusikaltėlio asmenybės problemas, smurtinio nusikalstamumo prevencijos klausimus ir pan. Tuo tarpu vaikų smurtinį nusikalstamumą yra nagrinėję tik keli autoriai, pvz., G.Babachinaitė, A.Jatkevičius, N.Dremova. Tačiau pažymėtina, jog Lietuvos ir užsienio kriminologijos literatūroje nebuvo detalai nagrinėta smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės struktūra ir jos formavimąsi sąlygojusių aplinkybių sistema, vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos sistema. Juo labiau šie probleminiai klausimai nebuvo nagrinėjami konkrečiai Telšių apskrityje.

Ginamos hipotezės. Remiantis atliktu tyrimu, tiriant baigiamojo darbo dalyką ir siekiant darbo tikslo ginami šie baigiamojo darbo teiginiai:

1.	Telšių apskrityje didėja dažniausiai vaikų padaromų būdingiausių smurtinių nusikaltimų–tyčinių nužudymų, tyčinių sunkių ir apysunkių kūno sužalojimų, užkrėtimų liga ar kitokių susargdinimų, plėšimų ir turto prievartavimų – bei vaikų, padariusių šiuos smurtinius nusikaltimus skaičius. Tuo tarpu vaikų padaromų išžaginimų ir juos padariusių vaikų skaičius išlieka stabilus.
2.	Išsami smurtinius nusikaltimus padariusių vaikų asmenybės analizė leidžia teigti, kad dauguma vaikų smurtinius nusikaltimus padaro atsitiktinai arba susiklosčius nepalankioms aplinkybėms.
3.	Smurtinius vaikų nusikaltimus Telšių apskrityje dažniausiai padaro vyriškos lyties nuo 16 iki 18 m. amžiaus vaikai, gyvenantys mieste, nepilnoje šeimoje arba visai be tėvų. Jie smurtinio nusikaltimo darymo metu niekur nesimokė ir nedirbo. Smurtiniam nusikaltimui iš anksto nesiruošiama, jie padaromi impulsyviai, naudojant primityvius, po ranka pasitaikiusius įrankius ir priemones, nenumatant tokių veikų pasekmių. Jie šį smurtinį nusikaltimą padarė grupėje su vienu savo bendraamžiu, būdami nusikaltimo bendravykdytojais. Alkoholio bei narkotinių medžiagų vartojimas nėra esminis momentas, įtakojęs smurtinio nusikaltimo padarymą. Smurtinio nusikaltimo padarymo pagrindinė priežastis – draugų, pažįstamų, kitų suaugusiųjų poveikis. Tokie nusikaltėliai daugiau ar mažiau pažįsta auką.

4.	Labiausiai apibendrintos ir pasižyminčios ryškiausiu poveikiu aplinkybės, sąlygojusios vaikų padariusių smurtinius nusikaltimus, asmenybės formavimąsi ir pačius vaikų smurtinius nusikaltimus, yra nepalanki šeimos socialinė padėtis, neigiama šeimos įtaka, laisvalaikio neužimtumas, nedarbas, mokslo ir išsilavinimo prestižo nuosmukis bei tradicinės vertybinės orientacijos kaita, nusikalstamos grupės, girtavimas ir narkomanija, neigiama žiniasklaidos įtaka, negatyvus ar provokuojantis nukentėjusiojo elgesys ir neigiama kriminalinės justicijos sistemos įtaka.
5.	Efektyviai vaikų smurto ir prievartos prevencijai Telšių apskrityje būtina reformuoti vaikų kriminalinės justicijos valdymą, keliant teisėsaugos darbuotojų kvalifikaciją bei taikant specializaciją ir steigiant naujas institucijas, kurios geriau užtikrintų vaikų teises. Vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos priemonės yra nesubalansuotos, per daug centralizuotos ir nutolusios nuo bendruomenės, nėra tinkamos jų organizavimo ir valdymo (planavimo, koordinavimo, vykdymo, vertinimo, tęstinumo, finansavimo) tvarkos.
6.	Vaikų teisių apsaugos tarnybos turėtų šalinti ir neutralizuoti neigiamą socialinės aplinkos įtaką, įvairaus lygmens kriminogeninius procesus ir reiškinius, sąlygojančius vaiko asmenybės deformaciją ir jo smurtinį elgesį bei laiduoti vaikų, gyvenančių žemiau skurdo ribos (ypač benamių, vaikataujančių ir elgetaujančių), socialinę globą ir rūpybą, ypatingą dėmesį skiriant jų pedagoginei priežiūrai ir užimtumui. Svarbu įgyvendinti vaikų sveikatos politiką, ypatingą dėmesį atkreipiant į piktnaudžiavimo alkoholiu bei narkotikų vartojimo prevenciją ir psichikos sutrikimų profilaktiką. Taip pat aktualu rengti specializuotus teminius seminarus ir konferencijas vaikų socializacijos ir jų smurtinio nusikalstamumo prevencijos klausimais, remti nevyriausybių organizacijų iniciatyvas, rūpintis vaikų užimtumo programų finansavimu.

Darbo sandara. Baigiamasis darbas yra tarpdisciplininio, tarpšakinio pobūdžio darbas, esantis kelių teisės mokslų – kriminologijos, baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės mokslų – sandūroje. Baigiamąjį darbą sudaro įvadas, keturi skyriai, tyrimo pagrindu suformuluotos išvados, siūlymai ir rekomendacijos, reziumė bei trumpa santrauka anglų kalba. Darbo pabaigoje pateikiamas literatūros sąrašas bei trys priedai: 1. Statistinių duomenų lentelės; 2. Smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės formavimosi schema; 3. Anketa vaikų prievartos bei smurto paplitimo problemoms tirti pagal baudžiamąsias bylas. Baigiamajame darbe bendroji, kriminologinė vaikų nusikalstamumo prevencija nėra detaliai analizuojama: ji Lietuvos kriminologijos literatūroje yra plačiai nagrinėta. Šiame darbe daugiausiai dėmesio skirta vaikų prievartos bei smurto paplitimo problemoms Telšių apskrityje.

I. *VAIKŲ SMURTINIO NUSIKALSTAMUMO SAMPRATA.*

Per visą kriminologijos mokslo istoriją buvo suformuluota daugybė nusikalstamumo apibrėžimų. Tačiau vaikų smurtinio nusikalstamumo samprata Lietuvos teisės, kriminologijos ar sociologijos literatūroje nebuvo apibrėžta.

1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija¹³, prie kurios Lietuva prisijungė 1992 m. ir kurią 1995 m. liepos 3 d. ratifikavo LR Seimas, vaiku laiko kiekvieną žmogų, neturintį 18 m., jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau (Konvencijos 1 str.). Lietuvos teisės aktuose atsižvelgtą į šią tarptautinių teisės aktų nuostatą: LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo¹⁴, priimto 1996 m. kovo 14 d., 2 str. teigiama, kad “vaikas yra žmogus, neturintis 18 m., išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip”. Nepilnamečiai, remiantis 2000 m. rugsėjo 26 d. LR Seimo priimto naujojo LR Baudžiamojo kodekso¹⁵ (toliau BK) 13 str., yra asmenys nuo 14 iki 18 m. Bendrasis baudžiamosios atsakomybės amžius yra 16 m. Vaikai, jaunesni nei 14 m., pagal baudžiamuosius įstatymus neatsako. Jiems apibūdinti Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje vartojama “mažamečio” sąvoka. Baudžiamosios teisės prasme už sunkiausių smurtinius nusikaltimus atsako asmenys nuo 14 m., o šio amžiaus nesulaukusių asmenų veikos nėra laikomos nusikalstamomis, todėl neįeina į vaikų smurtinio nusikalstamumo sampratą ir šiame darbe nėra nagrinėjamos.¹⁶ Taigi šiame darbe vartojama sąvoka “*vaikas*” apima asmenis, sulaukusius baudžiamosios atsakomybės amžiaus – 14 (16) m., tačiau nesulaukusius pilnametystės – 18 m., o sąvokos “vaikas” ir “nepilnametis” yra laikomos iš esmės tapačiomis.

“Nepilnamečių smurtinis nusikalstamumas – tai tam tikroje teritorijoje per tam tikrą laikotarpį padarytų tyčinių nusikalstamų veikų, nukreiptų prieš kitus žmones ir pasižyminčių fiziniu ar psichiniu poveikiu jiems, atsakomybė už kurias kyla jas padariusiems 14-17 m. asmenims, visuma”¹⁷. Išeinant iš šios pozicijos, galime pateikti vaikų smurtinio nusikalstamumo sampratą: *vaikų smurtinis nusikalstamumas – tai tam tikroje teritorijoje per tam tikrą laikotarpį padarytų tyčinių nusikalstamų veikų, nukreiptų prieš kitus žmones ir pasižyminčių fiziniu ar psichiniu poveikiu jiems, atsakomybė už kurias kyla jas padariusiems nuo 14 iki 18 metų asmenims, visuma.*

Vaikų nusikalstamumas yra sudėtinė ir labai specifinė bendro nusikalstamumo dalis.¹⁸ Vaikų smurtinis nusikalstamumas yra sudėtinė vaikų nusikalstamumo dalis; vaikų nusikalstamumas savo ruožtu yra sudėtinė bendrojo nusikalstamumo dalis. Todėl vaikų smurtinio nusikalstamumo sąvokai

¹³ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija//Valstybės žinios. 1995, Nr. 60. Čia ir kitus šiame darbe nurodomi aktualios redakcijos teisės aktų pavadinimai ir remiamasi aktualiais jų tekstais, tačiau “Valstybės žinių” numeriai nurodomi tie, kuriuose buvo publikuotos originalios šių teisės aktų redakcijos.

¹⁴ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas//Valstybės žinios. 1996, Nr. 33.

¹⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 89.

¹⁶ Dėl šio formalaus kriterijaus – baudžiamajame įstatyme numatytos minimalios baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribos – veikos, kurias padaro įstatyme numatyto amžiaus nesulaukę asmenys, nepriskiriamos nusikalstamumo reiškiniai, nors jos objektyviai gali ir niekuo nesiskirti nuo veikų, kurias padaro minėto amžiaus sulaukę asmenys ir kurios nusikalstamumui yra priskiriamos.

¹⁷ Jatkevičius A. Nepilnamečių smurtinio nusikalstamumo prevencija: daktaro dis.: soc. mokslai: teisė (01 S)/ VU. – V., 2003. P. 20.

¹⁸ Nepilnamečių justicija Lietuvoje. – Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 1998. P. 44.

apibrėžti vartotini bendrieji nusikalstamumo apibrėžimo teiginiai, taip pat ir pagrindiniai vaiko bei smurtinio nusikaltimo sąvokų elementai.

Teisės literatūroje smurtas apibrėžiamas įvairiai. Kriminologai nurodo tokius pagrindinius smurto požymius: (a) gėdingas, skriaudžiantis, neteisėtas ir savavališkas veiksmas; (b) veika, padaryta prieš kieno nors norą, laisvo valios išreiškimo paneigimas, svetimos valios primetimas; (c) vieno žmogaus atliekamas veiksmas kito žmogaus atžvilgiu prieš pastarojo valią (norą); (d) neteisėtas jėgos panaudojimas, prievartinis, t.y. prieš kito asmens valią, poveikis jam; (e) agresija, jos ekstremali forma ir pan. Tuo tarpu baudžiamosios teisės doktrinoje smurto sampratoje akcentuojama: (a) aktyvi, sąmoninga veika (veiksmas, elgesys), tiesiogiai nukreipta prieš laivą valios išreiškimą; (b) kaltininko prievarta daromas fizinis ar psichinis poveikis kitam asmeniui, pažeidžiantis šio asmens neliečiamumą ir pan. Literatūros analizė leidžia daryti išvadą, kad teisės moksluose sąvokos “smurtas”, “agresija” ir “prievarta” dažniausiai laikomos sinonimais¹⁹. Taigi *esminiai smurto požymiai yra: a. neteisėtumas, b. tyčinis pobūdis, c. nukreiptumas į kitą žmogų, d. fizinis arba psichinis poveikis jam.*

Taip pat kriminologijos ir baudžiamosios teisės literatūros analizė leidžia teigti, kad svarbiausi smurtinio nusikaltimo sampratoje yra objektyvieji nusikaltimo sudėties požymiai. Todėl šiame darbe smurtinėmis laikomos tokios nusikalstamos veikos, kurias darant smurtas naudojamas kaip nusikaltimo padarymo (kokio nors poreikio patenkinimo, nusikalstamo tikslo pasiekimo) būdas, o tradiciškai suprantama smurtinė motyvacija laikytina papildomu šių nusikaltimų požymiu²⁰. Nusikaltimai, atitinkantys abu minėtus požymius (pvz., nužudymas, sveikatos sutrikdymas ar išžaginimas), laikytini tradiciniais smurtiniais nusikaltimais, o atitinkantys tik pirmąjį – pagrindinį, tačiau neatitinkantys antrojo – papildomojo (pvz., plėšimas), laikytini netradiciniais smurtiniais nusikaltimais, kadangi jie nepasižymi tradicine smurtine motyvacija, kai smurtas naudojamas savitiksliai, jų atveju smurtauti nėra vienintelis kaltininko tikslas, tyčia nėra nukreipta į smurtą. Kaip pažymi lietuvių sociologė I. Leliūgienė, smurtinio nusikaltimo terminas apima įvairiausias blogo elgesio su žmonėmis formas.²¹

Būtina apibrėžti, kurie vaikų smurtiniai nusikaltimai sudarė atrankinio tyrimo dalyką²². Nekyla abejonių dėl tokių tradicinių smurtinių nusikaltimų, kaip nužudymai (BK 129 –131 str.), tyčiniai sveikatos sutrikdymai (BK 135, 136 ir 138 str.), išžaginimai (BK 149 str.) ir seksualiniai

¹⁹ Dabartinės lietuvių kalbos žodyne smurtas apibrėžtas kaip “šturkšti prievarta”, o prievarta apibrėžiama kaip “jėgos vartojimas, vertimas ką daryti”. – Žr. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas – Vilnius: Vaga, 2000. P. 718, 603.

²⁰ Literatūroje teigiama, kad nusikaltimas laikomas smurtiniu visais atvejais, kada fizinis arba psichinis smurtas įeina į objektyviuosius nusikaltimo požymius, t.y. žmogaus asmenybė yra pagrindinis (pvz., išžaginimo atveju) arba papildomas (pvz., plėšimo atveju) nusikaltimo objektas, taip pat kai objektyvioji nusikaltimo pusė pasižymi smurtiniu veikimu arba neveikimu (pvz., nužudymo atveju). – Žr. Насильственная преступность – М., 1997. С. 58, 60.

²¹ I. Leliūgienė. Žmogus ir socialinė aplinka. – Kaunas: J.Petronio leidykla, 1997. P. 138.

²² Pažymėtina, kad visos šiame darbe nagrinėjamos smurtinės nusikalstamos veikos NBK laikomos nusikaltimais, kadangi už visų jų padarymą NBK Specialiosios dalies straipsnių sankcijoje numatytos laisvės atėmimo bausmės (NBK 11 str. 1 d.).

prievartavimai (BK 180 str.). Smurtiniams priskiriami ir du netradiciniai smurtiniai nusikaltimai – plėšimas (BK 180 str.) ir turto prievartavimas (BK 181 str.), kai juos darant panaudojamas fizinis arba psichinis smurtas.²³

BK reglamentuota ir daugiau nusikalstamų veikų, kurių pagrindinis arba kvalifikuojantis požymis yra fizinis arba psichinis smurtas, pvz., genocidas (BK 99 str.), kėsinimasis į LR Prezidento gyvybę (BK 115 str.), fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas (BK 140 str.), grasinimas nužudyti ar sunkiai sutrikdyti žmogaus sveikatą arba žmogaus terorizavimas (BK 145 str.), žmogaus veiksmų laisvės varžymas (BK 148 str.), privertimas lytiškai santykiauti (BK 151 str.), riaušės (BK 283 str.), pasipriešinimas valstybės tarnautojui ar viešojo administravimo funkcijas atliekančiam asmeniui (BK 286 str.) ir pan. Tačiau remiantis senojo BK pagrindu susiformavusia teismų praktika ir kriminologine statistika, inkriminuojant senajame BK numatytus nusikaltimus, analogiškus šiuose NBK straipsniuose numatytoms veikoms, daroma išvada, kad daugumą šių nusikalstamų veikų vaikai padaro itin retai. Taigi šių nusikaltimų inkriminavimas jiems yra veikiau išimtis, nei taisyklė. Tai pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad už šiuos nusikaltimus BK numatyta atsakomybė tik nuo 16 m. Dėl to šie nusikaltimai nebuvo apimti kriminologiniu tyrimu.

Kriminologijos literatūroje chuliganizmas (senojo BK 225 str.) nagrinėjamas kartu su smurtiniu nusikalstamumu²⁴. G.Babachinaitės teigimu, literatūroje prie smurtinių nusikaltimų chuliganizmas santykinai priskiriamas todėl, kad jis dažnai padaromas panaudojant smurtą²⁵. Tačiau BK nebenumato analogiškos chuliganizmo sudėties, o BK 284 str. reglamentuoto viešosios tvarkos pažeidimo sudėtis negali būti laikoma smurtine, kadangi neatitinka visų smurtinio nusikaltimo požymių (ne visais atvejais privalo būti nukreipta prieš kitą žmogų ir pasižymėti fiziniu arba psichiniu poveikiu jam). Taigi darbe nenagrinėjami bei atrankinio tyrimo metu nebuvo analizuoti chuliganizmo atvejai.

Šiame darbe nagrinėjami šie BK numatyti vaikų padaromi tyčiniai smurtiniai nusikaltimai: *nužudymai* (BK 129 –131 str.), *sunkūs sveikatos sutrikdymai* (BK 135 – 136 str.), *nesunkūs sveikatos sutrikdymai* (BK 138 str.), *išžaginimai* (BK 149 str.), *seksualiniai prievartavimai* (BK 150 str.), taip pat *plėšimai* (BK 180 str.) ir *turto prievartavimai* (BK 181 str.), kai juos darant panaudotas fizinis arba psichinis smurtas. Šie nusikaltimai yra būdingiausi, dažniausiai vaikų padaromi smurtiniai nusikaltimai. Jie geriausiai atskleidžia vaikų smurtinio nusikalstamumo specifiką, todėl ir buvo pasirinkti kaip kriminologinio tyrimo dalykas.

²³ Lietuvos bei užsienio baudžiamosios teisės ir kriminologijos literatūroje plėšimai ir turto prievartavimai taip pat laikomi smurtiniais nusikaltimais. Žr. Насильственная преступность – М., 1997. С. 59.

²⁴ J. Bluvšteinas. Kriminologija. – Vilnius: Pradai, 1994. P. 288.

²⁵ G. Babachinaitė. Smurtiniai nusikaltimai Lietuvoje//Jurisprudencija. 1999, t. 12 (4). P. 98.

II. VAIKŲ PRIEVARTOS BEI SMURTO PAPLITIMO PROBLEMŲ TELŠIŲ APSKRITYJE SITUACINĖ ANALIZĖ.

1. VAIKŲ NUSIKALSTAMUMO BŪKLĖ 2000 – 2004 M.

Siekiant rasti efektyvias problemos sprendimo priemones, būtina žinoti pačios problemos apimtį. Todėl ieškant vaikų prievartos bei smurto paplitimo problemų priežasčių, būtina išanalizuoti kriminalinę vaikų smurtinio nusikalstamumo charakteristiką. Šiuo tikslu verta panagrinėti tokius kriminalinės statistikos duomenis: (1) užregistruotų vaikų padarytų smurtinių nusikaltimų (žr. 1 – 5 lenteles); (2) išaiškintų vaikų, padariusių smurtinius nusikaltimus (žr. 6 - 10 lenteles).

Telšių apskrityje yra trys rajonai: Telšių, Plungės, Mažeikių bei Rietavo savivaldybė. Statistikos departamento prie LR Vyriausybės duomenimis Telšių apskrityje iš viso yra 180 600 gyventojų, iš kurių 27 proc. sudaro vaikai, t.y. 48 229 (23 701 berniukai ir 22 528 mergaitės), iš kurių 12 868 yra sulaukę baudžiamajame įstatyme numatyto amžiaus (6586 berniukai ir 6282 mergaitės). Informatikos ir ryšių departamento prie VRM pateikti kriminalinės statistikos duomenys apie išaiškintus vaikų, padarytus smurtinius nusikaltimus Telšių apskrityje pagal amžių 2000 – 2004 m. birželio mėn. yra apibendrinti 11 lentelėje. Analizuojant šiuos duomenis, pastebima bendro nusikaltusių vaikų skaičiaus didėjimo tendencija, tačiau dėl didelio šio reiškinio latentiškumo darytina prielaida, kad statistika tik iš dalies atspindi realią padėtį. Nusikalstamumo statistika labai priklauso nuo gyventojų pranešimų apie nusikaltimus ir nuo nusikalstamumo kontrolės intensyvumo, todėl nusikalstamumo lygio nedidelis sumažėjimas ar padidėjimas tam tikrais metais nebūtinai atspindi ilgalaikę tendenciją bei realią padėtį²⁶. Kai kurie užsienio autoriai netgi teigia, kad nusikalstamumo statistika yra nenaudinga arba netgi žalinga, ypač jeigu vien ja vadovaujantis vykdoma baudžiamoji politika. Jų nuomone, didesnės naudos gali duoti atrankiniai (pvz., viktimologiniai) tyrimai, kurie padeda, naudojantis nepilnais duomenimis, gauti vertos dėmesio informacijos²⁷. Visiškai sutikti su tokia autorių nuomone negalime, kadangi kriminalinės statistikos duomenys suteikia daug vertingos informacijos apie vaikų smurtinio nusikalstamumo tendencijas ir leidžia nustatyti pagrindines prevencinio darbo kryptis.

1 lentelėje ir grafike pavaizduotas išaiškintų vaikų, padariusių tyčinius nužudymus Telšių apskrityje, skaičius 2000 – 2004 m. birželio mėn. turėjo tendenciją didėti. Didelę dalį vaikų padarytų tyčinių nužudymų sudaro tyčiniai nužudymai sunkinančiomis aplinkybėmis (pvz., 2000 – 2004 m. birželio mėn. vaikai padarė 4 tokius nusikaltimus). Tuo tarpu vaikai nepadarė tokių nusikaltimų, kaip motinos tyčinių nužudymų savo naujagimio ir tyčinių nužudymų, didžiai susijaudinus. Vaikų padarytų

²⁶ Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija. – Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2000. P. 11.

²⁷ J. Bluvšteinas. Kriminologija. – Vilnius: Pradai, 1994. P. 42 – 44.

tyčinių nužudymų lyginamoji dalis bendrajame vaikų nusikalstamume analizuojamu laikotarpiu taip pat padidėjo. Bendras užregistruotų tyčinių nužudymų skaičius analizuojamu laikotarpiu svyravo, tačiau užregistruotų vaikų padarytų tyčinių nužudymų lyginamoji dalis bendrajame tyčinių nužudymų skaičiuje beveik tolygiai didėjo.

2 lentelėje ir grafike pavaizduoti vaikų padaryti tyčiniai kūno sužalojimai, užkrėtimai liga ar kitokie susargdinimai. Užregistruotų vaikų padarytų tyčinių kūno sužalojimų, užkrėtimų liga ar kitokių susargdinimų skaičius tiriamuoju laikotarpiu padidėjo nežymiai. Lyginamoji vaikų padarytų tyčinių sunkių ir apysunkių kūno sužalojimų dalis bendrajame užregistruotų vaikų nusikaltimų skaičiuje taip pat padidėjo. Bendras užregistruotų tyčinių sunkių ir apysunkių kūno sužalojimų skaičius tirtuoju periodu padidėjo, nors šis didėjimas ir nebuvo tolygus. Taip pat nors ir netolygiai, tačiau vis dėlto padidėjo ir lyginamoji vaikų padarytų tyčinių sunkių ir apysunkių kūno sužalojimų dalis bendrajame tokių nusikaltimų skaičiuje.

3 lentelėje ir grafike pavaizduotas užregistruotų vaikų padarytų išžagininimų skaičius, priešingai, nei užregistruotų vaikų padarytų tyčinių nužudymų bei tyčinių sunkių ir apysunkių kūno sužalojimų skaičius, tiriamuoju 4 m. laikotarpiu išliko stabilus. Taigi stabili išliko ir lyginamoji vaikų padarytų išžagininimų dalis bendrajame vaikų nusikalstamume. Bendras užregistruotų išžagininimų skaičius tirtuoju 4 m. periodu taip pat liko gan stabilus, kaip ir lyginamoji vaikų padarytų išžagininimų dalis bendrajame užregistruotų išžagininimų skaičiuje. Taigi užregistruotų vaikų padarytų išžagininimų skaičiaus kitimo tendencijos atitiko bendro užregistruotų išžagininimų skaičiaus kitimo tendencijas. Tai leidžia manyti, kad šių vaikų padaromų smurtinių nusikaltimų tendencijos nusikaltimų registracijos duomenimis nesiskiria nuo suaugusiųjų padaromų tų pačių nusikaltimų tendencijų.

4 lentelėje ir grafike pavaizduotas užregistruotų vaikų padarytų plėšimų skaičius tiriamuoju laikotarpiu nežymiai padidėjo. Lyginamoji vaikų padarytų plėšimų dalis bendrajame vaikų nusikalstamume padidėjo nežymiai, kaip ir lyginamoji vaikų padarytų plėšimų dalis bendrajame užregistruotų plėšimų skaičiuje.

5 lentelėje ir grafike pavaizduota, kad tiriamuoju 4 m. periodu padidėjo užregistruotų vaikų padarytų turto prievartavimų skaičius, nors didėjimo tendencija ir nebuvo tolygi. Lyginamoji vaikų padarytų turto prievartavimų dalis bendrajame vaikų nusikalstamume padidėjo, t.y., kaip ir užregistruotų vaikų padarytų tyčinių nužudymų, tyčinių sunkių ir apysunkių kūno sužalojimų bei plėšimų atveju. Bendras užregistruotų turto prievartavimų skaičius 2000 – 2004 m. birželio mėn. taip pat padidėjo, kaip lyginamoji vaikų padarytų turto prievartavimų dalis bendrajame užregistruotų turto prievartavimų skaičiuje, kuri tirtuoju laikotarpiu, nors ir varijavo, tačiau padidėjo.

Apibendrinant kriminologinės statistikos duomenis apie užregistruotus vaikų smurtinius nusikaltimus Telšių apskrityje, galima teigti, kad *2000 – 2004 m. birželio mėn. laikotarpiu visų vaikų padarytų smurtinių nusikaltimų, išskyrus išžaginimus, skaičius turėjo tendenciją didėti*. Tai įrodo, kad vaikų nusikalstamumo prevencijos veikloje yra trūkumų, o vaikų nusikalstamumo kontrolėje ir prevencijoje išskirtinis dėmesys turi būti skiriamas vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos sistemai.

6 lentelėje ir grafike pavaizduotas išaiškintų vaikų, padariusių tyčinius nužudymus Telšių apskrityje, skaičius 2000 – 2004 m. birželio mėn. turėjo tendenciją didėti, nors tirtuoju periodu ir varijavo. Tiriamuoju laikotarpiu padidėjo ir lyginamoji tyčinius nužudymus padariusių vaikų dalis bendrame išaiškintų nusikaltusių vaikų skaičiuje. Pabrėžtina, kad bendras asmenų, padariusių tyčinius nužudymus, skaičius tiriamuoju 4 m. laikotarpiu taip pat padidėjo, kaip ir vaikų, padariusių tyčinius nužudymus, lyginamoji dalis bendrame šiuos nusikaltimus padariusių asmenų skaičiuje.

Tiriamuoju periodu pastebimi aiški ir beveik tolygi išaiškintų vaikų, padariusių tyčinius sunkius ir kūno sužalojimus, užkrėtimus liga ar kitokius susargdinimus Telšių apskrityje, skaičiaus didėjimo tendencija (7 lentelė ir grafikas). Lyginamoji tyčinius sunkius ir apysunkius kūno sužalojimus padariusių vaikų dalis bendrame išaiškintų šiuos nusikaltimus padariusių asmenų skaičiuje taip pat padidėjo. Bendras išaiškintų asmenų, padariusių tyčinius sunkius ir apysunkius kūno sužalojimus, užkrėtimus liga ar kitokius susargdinimus, skaičius didėjo netolygiai, kaip ir šiuos nusikaltimus padariusių vaikų dalis bendrame išaiškintų tuos pačius nusikaltimus padariusių asmenų skaičiuje.

8 lentelėje ir grafike pavaizduotas išaiškintų vaikų, padariusių išžaginimus Telšių apskrityje, skaičius tiriamuoju 2000 – 2004 m. birželio mėn. laikotarpiu išliko pakankamai stabilus (priešingai, nei vaikų, padariusių tyčinius nužudymus bei tyčinius sunkius ir apysunkius kūno sužalojimo atveju), nors yra pastebimi šio skaičiaus svyravimai (pvz., 2001 m., palyginus su 2000m., vaikų, padariusių išžaginimus, buvo išaiškinta dvigubai daugiau). Tačiau pabrėžtina, kad nežymiai sumažėjo bendras asmenų, padariusių išžaginimus, skaičius bei išžaginimus padariusių vaikų dalis bendrame šiuos nusikaltimus padariusių asmenų skaičiuje. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad lyginamoji 3 ir 8 lentelių analizė parodė, jog 2000 – 2004 m. birželio mėn. buvo fiksuojamas didesnis vaikų, padariusių išžaginimus, skaičius, nei vaikų padarytų šių smurtinių nusikaltimų skaičius, o tai liudija apie šių vaikų padaromų smurtinių nusikaltimų grupiškumą.

9 lentelėje ir grafike pavaizduota, kad tiriamuoju 2000 – 2004 m. birželio mėn. laikotarpiu vaikų, padariusių plėšimus Telšių apskrityje, skaičius didėjo. Lyginamoji vaikų, padariusių plėšimus, dalis bendrajame vaikų nusikalstamume taip pat padidėjo. Bendras išaiškintų asmenų, padariusių plėšimus, skaičius nors ir netolygiai, tačiau padidėjo. Atkreiptinas dėmesys į įdomų reiškinį, pastebėtą, atlikus lyginamąją 4 ir 9 lentelių analizę. 2001-2002 m. Telšių apskrityje buvo fiksuojamas didesnis

vaikų, padariusių plėšimus, skaičius nei šių vaikų padarytų nusikaltimų skaičius. Tačiau nuo 2003 m. situacija pasikeitė į priešingą pusę: buvo fiksuojama daugiau vaikų padarytų plėšimų, nei juos padariusių vaikų. Taigi iki 2003 m. vyravusį vaikų padarytų plėšimų grupiškumą pakeitė jų kartotinumai.

10 lentelėje ir grafike pavaizduotas išaiškintų vaikų, padariusių turto prievartavimus, skaičius 2000 – 2004 m. birželio mėn. svyravo, nors bendra jo didėjimo tendencija išliko: 2004 m., palyginus su 2003 m., tokių asmenų padaugėjo tris kartus. Varijavo ir turto prievartavimus padariusių vaikų lyginamoji dalis bendrame nusikaltimus padariusių vaikų skaičiuje. Bendras asmenų, padariusių turto prievartavimus, skaičius taip pat padidėjo, kaip, beje, ir lyginamoji, išaiškintų vaikų, padariusių turto prievartavimus, dalis bendrajame išaiškintų asmenų, padariusių tuos pačius nusikaltimus, skaičiuje. Taip pat pažymėtina, kad vaikų padaryti turto prievartavimai, 2000 – 2004 m. birželio mėn. pasižymėjo kartotinumais (pgl. 5 ir 10 lenteles).

Apibendrinant statistikos duomenų apie išaiškintus vaikus, padariusius smurtinius nusikaltimus, analizę, paminėtina, kad *2000 – 2004 m. birželio mėn. laikotarpiu visus smurtinius nusikaltimus, išskyrus išžaginimus, padariusių vaikų skaičius turėjo tendenciją didėti*. Tai dar kartą įrodo vaikų nusikalstamumo prevencijos sistemos tobulinimo ir specialios vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos sistemos sukūrimo būtinybę. Apibendrinus pateiktus statistinius duomenis, taip pat galima konstatuoti, kad, lyginant nusikaltimų ir juos padariusių asmenų skaičių, pastebėta, jog tiek vaikų smurtiniame nusikalstamume, tiek ir bendrajame vaikų nusikalstamume bei bendrajame smurtiniame nusikalstamume užregistruotų nusikaltimų ir išaiškintų juos padariusių asmenų skaičiaus kitimo tendencijos sutampa. Be to, pažymėtina, kad vaikų padaryti turto prievartavimai, taip pat pastaraisiais metais ir plėšimai pasižymi kartotinumais, tuo tarpu kaip vaikų padaryti išžaginimai dažniausiai padaromi vaikų grupių. Kartu reikia pažymėti, kad vaikų smurtinis nusikalstamumas bendrajame vaikų nusikalstamume sudaro nedidelę lyginamąją dalį, tačiau bendrajame smurtiniame nusikalstamume vaikų smurtinio nusikalstamumo lyginamoji dalis yra gana nemaža. Taip pat paminėtina, kad vaikai padaro itin daug smurtinių-turtinių nusikaltimų. Tačiau reikia nepamiršti, kad šie vaikų padaromi nusikaltimai yra lengviau išaiškinami, nei tokie patys nusikaltimai, padaryti suaugusiųjų, kadangi vaikai smurtiniams nusikaltimams dažniausiai iš anksto nesiruošia, detalai jų neplanuoja, naudoja primityvius įrankius bei priemonei ir pan. Vaikų padarytiems sunkiems smurtiniams nusikaltimams, pvz., nužudymams ar kūno sužalojimams (sveikatos sutrikdymams), būdingas nedidelis latentinis²⁸, palyginus su, pvz., vagystėmis. Be to, vaikų padarytiems nužudymams ir kūno sužalojimams būdingas mažesnis latentinis, nei tiems patiems nusikaltimams, padarytiems

²⁸ Vaikų padarytų tyčinių nužudymų ir juos padariusių asmenų skaičiaus (1 ir 6 lentelių) lyginamoji analizė neleido padaryti kategoriškų išvadų apie šių vaikų smurtinių nusikaltimų kartotinumą arba grupiškumą.

suaugusiųjų, kuomet, pvz., nužudymai būna iš anksto suplanuojami, juos stengiamasi pateikti kaip savižudybes ar žmonių dingimą be žinios.

2. TYRIMO (ANKETAVIMO) DUOMENŲ KRIMINOLOGINĖ ANALIZĖ.

Lytis. Atrankinio tyrimo metu buvo užpildyta 100 anketų. Tarp vaikų, padariusių nusikalstamas veikas, kurių metu pavartotas smurtas bei prievarta, buvo 87 berniukai ir 13 mergaičių. Taigi galima daryti išvadą, kad *vaikų smurtiniame nusikalstamume mergaitės yra mažiau aktyvios, nei berniukai*. Ženklus berniukų dominavimas nėra netikėtas, nes su juo susiduriama beveik visoje kriminalinėje statistikoje. Berniukų ir mergaičių nusikalstamumo ypatumai susiję su tam tikrais jų socialinių pozicijų, auklėjimo bei elgesio apskritai skirtumais²⁹. Kaip teigia Mažeikių Viešosios policijos viešosios tvarkos skyriaus prevencinio poskyrio viršininkas T. Ostrauskas, mergaitės smurtauja kur kas rečiau, jų keršto priemonės taikesnės. Anot Mažeikių rajono vyr. prokuroro pavaduotojo P. Gerybos, baudžiamoji byla paauglėms – šiame rajone ypač retas dalykas³⁰. Pritartina V. Justickio nuomonei, kad visuomenė linkusi liberaliau žiūrėti į vaikinų girtavimą ir paleistuvavimą, mažiau smerkiamas jų nepažangumas mokykloje, chuliganiški veiksmai, kiti elgesio sutrikimai. Tačiau dažnai mergina, padariusi tokį patį nusizengimą, baudžiama švelniau, nei vaikinai, arba visiškai atleidžiama nuo bausmės, kartais iš viso atsisakoma jai kelti bylą. Be to, vaikinai žymiai dažniau įtariami nusikaltimo padarymu. Viso to rezultatas – didesnis vaikinų nusikalstamumas ir didesnis merginų nusikalstamumo latentškumas³¹.

Amžius. Vaikų, apie kuriuos gauti duomenys, amžius svyruoja nuo 14 metų iki 18 metų. Taigi jaunesnio amžiaus (14 – 16 m.) vaikai sudaro 34 proc. asmenų, padariusių smurtinius nusikaltimus, o vyresnio amžiaus (16 – 18 m.) – 66 proc. Taigi pagal tyrimo rezultatus *kas ketvirtas smurtinį nusikaltimą padaręs vaikas yra nuo 14 iki 16 metų*. Tuo tarpu oficialioji vaikų smurtinio nusikalstamumo statistika rodo, kad jaunesnio amžiaus vaikų “indėlis” į konkrečius smurtinius nusikaltimus yra labai skirtingas (11 lentelė). Tačiau, remiantis kriminaline statistika, taip pat galima konstatuoti, kad *daugumą smurtinių nusikaltimų padaro vyresniojo amžiaus vaikai, o vaikai nuo 14 iki 16 m. dažniausiai padaro tyčinius apysunkėjus kūno sužalojimus*.

Gyvenamoji vieta. Atrankinis tyrimas parodė, kad iš 100 tirtų smurtinius nusikaltimus padariusių vaikų *dauguma* – 54 – *gyveno Mažeikiuose*, 25 – Telšiuose, 15 Plungėje ir 6 Rietave. 2002m. gyventojų surašymas parodė, kad Lietuvoje 67,2 proc. gyventojų gyvena miestuose, o 32,8 proc. –

²⁹ Nepilnamečio asmenybė ir nusikalstamumas. – Vilnius: Mintis, 1984. P. 26.

³⁰ B. Rudokienė. Šešiolikmetėms iškelta baudžiamoji byla // Santarvė, 2004 spalio 9, Nr. 116 (8761). P. 10.

³¹ V. Justickis. Kriminologija. Vadovėlis. I dalis. – Vilnius: LTU, 2001. P. 424.

gyvenvietėse³². Taigi galima daryti išvadą, kad *smurtą bei prievartą yra linkę vartoti vaikai, gyvena didesniuose miesteliuose*.

Šeimyninė padėtis. Tyrimas parodė, kad beveik pusė vaikų (46) gyvena nepilnose šeimose arba visai be tėvų (5). Jau vien šie skaičiai gali didele dalimi paaiškinti nagrinėjamą problemą. Nepilnos šeimos dažnai negali pasirūpinti vaiku, kaip to reiktų. Be to, esant dabartinei ekonominei padėčiai, daugelis šeimų susiduria su materialiniais sunkumais. Tai verčia tėvus pagrindinį dėmesį skirti pragyvenimo šaltinių paieškai, vaikus paliekant antroje vietoje. Sprendžiant iš tyrimo duomenų, dauguma anketuotų vaikų tėvų yra darbininkai, ūkininkai ar visai nedirba, taigi galima spėti, kad jų pajamos nėra didelės. Dar galima pridurti, kad sprendžiant iš anketuotų baudžiamųjų bylų duomenų, trečdalis vaikų šeimų augina po 3 ir daugiau vaikų, o tai tikriausiai dar labiau apsunkina jų materialinę padėtį. Statistinių duomenų apie nusikaltusių vaikų gyvenamąją vietą ir šeimyninę padėtį nėra, tačiau, remiantis atrankinio tyrimo, taip pat kitų kriminologinių tyrimų³³ duomenimis, galima daryti išvadą, kad *mažiau nei pusė smurtinius nusikaltimus padariusių vaikų turi abu tėvus, o dar mažesnė jų dalis su abiem tėvais ir gyvena*³⁴.

Užimtumas. Kriminologinis tyrimas parodė, kad *nusikalstamas veikas, kurių pagrindinis momentas buvo smurto vartojimas, didžiąja dalimi padarė vaikai, kurie buvo niekuo neužimti: jie nei mokėsi, nei dirbo*³⁵. Taigi jokia pozityvia veikla nebuvo užimta dauguma tirtųjų. Atrankinio tyrimo duomenimis, net iki 17 proc. nuo 16 iki 18 m. nedirbančių ir nesimokančių vaikų tėvai nežinojo, jog jų vaikai niekur nedirba ir nesimoko. Tai ypač neigiamai veikia paauglį. Nustojęs mokytis, jis netenka teisės į bendrąbę, nebegauna stipendijos, tuo tarpu, slėpdamas šį faktą nuo tėvų, kartais atsisako jų paramos ar gauna mažiau lėšų, negu reikia pragyvenimui. Todėl ima verstis iš atsitiktinių pajamų, o kartais tampa smurtinių nusikaltimų organizatoriumi ar bendrininku. Taigi galima daryti vieningą išvadą, kad *nedirbantys ir nesimokantys vaikai sudaro kriminogeniškiausią smurtinius nusikaltimus padariusių vaikų grupę*.

Vieta ir laikas.³⁶ Kriminologinė statistika apie vaikų nusikaltimų padarymo vietą ir laiką nėra kaupiama. Tačiau, remiantis atrankinio tyrimo duomenimis³⁷, taip pat ankstesniais kitų autorių (pvz., G. Babachinaitės) tyrimais, galima konstatuoti, kad *smurtinius nusikaltimus vaikai dažniausiai padaro lauke*. Mažeikių ligoninės Gydytojas traumatologas J. Žulpa teigia, kad traumatologijos skyriaus medikų

³² Statistikos departamento prie LR Vyriausybės tinklapis www.std.lt.

³³ Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija. – Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2000. P. 44 – 47.

³⁴ Daugiau duomenų apie smurtinius nusikaltimus padariusių vaikų šeimas pateikta kitame šio darbo skyriuje, nagrinėjant šeimą kaip vieną iš vaikų, padariusių smurtinius nusikaltimus, asmenybės formavimąsi sąlygojusią aplinkybių.

³⁵ Iš 100 tirtų asmenų 20 mokėsi, 58 nesimokė; 14 dirbo, 62 nedirbo; 10 ir mokėsi, ir dirbo, 52 nesimokė ir nedirbo. Pozicijoms “mokėsi” ir “nesimokė”, taip pat pozicijoms “dirbo” ir “nedirbo” priskirtų asmenų sumos nėra lygios 100, kadangi apie likusių asmenų užimtumą tyrimo metu nebuvo gauta duomenų. Be to, kai kurie asmenys galėjo patekti į daugiau nei vieną poziciją, pvz., “nesimokė”, “nedirbo” ir “nesimokė ir nedirbo”.

³⁶ Daugelyje anketuotų baudžiamųjų bylų duomenų apie nusikaltimo padarymo vietą ir laiką rasta nebuvo.

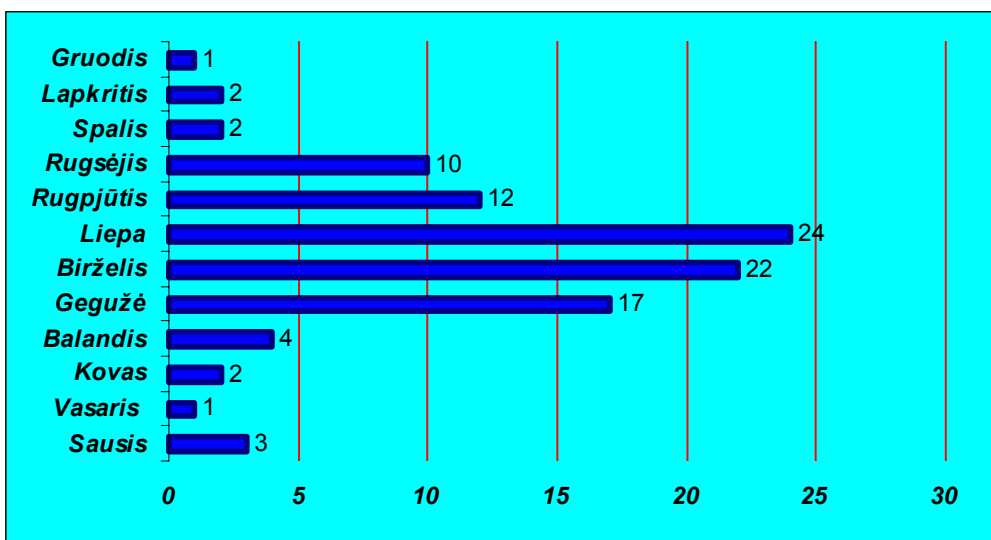
³⁷ Iš tirtų vaikų įvykdytų smurtinių nusikalstamų veikų, vyrauja veikos padarytos lauke (gatvėje, kieme) –74 atvejai, o patalpoje – 16 atvejai. Taip pat paminėtini ir atskiri atvejai, kai nusikalstamą veiką vaikai padarė mokykloje, viešų renginių metu ir pan.

pagalbos vaikams dažniausiai prireikia po diskotekų. Anot jo, visais laikais per šokius jaunimas susimušdavo, tačiau pastaruoju metu muštynės daug žiauresnės.

Atrankinio tyrimo rezultatai (A grafikas) parodė, kad tarp vaikų įvykdytų smurtinių nusikalstamų veikų, vyrauja veikos, padarytos birželio (17 veikos), liepos (22 veikos), rugpjūčio (24 veikos) bei rugsėjo (12 veikų) mėnesiais, todėl darytina išvada, kad *pagrindė nusikalstama šiltuoju metų laiku.*

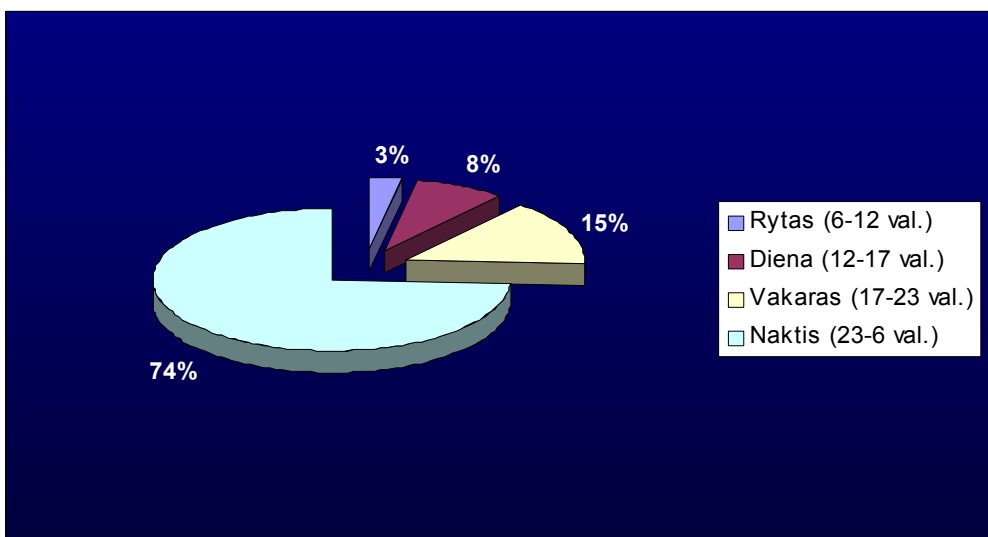
A grafikas

Smurtinių nusikalstamų veikų padarymo laikas (pagal mėnesius)

B grafikas

Smurtinio nusikaltimo padarymo paros metas

Atrankinio tyrimo duomenys apie smurtinių vaikų nusikaltimų padarymo paros metą yra kiek informatyvesni³⁸. Iš jų analizės darytina išvada, kad *vaikai smurtinius nusikaltimus dažniausiai padaro vakarais, rečiausiai – rytais* (B grafikas). Į tai būtina atsižvelgti, vykdant vaikų smurtinio nusikalstamumo prevenciją.

Smurtavimo mechanizmas. Kriminologinio tyrimo metu gauti duomenys parodė, kad daugiau nei 50 proc. nusikalstamų veikų (51) atvejų vaikai smurtavo kojų, rankų pagalba, o daugiau nei ¼ visų atvejų (38) buvo naudojami įvairūs įrankiai (pvz., kastuvas, žirklys ir pan.). Nerimą kelia tai, jog net 7 atvejų buvo naudojami ginklai, t.y. dujiniai pistoletai perdaryti šaudyti koviniais šoviniais, peiliai ir pan. Taip pat paminėtini ir atskiri atvejai, kai smurtinei nusikalstamai veikai padaryti vaikai naudojo akmenis, pagalius, nudaužto butelio šukes ir pan. Mažeikių ligoninės gydytojo traumatologo J. Žulpos teigimu, baigėsi beisbolo lazdų era, tačiau į ligoninę vis daugiau patenka peiliais subadytų, supjaustytų vaikų. Taigi galime daryti išvadą, kad *vaikai smurtiniams nusikaltimams iš anksto nesiruošia, juos padaro impulsyviai, naudodami primityvius, po ranką pasitaikčiusius įrankius ir priemones, nenumato tokių veikų pasekmių.*

Grupiškumas. Vaikų nusikaltimų grupiškumas dėl kaltininkų amžiaus, psichologinių ir kitų asmeninių savybių nėra retas reiškinys. Atrankinis tyrimas parodė, kad *dauguma vaikų smurtinius nusikaltimus padaro grupėmis, o iš jų dauguma – bendraamžių grupėmis*³⁹. Rečiau vaikai nusikalto kartu su suaugusiais asmenimis. Pažymėtina ir tai, kad per kriminologinio tyrimo analizuojamą laikotarpį mažėjo vaikų įtraukimo į nusikalstamą veiklą atvejų. 58 proc. tirtų grupinių nusikaltimų (t.y. 39 nusikaltimai) padaryti bendraamžių grupėse. Ši skaičių sudaro 34 nusikaltimai, padaryti asmenų nuo 14 iki 18 m., ir 5 nusikaltimai, padaryti asmenų nuo 14 iki 18 m., dalyvaujant mažamečiui, t.y. asmeniui iki 14 m.

Kaltininko būseną smurtinio įvykio metu. Mažeikių ligoninės vaikų ligų skyriaus vedėja R. Lidžiūtė teigia, kad į šį skyrių paguldoma ne tiek daug nuo paauglių smurto nukentėjusių vaikų; dažniau vaikų pasistumdymai baigiasi lengvu galvos sumušimu. Apie sumušimus ar kitokius sužalojimus gydytojai pareigūnus informuoja, jei į ligoninę vaikai patenka girti, apsvaigę nuo narkotikų ar atvežti iš įvykių vietas.⁴⁰ Iš 100 tirtų nusikaltimų 23 proc. tirtųjų asmenų buvo apsvaigę nuo alkoholio, 5 proc. – apsvaigę nuo narkotinių ar kitų toksinių medžiagų. Taigi darome išvadą, jog *alkoholis ir narkotinės medžiagos nėra pagrindinė priežastis, dėl kurios vaikai vartoja smurtą bei prievartą Telšių apskrityje.*

Priežastys, motyvai ir tikslai. Iš pateiktų atrankinio tyrimo duomenų (C grafikas) matome, kad *pagrindinė priežastis, dėl kurios vaikai nusikalsta, yra draugu, pažįstamu, kiti suaugusiųjų poveikis* (52 atvejai). Su tuo galime sutikti žinodami, kad daugiausia nepilnamečiai nusikalsta su grupe, bei tai, kad

³⁸ Iš 100 tirtų vaikų padarytų smurtinių nusikaltimų 74 padaryti vakare (17-23 val.), 15 naktį (23-6 val.), 3 ryte (6-12 val.), 8 dieną (12-17 val.). Iš

³⁹ Grupėmis buvo padaryti 68 iš 100 tirtų nusikaltimų.

⁴⁰ B. Rudokienė. Šešiolikmetėms iškelta baudžiamoji byla // Santarvė, 2004 spalio 9, Nr. 116 (8761). P. 10.

grupė, kuriai priklauso vaikas, turi labai didelę įtaką jo elgesiui. Kitas tris dažniau minimas priežastis – neužimtumą (20 atvejų), asocialią aplinką (15 atvejų), sunkią materialinę padėtį (12 atvejų), ko gero, reikėtų priskirti nusikaltimų padarymo aplinkybėms, t. y. sąlygoms, leidžiančioms formuotis delinkventinei asmenybei, vėliau darančiai nusikaltimus. Todėl mūsų nuomone, vaikų ir jaunimo nusikalstamumo prevencijos priemonės visų pirma turėtų būti orientuotos būtent į tas sąlygas, nes jos dažniausiai nulemia tolesnį jauno žmogaus vystymąsi.

Kriminologijos literatūroje nurodoma, kad bendrojo smurtinio nusikalstamumo atveju dominuoja “buitiniai” motyvai⁴¹. Atliktas kriminologinis tyrimas patvirtino, jog *vaikų smurtinio nusikalstamumo atveju dažniausiai nusikaltama ne dėl savanaudiškų, o dėl buitinių paskatų*. Tyčinius nužudymus ir tyčinius kūno sužalojimus vaikai padaro ir iš chuliganiškų paskatų, iš “draugiškumo”, keršto, pavydo ir pan. Vaikų seksualinio smurto priežastys yra kitokios negu kitų smurtinių nusikaltimų: pagrindinis nusikalstamo elgesio motyvas yra ne seksualinio poreikio tenkinimas, o savotiškas seksualinis chuliganizmas, demonstruojamas nusikaltimo bendrininkų vienu kitiems, taip pat didelis cinizmas, nes šie nusikaltimai dažnai daromi grupėmis⁴². Kai kurie smurtiniai nusikaltimai (pvz., tyčiniai nužudymai, tyčiniai kūno sužalojimai) dažnai padaromi spontaniškai⁴³. Kaip minėta, vaikų smurtinių nusikaltimų motyvai dažnai būna sunkiai suvokiami, primityvūs, pasižymintys pamėgdžiojimu, absurdiškumu. Kriminologinis tyrimas parodė, kad kartais tokių nusikaltimų atvejais teisėsaugos institucijos nesugeba nustatyti akivaizdaus motyvo.

Kriminologinis tyrimas parodė, kad *vaikų smurtinių nusikaltimų tikslai dažnai taip pat būna primityvūs, sutampantys su nusikaltimų padarymo motyvais*. Pvz., vaikai daro smurtinius nusikaltimus, siekdami paslėpti kitą nusikaltimą arba palengvinti jį padaryti, pasirodyti prieš aplinkinius, susidoroti su nukentėjusiuoju, užvaldyti svetimą turtą, patenkinti lytinę aistrą ir pan. Anot Mažeikių ligoninės vaikų ligų skyriaus vedėjos R. Lidžiūtės, pasitaiko, kad į medikus kreipiasi vaikai, patys pradėję konfliktą, taip tikėdamiesi būti pripažinti nukentėję ar norėdami padidinti kaltininko kaltę.

Smurtautojo santykis su auka. Kalbant apie smurtautojo santykį su auka, atkreiptinas dėmesys, jog daugiau nei pusė atvejų (58) kaltininkas pažinojo auką (jie buvo šeimos nariai, giminės, bendramoksliai, draugai ir pan.), o 42 proc. – nepažinojo. Kriminologinis tyrimas parodė, kad smurtautojas dažnai pasirenka auką fiziškai ir morališkai silpnesnę už save. Tai, kad *vaikui, darančiam smurtinę nusikalstamą veiką, nėra esminio skirtumo, kas nukentės nuo vartojamo smurto – artimas ar visiškai svetimas žmogus* – rodo, visišką asmens abejingumą.

⁴¹ J. Bluvšteinas. Kriminologija. – Vilnius: Pradai, 1994. P. 295.

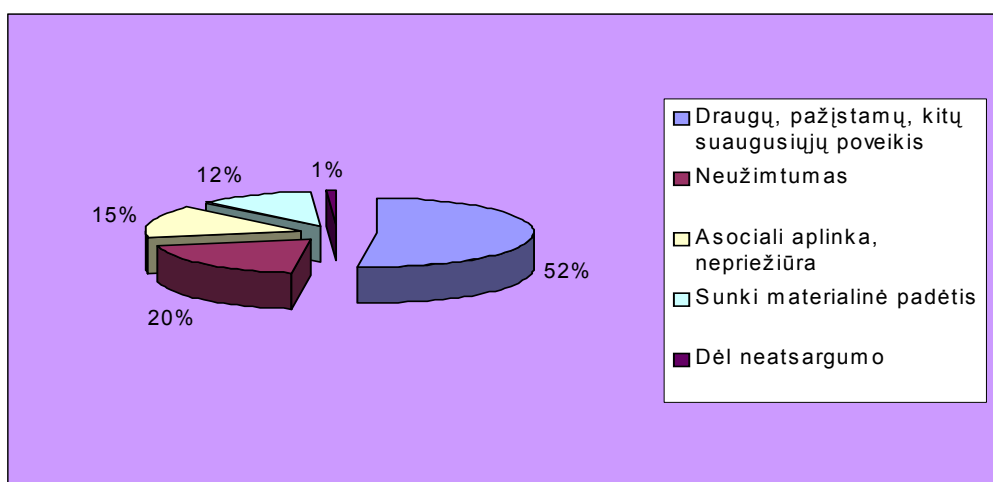
⁴² G. Babachinaitė. Nepilnamečių padarytų išžaginimų moraliniai aspektai. – Socialistinė teisė. 1989, Nr. 4. P. 56.

⁴³ J. Bluvšteinas. Kriminologija. – Vilnius: Pradai, 1994. P. 295.

Kartotinumai. Bendrojo vaikų nusikalstamumo statistika rodo, kad 2000 – 2004 birželio mėn. Telšių apskrityje užregistruotų vaikų nusikaltimų skaičius buvo didesnis, nei išaiškintų nusikaltusių vaikų skaičius (1 – 10 lentelės). Taigi *bendrojo vaikų nusikalstamumo statistika liudija, kad vaikai nusikaltimus dažnai padaro pakartotinai*, kadangi tais pačiais metais nusikaltusių asmenų skaičius yra mažesnis už nusikalstamų veikų skaičių. Atrankinis tyrimas parodė (D grafikas), kad 28 atvejais kaltininkui tai buvo pirmas smurto atvejis, o net 72 atvejais – vaikai vartojo smurtą pakartotinai.

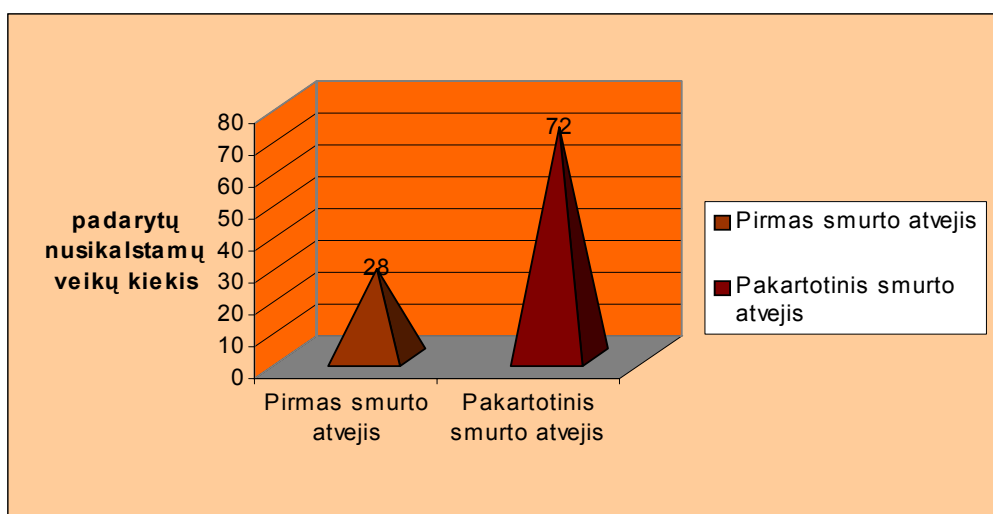
C grafikas

Smurtinio nusikaltimo padarymo priežastys

D grafikas

Pavartoto smurto pakartotinumai

III. SMURTINĮ NUSIKALTIMĄ PADARIUSIO VAIKO ASMENYBĖ IR JOS FORMAVIMASIS.

1. SMURTINĮ NUSIKALTIMĄ PADARIUSIO VAIKO ASMENYBĖS SAMPRATA.

Žmogaus asmenybė – biologinių ir socialinių reiškinių kompleksas, biologinių, psichikos ir loginių žmogaus savybių sąveika su socialiniais reiškiniais. Tai yra vientisa žmogaus kaip visuomeninių santykių dalyvio socialinių ir psichinių bruožų ir savybių sistema, kurią sudaro asmenybės socialinio statuso, jos socialinių funkcijų ir dorovinės – psichologinės charakteristikos posistemės⁴⁴.

Nusikalstamos veikos padarymo faktas negali iš esmės pakeisti žmogaus asmenybės, paversdamas ją kuo nors ypatinga žmogaus, padariusio nusikalstamą veiką, asmenybe, kuri iš esmės skirtusi nuo to paties žmogaus asmenybės, egzistavusios iki šios nusikalstamos veikos padarymo. Nusikaltėlio asmenybė dažnai apibūdinama trimis tarpusavyje susijusiomis postruktūremis: (1) neigiamų asmenybės savybių, sudarančių vidinę nusikalstamo elgesio priežastį, kompleksas (interesai, motyvai, vertybinės orientacijos ir pan.); (2) asmenybės savybės, sudarančios nusikalstamo elgesio formavimosi sąlygas (pvz., polinkis girtauti ir pan.); (3) kitos asmenybės savybės, turinčios įtakos nusikaltimui, nors kai kurios iš jų yra teigiamos⁴⁵. Apibendrintą nusikaltėlio asmenybės kriminologinę charakteristiką sudaro asmenybės požymių tam tikra sistema, apibūdinantis socialinius – demografinius, socialinius – funkcinus, socialinius – psichologinius, dorovinius – teisinius ir kai kuriuos kitus nusikaltėlių kontingento ypatumus (statistinius skirtumus) lyginant šį kontingentą su asmenimis, nepadariusiais nusikaltimų. Pažymėtina, kad nusikaltėlio asmenybės sąvoka nėra tapati nusikaltimo subjekto, kuris yra ne kriminologijos, o baudžiamosios teisės institutas, vienas iš nusikaltimo sudėties elementų, sąvokai⁴⁶.

Taigi šioje darbo dalyje nagrinėjama *vaiko, padariusio smurtinį nusikaltimą, asmenybė* galėtų būti apibrėžiama kaip *įvairių socialinių ir socialiai reikšmingų požymių ir savybių visuma, būdinga vaikams, padariusiems smurtinius nusikaltimus*.

Daugelis vaikų supranta praktinę teisinių žinių vertę, jų turi nemažai, tačiau ne iš visų teisės šakų jos yra lygiavertės. Vaikai daugiausia yra sukaupę žinių apie draudžiamus dalykus, nusikalstamas veikas. Paprastai jie gerai žino, kad nusikaltimas yra svetimo daikto pasisavinimas, žmogaus sužalojimas, išžaginimas ir kt. Įdomu pažymėti, kad kai kurių autorių atliktais tyrimais nustatyta, jog

⁴⁴ Jatkevičius A. Nepilnamečių smurtinio nusikalstamumo prevencija: daktaro dis.: soc. mokslai: teisė (01 S)/ VU. – V., 2003. P. 30.

⁴⁵ Nepilnamečio asmenybė ir nusikalstamumas. – Vilnius: Mintis, 1984. P. 15.

⁴⁶ Nusikaltimo subjektas yra fizinis, sulaukęs baudžiamojo įstatymo nustatyto amžiaus ir pakaltinamas asmuo. – Žr. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 185.

tokios žinios asmenų, kurie yra padarę nusikaltimus ar teisės pažeidimus, kartais yra net geresnės už tų, kurie nėra nusikalte⁴⁷.

Daugumos vaikų asmenybė turi bruožų, padedančių formuotis teisei priešingam, smurtiniam elgesiui: vengimas mokytis ar dirbti, interesų mokytis ar dirbti pakeitimas vartotojišku gyvenimo būdu, antisuomeniškas dorovinis – psichologinis kryptingumas ir t.t. Kriminologiniu požiūriu aktualūs yra šie prieštaravimai, kurie tiesiogiai sąlygoja vaikų smurtinį elgesį: (1) prieštaravimas tarp vaiko globalinio statuso šeimoje, socialinėje aplinkoje ir jo siekimo būti savarankišku, išreikšti bei “įtvirtinti” save; (2) nepakankamas patyrimas vertinant sudėtingas ir dinamiškas gyvenimo situacijas (pvz., neteisingas konkrečių aplinkybių supratimas, sekimas blogu pavyzdžiu); (3) prieštaravimas tarp greito fizinio lavinimosi ir lėto socialinio brendimo. Kriminologijos literatūroje teigiama, kad daugumai smurtinius nusikaltimus padariusių vaikų būdingas nuolatinis visuotinai priimtų elgesio normų nesilaikymo demonstravimas, girtuokliavimas, polinkis vartoti narkotikus, dalyvavimas azartiniuose lošimuose⁴⁸, valkatavimas, sistemingas bėgimas iš namų, mokymosi ir auklėjimo įstaigų, ankstyvi lytiniai santykiai, sistemingas pykčio, kerštingumo, grubumo, smurto pasireiškimas net ir nekonfliktinėse situacijose, tyčinis konfliktinių situacijų sudarymas, nuolatiniai bėgimai šeimoje, tėvų ir kitų šeimos narių terorizavimas, priešiško gerai besimokantiems bendraamžiams puoselėjimas, įprotis savintis viską, kas tariamai ar laikinai yra be priežiūros, ką galima nebaudžiamam atimti iš silpnesniojo. Vaikui, padariusiam smurtinį nusikaltimą, labiau būdinga orientacija į principą “tikslas pateisina priemones” ir įsitikinimas, kad su skriaudėju galima susidoroti, darant teisės pažeidimus. Tokiems vaikams būdingas labai stiprus savęs įtvirtinimo be jokių apribojimų siekis. Jie aukštai vertina asmenų iš artimiausios aplinkos pagarbą. Šiam nusikaltusių vaikų tipui būdinga veikti nedelsiant. Jie paprastai ryžtasi ginti savo draugus, jeigu šių interesai yra pažeisti, nors vaikų, darančių smurtinius nusikaltimus, teisingumo supratimas dažnai būna iškreiptas. Nusikalstamos smurto apraiškos iš esmės pasitaiko dėl tarpasmeninio, dažnai išstisus metus besitęsiančio ir subjektyviai išgyvenamo vaiko ir jo artimiausių giminaičių socialinio konflikto⁴⁹.

Pvz., V. Justickis išskiria kelis vaiko teisės pažeidėjo charakterio nukrypimus, turinčius įtakos neteisėtam (smurtiniam) to vaiko elgesiui: hipertiminis, epileptoidinis, isterodinis ir silpnavališkasis charakterio nukrypimas.⁵⁰

Atliktas kriminologinis tyrimas šiuos kriminologijos literatūros teiginius patvirtino⁵¹. Tačiau atrankinio tyrimo metu taip pat pastebėta, kad smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybė

⁴⁷ V. Pavilonis. Jei paauglys nusikalto. – Vilnius: Mintis, 1987. P. 8.

⁴⁸ M. Ivanovas. Tėvai, paauglys, įstatymai. – Kaunas: Šviesa, 1985. P. 124.

⁴⁹ G. Babachinaitė. Nepilnamečių smurtas Lietuvoje: raiška, priežastys ir prevencija//Jurisprudencija. 2002, Nr. 27(19). P. 114.

⁵⁰ V. Justickis. Nepilnamečių teisės pažeidėjų charakterio nukrypimai. – Kaunas: Šviesa, 1984. P. 20-98. – Atliktas kriminologinis tyrimas parodė, kad smurtinius nusikaltimus padaro visų minėtų charakterio nukrypimų požymių turintys vaikai.

pasižymi ne vien neigiamais bruožais (tingumu, egoizmu, interesų siaurumu, žiaurumu, konfliktiškumu ir pan.), bet ir socialiai priimtinomis savybėmis (pvz., draugiškumu, aktyvumu, pareigingumu ir kt.).

2. SMURTINĮ NUSIKALTIMĄ PADARIUSIO VAIKO ASMENYBĖS TIPAI.

Norint geriau pažinti smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybę ir jos struktūrą, reikia visų pirma pažinti tipinius tokios asmenybės bruožus. Kone visose įvairių Lietuvos ir užsienio kriminologų nagrinėjamosiose nusikaltusių vaikų tipologijose išskiriami tokie jų tipai, kaip, pvz., atsitiktinis, situacinis ar piktybinis⁵² nusikaltusio vaiko tipas, o tai liudija apie bendrą daugumos autorių sutarimą, kad tokie apibendrintos nusikaltusių vaikų asmenybės pavyzdžiai iš tiesų yra tipiški ir realiai egzistuoja. Nusikalte vaikai gali būti tipologizuojami ir pagal jų asmenybės kryptingumą, vertybines orientacijas ir kitais pagrindais.

Taigi, remiantis atliktu kriminologiniu tyrimu, įvertinus kriminologijos literatūroje nagrinėjamą nusikaltusių vaikų tipologiją, atsižvelgus į veiksnius, sąlygojusius vaikų smurtinius nusikaltimus, autorė siūlo *išskirti šiuos padariusio smurtinį nusikaltimą vaiko asmenybės tipus: (a) atsitiktinis, (b) aplinkybinis, (c) nepastovus, (d) aktyvus piktybinis ir (e) pasyvus piktybinis. (žr. žemiau pateiktą lentelę)*

<i>Atsitiktinis tipas</i>	Apibūdina tokį vaiką, kuris padaro smurtinę veiką dėl gyvenimo patirties stokos, lengvabūdiškumo, neteisingo situacijos vertinimo. Ji dažniausiai susijusi su žaidimais, išdykavimu, impulsyvia reakcija į nestandartinę situaciją. Visa tai dažniausiai sąlygoja amžiaus ypatybės. Tokius vaikus apskritai galima vertinti teigiamai. Todėl jiems dažniausiai pakanka tinkamai paaiškinti padarytos veikos antivisuomeniškumą; o tai jie suvokia kaip stimulą vengti situaciją, kurios gali sukelti neteisėtus veiksmus.
<i>Aplinkybinis tipas</i>	Apibūdina tokį vaiką, kuris neturi pastovių antivisuomeniškų motyvų, kuris sąmoningai nesiekia pakenkti kitam ir tuo pačiu turėti sau naudos, o pasielgia priešingai teisei dėl sudėtingų situacijų (nesugebėjimo teisingai apsispręsti, veikiamas draugų pavyzdžio ir pan.). Atrankinis tyrimas parodė, kad aplinkybinio tipo vaikai nusikalsta, kurį laiką veikti nepalankių aplinkybių, neigiamos situacijos (pvz., ilgą laiką buvę smurto šeimoje liudytojais, patys galiausiai padaro įvairaus sunkumo laipsnio kūno sužalojimus).

⁵¹ Detalūs atrankinio tyrimo rezultatai ir jų pagrindu padarytos išvados aprašytos aukščiau, analizuojant vaikų prievartos bei smurto paplitimo problemų Telšių apskrityje situaciją.

⁵² A. Dapšys. Nepilnamečių teisėtarkos pažeidimų prevencija (metodinės rekomendacijos). – Vilnius: Mintis, 1979. P. 21 – 26.

<p><i>Nepastovus tipas</i></p>	<p>Apibūdina tokį vaiką, kuris smurtinį nusikaltimą padarė pirmą kartą, tačiau ir jo ankstesnis elgesys buvo vertinamas kaip antivisuomeniškas. Šie vaikai turi tiek teigiamų, tiek neigiamų bruožų (pozityvių ir negatyvių poreikių, interesų, pažiūrų, charakterio bruožų ir t.t.). Šio tipo asmenybės labai priklauso nuo konkrečių aplinkybių: esant normaliai aplinkai, jie elgiasi gerai, o patekę į aplinkybes, kurios skatina antivisuomenišką poelgį, jie nesunkiai gali tapti teisės pažeidėjais. Teisėtvarkos pažeidimas motyvuojamas valios susilaikyti stoka, prestižo ar pamėgdžiojimo interesais⁵³. Autorės atliktas tyrimas parodė, kad paprastai tokių vaikų tėvai visiškai nuoširdžiai virtina, kad jų vaikas namuose yra geras, paklusnus, padeda jiems. Kitaip tariant, sprendžiant iš jo elgesio namuose, neatrodo, kad vaiko elgesys taisytinas. Tuo tarpu mokykla, jaunesni draugai juo skundžiasi, nes, nematant tėvams, jis dažnai elgiasi netinkamai. Tokių vaiko elgesį tėvai dažnai sieja su bloga draugų įtaka, kaltina visus kitus ir teisina savąjį. Vaikas, pakankamai gerai suvokdamas tėvų “užnugarį”, iš atsitiktinių antivisuomeninių poelgių pereina į smurtinių nusikaltimų darymą. Taigi geri tėvų norai faktiškai stumteli vaiką į teisės pažeidimų kelią. Išėjus iš šios situacijos gali būti tik viena – ryžtingai gerinti auklėjamąjį darbą visiems (tėvams, mokyklai): sustiprinti elgesio kontrolę, nutraukti neigiamus kontaktus, užtikrinti teigiamą mikroaplinką.</p>
<p><i>Aktyvus piktybinis tipas</i></p>	<p>Apibūdina tokį vaiką, kurio padarytas smurtinis nusikaltimas yra sąlygotas ne tiek aplinkybių ar situacijų, kiek asmenybės antivisuomeninio kryptingumo, jos neigiamų bruožų. Tai toks vaikas, kuris praeityje, prieš padarydamas paskutinį, smurtinį nusikaltimą, jau buvo padaręs nusikalstamą veiką (nebūtinai smurtinę) ir už jos padarymą yra teistas. Šiam tipui priskirtini tokie bruožai: ne tik vidinis polinkis padaryti smurtinį nusikaltimą, bet aktyvus ieškojimas jam prielaidų (sąlygų, situacijų ir pan.); nusikaltimų padarymas neapsiriboja gyvenamąja vieta; pozityvios aplinkos neigimas ir jos vengimas; išankstinis pasiruošimas smurtinei veikai; neigiamų požymių pastovumas poreikiuose, interesuose, požiūriuose, charakteryje (dominuoja primityvūs, vartotojiški poreikiai; būdingas agresyvumas); antivisuomeniškas elgesys motyvuojamas pastoviu egoizmu (paprastai jis nesigaili padaręs nusižengimą, o stengiasi jį pateisinti).</p>

⁵³ V. Pavilonis. Jei paauglys nusikalto. – Vilnius: Mintis, 1987. P. 47.

<i>Pasyvus piktybinis tipas</i>	Apibūdina tokį vaiką, kuris specialiai neieško situacijos smurtiniam nusikaltimui padaryti, nesiruošia jam iš anksto, bet, susidarius tinkamai situacijai, paprastai jos nepraleidžia. Šiam asmenybės tipui tėvų pamokymai dažnai daro nedidelį efektą. Jų pataisymui ir perauklėjimui reikia prevencinių priemonių komplekso.
-------------------------------------	--

Apibendrinant pažymėtina, kad autorės atliktas kriminologinis tyrimas parodė, jog *daugiau kaip pusė smurtinius nusikaltimus padariusių vaikų Telšių apskrityje priskirtini atsitiktiniam ir aplinkybiniam tipams*. Taigi, kuriant analizuojant vaikų prievartos ir smurto paplitimo problemas Telšių apskrityje bei kuriant vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos priemonių sistemą, būtina atsižvelgti į tai, kad dauguma vaikų smurtinius nusikaltimus padaro pirmą kartą, susiklosčius atsitiktinei nepalankiai situacijai ar dėl ilgalaikių nepalankių aplinkybių poveikio jų asmenybei, kuri dažniausiai būna charakterizuojama teigiamai. Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad dauguma anksčiau teistų vaikų pirmiau buvo padarę ne smurtinius nusikaltimus. Atsižvelgiant į nusikaltusių vaikų asmenybės tipologijų įvairovę, darytina bendra išvada, kad vaikams, padariusiems smurtinius nusikaltimus, turi būti taikomos skirtingos ir individualizuotos poveikio priemonės.

3. SMURTINĮ NUSIKALTIMĄ PADARIUSIO VAIKO ASMENYBĖS STRUKTŪRA.

A.Čepas⁵⁴ teigia, kad nusikaltėlio asmenybės struktūra – tai savybių ir santykių, apibūdinančių abstraktų baudžiamojo įstatymo pažeidėją, sąlyginis padalijimas į demografines, socialinių vaidmenų, teisinės, psichologines, fiziologines ir kitas kriminologiniu požiūriu reikšmingas vienaarūšes grupes.

Autorė smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės struktūroje išskiria 4 savarankiškas savybių grupes. Kiekvienoje iš jų yra sukoncentruoti giminingi smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės bruožai, apibūdinantys skirtingus tokio vaiko asmenybės požymių kompleksus. Esminis kriterijus nulėmęs kiekvieną grupę sudarančių konkrečių savybių pasirinkimą buvo tai, kokių duomenų gauta atrankinio baudžiamųjų bylų tyrimo būdu. Be to, šių smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės savybių pasirinkimą lėmė ir kriminalinės statistikos duomenys apie smurtinius nusikaltimus padariusius vaikus, taip pat, kad dauguma šių nusikaltusio vaiko asmenybės bruožų nagrinėjami tiek Lietuvos, tiek ir užsienio autorių kriminologijos literatūroje.

⁵⁴ A. Čepas. Nepilnamečių nusikalstamumas ir jo priežastys. – Vilnius: Mintis, 1982. P. 17.

Taigi, atsižvelgiant į kriminologinės statistikos duomenis, įvertinus literatūroje analizuojamas smurtinį nusikaltimą padariusio nusikaltėlio asmenybės struktūras, autorės atliktas kriminologinis tyrimas apima tokią *smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės struktūrą*:

1) *Socialinės demografinės smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės savybės: lytis, amžius, gyvenamoji vieta, šeimyninė padėtis, užimtumas (mokymasis, darbas) ir pan.*

2) *Teisinės smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės savybės: nusikalstamų veikų kartotinumai, grupiškumas, smurtinės nusikalstamos veikos padarymo vieta, laikas, būdas, įrankiai, priemonės, motyvai, tikslai ir pan.*

3) *Dorovinės (moralinės) smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės savybės: pažiūros, vertybinės orientacijos, ateities planai, interesai, potraukiai, girtavimas ar polinkis vartoti narkotikus ir t.t.*

4) *Psichologinės smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės savybės: intelektas, emocijos, psichikos būklė ir kt.*

Remiantis šia smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės struktūros analize, galima apibendrintai apibūdinti tokio vaiko asmenybę. Taigi *smurtinius vaikų nusikaltimus Telšių apskrityje dažniausiai padaro (1) vyriškos lyties (2) nuo 16 iki 18 m. amžiaus vaikas, (3) gyvenantis mieste., (4) nepilnoje šeimoje arba visai be tėvų. Jis (5) smurtinio nusikaltimo darymo metu niekur nesimokė ir nedirbo. Smurtinis nusikaltimas padarytas (6) lauke, (7) vakare, (8) pagrinde šiltuoju metų laiku. Smurtiniam nusikaltimui (9) iš anksto nesiruošia, (10) juos padaro impulsyviai, (11) naudodamas primityvius, po ranką pasitaikčiusius įrankius ir priemones, (12) nenumato tokių veikų pasekmių. Jis (13) šį smurtinį nusikaltimą padarė grupėje (14) su vienu savo bendraamžiu, (15) būdamas nusikaltimo bendravykdytoju. (16) alkoholio bei narkotinių medžiagų vartojimas nėra esminis momentas, įtakojęs smurtinio nusikaltimo padarymą. Jo (17) motyvai ir tikslai – primityvūs, buitiniai. Smurtinio nusikaltimo padarymo (18) pagrindinė priežastis – draugų, pažįstamų, kintų suaugusiųjų poveikis. Jis (19) daugiau ar mažiau pažįsta auką. Toks vaikas (20) teisiamas ne pirmą kartą, (21) už kelių smurtinių nusikaltimų padarymą.*

Autorės pateiktas smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko portretas yra apibendrinta smurtinius nusikaltimus darančių vaikų asmenybė. Pateikti duomenys gali įnešti didelį indėlį kuriant vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos sistemą Telšių apskrityje. Taip pat pažymėtina, kad ne visi smurtinius nusikaltimus darantys vaikai atitinka apibendrintą smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybę. Pvz., tai, kad dauguma smurtinius nusikaltimus darančių vaikų būna blaivūs, nereiškia, kad smurtinių nusikaltimų nepadaro apsvaigę nuo alkoholio ar narkotikų vaikai; tai, kad dauguma smurtinius nusikaltimus darančių vaikų niekur nedirba ir nesimoko, nereiškia, kad smurtinių nusikaltimų nepadaro dirbantys ir besimokantys vaikai ir pan. Taigi, tobulinant vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos sistemą, būtina rasti vietas ir tokių smurtinį nusikalstamą elgesį sąlygojančių vaikų savybių prevencijai, kurios būdingos tik nedidelei tokių vaikų daliai.

4. APLINKYBĖS, SĄLYGOJUSIOS SMURVINĮ NUSIKALTIMĄ PADARIUSIO VAIKO ASMENYBĖS FORMAVIMASI.

Aplinkybės, sąlygojančios smurtinį nusikalstamumą, apima tiek smurtinio nusikalstamumo atsiradimą lemiančias aplinkybes, tiek ir smurtinio nusikalstamumo atsiradimui (nusikaltimo padarymui) padedančias, sudarančias tam sąlygas aplinkybes. Dažnai teigiama, kad vaikus daryti (smurtinius) nusikaltimus skatina tėstinis alkoholinių gėrimų vartojimas, negatyvus tėvų ar juos atstojančių asmenų poveikis, paauglio bendravimas su nusikaltimus darančiais ir anksčiau teistais asmenimis, smulkūs jo paties daromi teisės pažeidimai, neužimtumas socialiai naudinga veikla (darbu ar mokymusi), psichinės anomalijos, nesudarančios nepakaltinamumo požymių, paklusimas antisuomeninei aplinkai, žemas tėvų išsimokslinimo ir bendros kultūros lygis, priešlaikinis paauglio išėjimas iš mokyklos, nepakankama jo elgesio kontrolė ir t.t.⁵⁵

Nuolatinis prievartos vaizdavimas ir jos patirtis socialinės kultūros kontekste bruka mintį, kad pasaulyje laimi tik stipriausieji. Todėl kriminologai pastebi, kad, be paveldimų veiksnių, prievarta įvairiapusiškai perduodama ir išmokstama socializacijos procese. Prievarta yra be galo įvairialypė, glūdi įvairiose socialinio gyvenimo sferose. Jaunieji kaltininkai dažnai iš pradžių patys buvo aukos, todėl galima kalbėti apie užburta smurto ratą. Tas, kas vaikystėje patyrė smurtą, vėliau naudoja jį kaip priemonę tarpasmeniniams ir struktūriniais konfliktams spręsti. Pastebimas ryšys tarp vaikų bei jaunimo prievartos (ypač masinės) protrūkių ir vidinės įtampos, kuri kyla dėl visuomenėje vyraujančių vertybių ir asmens galimybių jas pasiekti neadekvatumo. Vaikus, kurios nuskriaudė nepalankios aplinkybės, yra labai sunku (gal net neįmanoma) įtikinti, kad visuomenė, kurioje pats vaikas nėra vertinamas, yra vertybė, kad vertybė yra kiekvienas žmogus, kiekvieno žmogaus gyvybė, sveikata, lytinė neliečiamybė, turtas, šeimas, kai pats vaikas, jo gyvybė, sveikata, lytinė neliečiamybė, jo šeima toje visuomenėje nėra laikomi vertybe⁵⁶. Sociologiniais tyrimais nustatyta, kad socialiai atskirtų žmonių grupės vaikai retai susitaiko su esama padėtimi, dažnai siekia išvengti tokio pat socialiai atskirtųjų likimo, neretai atvirai demonstruodami visuomenei savo priešišumą.

Kriminologijos literatūroje aplinkybės, sąlygojančios vaikų nusikalstamumą, taip pat skirstomos į objektyvias ir subjektyvias⁵⁷. Objektyviomis aplinkybėmis laikytini esminiai pereinamojo laikotarpio prieštaravimai ir sunkumai visuomenės sistemoje, jos ekonominėje, socialinėje, politinėje, moralinėje-kultūrinėje ir teisinėje struktūrose. Susiklosčiusia situacija naudojasi ne tik kai kurie asmenys, bet ir jų grupės, nusikalstamos struktūros, šeimos, dažnai įtraukdamos į savo veiklą jaunas žmones. Subjektyvaus pobūdžio aplinkybėms priskirtinos socialiai dezadaptuotų asmenų – potencialių

⁵⁵ M. Ivanovas. Tėvai, paauglys, įstatymai. – Kaunas: Šviesa, 1985. P. 152.

⁵⁶ G. Sakalauskas. Nusikalstamumas(10 skyrius) // Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1999. – Vilnius: Jungtinių Tautų Vystymo Programa, 1999. P. 147.

⁵⁷ A. Dapšys. Nepilnamečių nusikalstamumas: situacija ir prevencijos aktualijos//Teisės problemos. 1993, Nr. 1. P. 48.

nusikaltimo subjektų – kriminologinę ir psichologinę charakteristiką sąlygojančios aplinkybės, ekonominės, socialinės, teisinės politikos spragos ir klaidos, nepakankamas valdžios institucijų dėmesys tam tikroms socialinės grupėms (pvz., vaikams), socialinės kontrolės ir prevencinės veiklos organizavimo, jos koordinavimo trūkumai.

Tokias vaiko asmenybės deformacijas, kaip nenorėjamą užsiimti visuomenei ir asmenybei naudinga praktine veikla, patekimą į „sunkiai auklėjamųjų“ vaikų kontingentą, alkoholizaciją ir kitas narkomanijos (toksikomanijos) formas, socialines asmenybės ligas, bendrą sveikatingumo silpnėjimą, konfliktiškumo ir agresyvumo socialinėje aplinkoje padidėjimą, bendrą sumažėjusį vaiko sugebėjimą adaptuotis socialinėje aplinkoje, taip pat gyvenimo tikslo ir būdų jam įgyvendinti nesuvokimą sąlygoja nemažai aplinkybių. Tokios aplinkybės yra nedarnos šeimoje egzistavimas, vaikų ir paauglių amžiaus tarpsnio ypatybių ignoravimas mokymosi ir auklėjimo metu, požiūris į vaikus tik kaip į auklėjimo objektus, grubus diktatas vaiko asmenybei, nesugebėjimas formuoti imuniteto prieš blogį, vaikų profesinio orientavimo stoka, nepalankių darbo aplinkos ir bendravimo darbo kolektyve sąlygų egzistavimas, šimtaprocentinio užimtumo laisvalaikio metu siekimas, neatsižvelgiant į vaiko asmenybės polinkius ir interesus, bendrai neigiama suaugusiųjų įtaka, ypatingai jų tiesioginis kurstyimas ir t.t. Atkreiptinas dėmesys, kad visoje vaikų ugdymo sistemoje vyrauja poveikis į vaiką, o ne į aplinkybes, kurios jį tokiu padarė. Profilaktinis ir teisėsaugos institucijų atliekamas darbas dažnai neskatina asmenybės tobulėti, o tik dar labiau gilina tas aplinkybes, kurios vaiką verčia nusikalsti⁵⁸. Neretai atsiranda ir naujos aplinkybės, lemiančios nusikalstamo elgesio recidyvą. Atliktas kriminologinis tyrimas įrodė, kad šios aplinkybės (neigiama šeimos, mokyklos, darbo aplinkos įtaka, nusikalstamų paauglių grupuočių poveikis) sąlygojo ir vaikų, padariusių smurtinius nusikaltimus, asmenybių formavimąsi.

Vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos požiūriu yra nepaprastai svarbu nustatyti nusikalstamumo, kaip socialinio proceso, mechanizmo veikimą bei tuos visuomeninius santykius, kurie suteikia galimybę egzistuoti smurtinių nusikaltimų padarymo priežastims ir sąlygoms. Autorės atlikto tyrimo medžiaga rodo, kad nusikaltę vaikai savo gyvenime yra paveikti ištiso komplekso nepalankių rizikos faktorių, kurie, kartu paėmus, sudaro nepalankias prielaidas sėkmingai asmenybės socializacijai.⁵⁹ Taigi, autorė išskiria šias pagrindines socialines problemas, glaudžiai susijusias su vaikų smurtiniu nusikalstamu elgesiu: *1) nepalanki šeimos socialinė padėtis, 2) neigiama šeimos įtaka, 3) vaikų neužimtumas, 4) vaikų laisvalaikio neužimtumas, 5) mokslų ir išsilavinimo prestižo nuosmukis bei tradicinės vertybinės orientacijos kaita, 6) nusikalstamos grupės, 7) girtavimas ir narkomanija, 8) neigiama žiniasklaidos įtaka, 9) nukentėjusiojo elgesys, 10) neigiama kriminalinės justicijos sistemos įtaka.* (žr. žemiau pateiktą lentelę)

⁵⁸ Jatkevičius A. Nepilnamečių smurtinio nusikalstamumo prevencija: daktaro dis.: soc. mokslai: teisė (01 S)/ VU. – V., 2003. P. 60.

⁵⁹ Priede Nr. 2. pateikiama apibendrinta smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės formavimosi schema.

1.	<i>Nepalanki šeimos socialinė padėtis.</i>	Vykstant esminiams pokyčiams šalies ekonominėje sistemoje pereinama prie naujų ekonominių santykių. Šis procesas dažnai yra skausmingas didžiajai daliai gyventojų, kurie nuskursta arba yra priversti dirbti tokį darbą, kuris atima didžiąją dalį laiko, t.y. dirbama bendravimo su vaikais sąskaita. Tėvams nelieka arba lieka mažai laiko auklėti, prižiūrėti savo vaikus, domėtis jų interesais, pomėgiais bei laisvalaikiu, kontroliuoti jų elgesį. Tėvų dėmesio stoka neretai sudaro sąlygas vaikams nusikalsti. Siekiant išvengti šių negatyvių reiškinių būtina užtikrinti vaikams saugų šeimyninį gyvenimą. ⁶⁰
2.	<i>Neigiama šeimos įtaka.</i>	Šeima yra itin svarbus faktorius, formuojantis vaiko asmenybę. Vaikas neigiamai aplinkos įtakai sugeba atsispirti tada, kada visus gyvenimo pavyzdžius „perleidžia per auklėjimo filtrą“. Tuo tarpu neauklėjamas arba netinkamai auklėjamas vaikas noriai priima agresijos pavyzdžius. Vaikų nepriežiūra – tai vaiko teisių, teisėtų interesų, būtinausių poreikių neužtikrinimas, ypač būdingas turinčioms socialinių problemų šeimoms, kuriose dažnai vyksta konfliktai, neretai smurtauojama ir prieš vaikus, juntamas nuolatinis materialinis nepriteklus, dažnai girtaujama. Minėti neigiami veiksniai skatina, taip pat gali ir tiesiogiai lemti vaikų, gyvenančių tokiose šeimose, asocialų smurtinį elgesį.
3.	<i>Vaikų neužimtumas.</i>	Neužimtumo faktas – akivaizdus padidintos kriminogeninės rizikos faktorius. Viena iš pagrindinių neužimtumo priežasčių – bedarbystė. Vaikams, neturintiems kokybiško išsilavinimo, labai sunku susirasti darbą. Darbo biržos nepajėgios patenkinti visų poreikių, o vaikų kvotos darbo biržose neatitinka realių poreikių. Be to, vaikai nenoriai yra priimami į darbą, kadangi jie profesiniu atžvilgiu yra blogai parengti, neturi darbo praktikos, juolab kad ir suaugusiam asmeniui įsidarbinti šiais laikais yra ganėtinai sunku.
4.	<i>Vaikų laisvalaikio neužimtumas.</i>	Mokymo įstaigose moksleivių laisvalaikio užimtumas beveik neorganizuojamas. Veikiantys būreliai yra orientuoti į gabius moksleivius, galinčius tobulinti savo žinias. Be to, daugelis būrelių yra mokami, o sumokėti už juos ne kiekviena šeima išgali. Pastaraisiais metais daugelis buvusių vaikų laisvalaikio praleidimo vietų (vaikų ir jaunimo klubai, sporto klubai ir pan.) yra apleistos ir neveikia. Likę veikiantys klubai ir būreliai, orientuoti į vaikų galimybių vystymą, yra mokami. Dėl šios priežasties daugelis vaikų, ypač iš sunkiai materialiai

⁶⁰ Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija. – Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2000. P. 14.

		besiverčiančių šeimų, turi menkas galimybes saviraiškai, kuri sudarytų sąlygas jaunam žmogui savo veiklos pagalba pažinti save, įgyti pasitikėjimo bei įprasmini savo buvimą visuomenėje. Todėl neretai neužimtumas ir nepakankamas laisvalaikio organizavimas skatina vaikus įsitraukti į nusikalstamą veiklą.
5.	<i>Mokšlo ir išsilavinimo prestižo nuosmukis bei vertybinės orientacijos kaita.</i>	Pastaraisiais metais nemažai vaikų nelanko mokyklos, nenori įgyti vidurinio mokslo. Tai iš dalies lemia ir pačios mokyklos problemos – nesugebėjimas mokiniam suteikti saugumo ir skatinti smalsumą, iniciatyvą, saviraišką, kūrybiškumą ir pan. Kita vertus, ne visi vaikai sugeba integruotis į mokyklos gyvenimą. Be to, pastaruoju metu vaikai vis rečiau pripažįsta nusistovėjusias vertybes, autoritetus, dažniau viską linkę materializuoti, o nemaža dalis vaikų yra susidariusi nuostata, kad materialinę gerovę galima susikurti be išsilavinimo, nedirbant, t.y. nelegaliais būdais.
6.	<i>Nusikalstamos grupės.</i>	Paauglystės laikotarpiu ypač išryškėja vaikų tarpusavio bendravimas tam tikrose grupėse. Nusikalstama nepilnamečių grupuotė suteikia vaikui galimybę išreikšti savo specifinius, aplinkos ir amžiaus sąlygotus poreikius: savęs įtvirtinimo, išreiškimo, pripažinimo pasiekimo poreikius, poreikį pasidalinti bendrais interesais ir idealais, žiaurioje ir priešiškoje aplinkoje sulaukti bendraminčio palaikymo, norą turėti ir valdyti, užimti atitinkamą padėtį visuomenėje ir gyvenamojoje aplinkoje, poreikį solidarizuotis su tuo, kas simbolizuoja valdžią, autoritetą ir prestižą, poreikį turėti ištikimą draugą, su kuriuo galima pasidalinti baimės, netikrumo ir kitais jausmais, taip pat išreikšti priešišumą ir agresyvumą, poreikį pasinaudoti galimybe kaip nors save pakylėti ir išlieti savo energiją ir t.t. ⁶¹
7.	<i>Girtavimas ir narkomanija.</i>	Šie veiksniai dažnai yra susiję su vaikų išgyventomis krizėmis. Nepajėgdami patys išspręsti kylančių problemų bei stokoiantys tėvų dėmesio vaikai neretai išėitės ieško alkoholyje ar narkotikuose, nuo kurių vėliau tampa priklausomi. Į priklausomybę pastūmėti gali ir tėvų ar bendraamžių pavyzdys. Ši priklausomybė sudaro prielaidas vaikų asocialiam elgesiui ir (smurtiniams) nusikaltimams.
8.	<i>Neigiama žiniasklaidos įtaka.</i>	Nors ir sunku būtų teigti, kad įvairiais Lietuvos televizijos kanalais demonstruojamais koviniais ir kitokiais menkaverčiais filmais specialiai propaguojamas smurtas ar pornografija, tačiau akivaizdu, jog šie vaizdai, nuolat

⁶¹ M. Barkauskaitė, D. Juodkaitė. Smurtiniai nepilnamečių nusikaltimai. – Ugdymo problemos. 1998, Nr. IV (XXXI). P. 43.

		matomi ekrane, gali daryti neigiamą įtaką auditorijai, o ypač vaikams, kurių moralinės vertybės dar nėra galutinai susiformavusios. ⁶² Akivaizdu, kad reikia imtis tam tikrų priemonių ribojant per televiziją rodomų smurto ir panašių scenų poveikį vaikams. Kita vertus, negalima pamiršti, kad smurto pasiūla televizoriaus ekrane priklauso ir nuo žiūrovų paklausos jam, todėl pirmiausia būtina stengtis paveikti patį žmonių, ypač vaikų, nusistatymą smurto atžvilgiu, eliminuoti jo vaizdų poreikį
9.	<i>Nukentėjusiojo elgesys.</i>	Smurtinių nusikaltimų mechanizme nukentėjusiojo elgesys užima svarbią vietą ⁶³ . Atlikto kriminologinio tyrimo išvados patvirtina ankstesnių kriminologinių tyrimų rezultatus, liudijančius, kad vaikų smurtinių nusikaltimų atveju ir kaltininkas, ir auka dažniausiai priklauso tam pačiam socialiniam sluoksniui. Turimi duomenys liudija, kad nuo jaunų žmonių smurtinių nusikaltimų dažniausiai nukenčia tos pačios lyties asmenys, nors moteriškosios lyties asmenys tarp nukentėjusiųjų taip pat sudaro nemažą dalį.
10.	<i>Neigiamas kriminalinės justicijos sistemos įtaka.</i>	Kriminalinės justicijos poveikis vaiko asmenybei beveik visais atvejais esti neigiamas ne vien dėl to, kad dažnai susiduriama su neprofesionali, abejingu teisėju, korumpuotais ikiteisminio tyrimo pareigūnais ar pan. Kriminalinės justicijos poveikis – tai ne tik pats susidūrimo su ja faktas. Iš karto po to, kai vaikas pirmą kartą susidūrė su kriminaline justicija, prasideda kiti, ne mažiau reikšmingi jo gyvenimui įvykiai: dalyvavimas įvairiausiuose procesiniuose veiksniuose, bendravimas su kriminalinės justicijos atstovais. ⁶⁴ Taip pat pažymėtina, smurtiniai nusikaltimai dažnai būna ilgai trukusių šeimos narių, kitų artimų žmonių konfliktų rezultatas, tačiau teisėsauga ne visada laiku pastebi šiuos kriminogeninius konfliktus, į juos nereaguoja arba reaguoja neteisingai. Taigi, nemažai specifinių vaikų smurtinių nusikalstamumą sąlygojančių aplinkybių yra susijusios su teisėsaugos įstaigų veiklos trūkumais.

⁶² A. Čepas, A. Dapšys. Nusikalstamumas: kontrolė ir prevencijos perspektyvos (9 skyrius) // Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1998. – Vilnius: Jungtinių Tautų Vystymo Programa, 1998. P. 132.

⁶³ J. Bluvšteinas. Kriminologija. – Vilnius: Pradai, 1994. P. 295.

⁶⁴ Gečėnienė S. Baudžiamosios justicijos poveikis nepilnamečio asmenybei (kardomojo kalnimo tyrimo pavyzdžiu): daktaro dis.: soc. mokslai: teisė (01 S)/ LTU. – V., 2002. P. 47-52.

IV. VAIKŲ PRIEVAROTOS BEI SMURTO PREVENCIJOS SAMPRATA IR SISTEMA.

1. VAIKŲ PRIEVAROTOS BEI SMURTO PREVENCIJOS SAMPRATA.

Kaip rašė Č. Bekarija: „(...) geriau užkirsti kelią nusikaltimui negu bausti. Pati geriausia, bet ir sunkiausia nusikaltimų prevencijos priemonė yra auklėjimo tobulinimas.“⁶⁵ Žodis „prevencija“ (iš lot. k. *preventio*) reiškia kelio užkirtimą tam tikram reiškiniui. Nusikaltimų prevencija kriminologine prasme yra visų valstybinių ir privačių pastangų, kuriomis siekiama užkirsti kelią nusikaltimams, visuma. Naujausioje lietuviškoje literatūroje nusikalstamumo kontrole laikomas kriminogeninės situacijos valdymas, siekiant mažinti nusikalstamumą ir jo daromą socialinę žalą, o nusikaltimų prevencija laikoma nusikalstamumo kontrolės forma, vykdoma, siekiant šalinti nusikaltimų priežastis ir sąlygas. Nusikaltimų prevencijos teorija ir prevencinių priemonių praktinis taikymas remiasi prielaida, kad vaikų ir jaunimo (smurtinis) nusikalstamas elgesys yra dėsningas reiškinys, kuriam daro įtaką tam tikros socialinės bei individualios aplinkybės⁶⁶. Akivaizdu, kad, norint šalinti pasekmes, reikia šalinti priežastis. Deja, apie nusikalstamumo priežastis kalbėti nelengva – teorijų yra daug ir nė viena iš jų negali pretenduoti į absoliučią tiesą. Jos tik papildo viena kitą. Be to, kasdieninis gyvenimas yra kur kas sudėtingesnis nei bet kuri teorija.

Kaip teigia 1990 m. Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairių (Rijado gairių) 1d.: „Jaunimo nusikalstamumo prevencija yra esminė nusikaltimų prevencijos visuomenėje dalis. Jauni asmenys, įtraukiant juos į teisėtą, socialiai naudingą veiklą ir skiepijant humanistinę požiūrį į visuomenę bei gyvenimą, gali išsiugdyti nekriminogenišką pasaulėžiūrą“⁶⁷. „Socialinės etikos požiūriu svarbu atsakyti į klausimą, ar suvokiame visuomenę ir nusikaltusių vaikų grupę, kuri elgiasi priešingai visuomenėje nusistovėjusioms normoms, kaip dvi skirtingas grupes ar kaip vienalytę visuomenę, kuri jungia visus, nepaisant įsitikinimų ir elgesio. Jei visuomenė laikosi antrosios pažiūros, ji yra atsakinga už kiekvieną savo narį ir negali atsiriboti nuo klystančiųjų, kitaip besielgiančiųjų, negali izoliuotis ir uždaryti juos į kalėjimus ar panašias uždaro tipo įstaigas, nes dalis kaltės (gal net didžioji) dėl to, kaip vaikas toje visuomenėje elgiasi, tenka ir jai. Tačiau neteisinga būtų manyti, kad galima išugdyti asmenybę, atsakingą už savo poelgius, jeigu ji yra nuolat įtikinėjama, jog už jos elgesį yra atsakingi visi kiti, tik ne ji pati.“

Autorės nuomone, tikslinga apibūdinti, kokie smurtaujantys vaikai šiame darbe laikytini priklausančiais rizikos grupei ir kurių atžvilgiu taikytinos prevencijos priemonės. Lietuvos policijos generalinio komisaro 2001 m. gegužės 10 d. įsakymu Nr. 194 patvirtintos *Nepilnamečių reikalų*

⁶⁵ Č. Bekarija. Apie nusikaltimus ir bausmes. – Vilnius: Pradai, 1992. P. 18.

⁶⁶ Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija. – Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2000. P. 9, 59.

⁶⁷ The United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines). The United Nations General Assembly resolution No. 45/112 of 14 December, 1990.

*policijos pareigūno tarnybinės veiklos instrukcijos*⁶⁸ 5.3 p. Nustatyta, kad priklausančiais rizikos grupei laikomi vaikai, dėl įvairių priežasčių pažeidžiantys įstatymus, vaikataujantys, elgetaujantys, nelankantys mokyklos, patyrę fizinį ar psichinį smurtą, turintys pedagoginių ar psichologinių problemų, gyvenantys ypač sunkiomis materialinėmis sąlygomis. Manytina, kad rizikos grupės vaikus apibūdina ir 2004 m. sausio 22 d. LR Švietimo ir mokslo ministro įsakymu Nr. 94 “*Dėl vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programų ir finansavimo tvarkos*”⁶⁹ patvirtintos Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programų savivaldybėse organizavimo ir finansavimo 2004 metams tvarkos 5.2 p. Pateikta socialiai ir pedagogiškai apleistų vaikų samprata: tai vaikai, padarę nusikaltimų ar kitų teisėtvarkos pažeidimų; beglobiai, vaikataujantys, elgetaujantys, nelankantys mokyklos, asocialių šeimų ir kiti gatvės vaikai; vaikai, gyvenantys ypač sunkiomis materialinėmis sąlygomis; vaikai, patyrę fizinį, emocinį ir seksualinį smurtą; vaikai, vartojantys alkoholį, psichotropines, toksines bei narkotines medžiagas; vaikai, turintys pedagoginių, psichologinių ir socialinių problemų, pedagoginėms-psichologinėms tarnyboms, mokyklų pedagogų taryboms, vaikų teisių apsaugos tarnyboms pritarus.

Lietuvos ir užsienio kriminologai vieningai teigia, jog siekiant užkirsti kelią vaikų smurtiniam nusikalstamumui, pirmiausia būtina išsiaiškinti atskirų, pavienių vaikų smurtinių nusikaltimų priežastis, taip pat atitinkamoms šių nusikaltimų grupėms priskirtinų vaikų smurtinių nusikaltimų faktorius bei smurtinius nusikaltimus darančių vaikų asmenybių formavimąsi sąlygojančias aplinkybes. Tik išsiaiškinus priežastis, galima jas riboti (jeigu jų neįmanoma pašalinti), neutralizuoti (nepašalinant pačių determinantų, neutralizuoti jų veikimą linkusiems daryti smurtinius nusikaltimus vaikams) arba, jei tai įmanoma, išvis pašalinti tokius faktorius⁷⁰. Taigi *vaikų smurtinio nusikalstamumo prevenciją galima apibrėžti kaip priemonių, skirtų išsiaiškinti ir apriboti, neutralizuoti arba šalinti aplinkybes (veiksnius), sąlygojančias vaikų smurtinius nusikaltimus bei juos darančių vaikų asmenybių formavimąsi, visumą.*

2. PAGRINDINĖS VAIKŲ PRIEVARTOS IR SMURTO PREVENCIJOS KRYPTYS TELŠIŲ APSKRITIES INSTITUCIJOSE.

Telšių apskrities institucijos pagal savo kompetenciją nepilnamečių justicijos srityje atlieka dvejopas funkcijas: a) gina vaikų teises ir interesus, rengia vaikų nusikalstamumo prevencijos priemones; b) reaguoja į vaikų padarytus nusikaltimus ir kitus jų teisės pažeidimus ir įgyvendina teisingumą. Kalbant apie Telšių apskrities institucijų vykdomą vaikų prievartos ir smurto prevenciją,

⁶⁸ Lietuvos policijos generalinio komisaro 2001 m. gegužės 10 d. įsakymas Nr. 194 “Dėl nepilnamečių reikalų policijos pareigūno tarnybinės veiklos instrukcijos patvirtinimo”. // Valstybės žinios. 2001, Nr. 41.

⁶⁹ Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2004 m. sausio 22 d. įsakymas Nr. 94 “Dėl vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programų ir finansavimo tvarkos”. // Valstybės žinios. 2004, Nr. 15-472.

⁷⁰ Jatkevičius A. Nepilnamečių smurtinio nusikalstamumo prevencija: daktaro dis.: soc. mokslai: teisė (01 S)/ VU. – V., 2003. P. 79.

pažymėtina, kad ji turi savų privalumų bei trūkumų, tačiau pastarųjų kur kas daugiau. Nors vykdant nepilnamečių justicijos programą (1999 – 2002 m.), darbui vaikų baudžiamosiose bylose buvo specializuojami teisėjai, prokurorai ir ikiteisminio tyrimo pareigūnai, tačiau darni ir nuosekli specializuotų justicijos sistemos darbuotojų sistema Telšių apskrityje nėra sukurta ir palaikoma⁷¹. Ikiteisminio tyrimo, teisminės ir kitose justicijos institucijose dirbančių socialinių darbuotojų per mažai ir jie, turėdami didelį nuolatinį darbo krūvį, negali tinkamai spręsti šios atstumtos visuomenės grupės problemų, be to, jų išsilavinimas ir įgūdžiai yra skirtingi ir priklauso nuo to, su kuria ministerija ar departamentu jie susiję. Savivaldybių policijos pareigūnai dėl nežinojimo ar tingėjimo neinformuoja apie asmenims socialinę bei psichologinę pagalbą teikiančias valstybines ir visuomenines institucijas, į kurias būtų galima kreiptis. Neatsižvelgiama į tokius dalykus, kaip pagalba šeimoms, negalinčioms susitvarkyti su savo pareigomis vaikams. Socialinio darbo galėtų imtis nevyriausybinės organizacijos, kurios turi darbo su buvusiais kaliniais ir vaikais-teisės pažeidėjais patirties.

Šiuo metu prevencinį darbą su vaikais teisės pažeidėjais policijoje dirba specializuoti pareigūnai – savivaldybių policijos nepilnamečių reikalų inspektoriai. Pagal kompetenciją jie organizuoja prevencinį darbą su vaikais, įrašytais į policijos profilaktinę įskaitą bei kitais rizikos grupės vaikais: su lygtinai paleistais iš laisvės atėmimo vietų; nuteistais bausmėmis, nesusijusiomis su laisvės atėmimu; kuriems teismo nuosprendis atidėtas; kurie yra padarę nusikaltimus, ir taikyta kardomoji priemonė – namų areštas, kuriems taikytos LR Organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo nuostatos.⁷² Kaip rodo autorės atliktas kriminologinis tyrimas, įrašytų į įskaitą bei laisvės atėmimo bausmę atlikusių vaikų priežiūra ir globa yra ribota ir, deja, nepakankama. Dažnai vaikai neturi kito pasirinkimo, kaip tik grįžti į žalingą asocialių šeimų bei (smurtine) nusikalstama veikla užsiimančių draugų aplinką. Policija, kurioje vaikai privalo registruotis, grįžę į savo gyvenamą vietą, prižiūri juos formaliai ir paviršutiniškai. Negana to, kai kuriems policijos pareigūnams trūksta elementarių žinių, kaip derėtų dirbti su nusikaltusiu vaiku. Darbo birža tokiems vaikams padėti įsidarbinti negali. Šių vaikų šeimos dažniausiai neįstengia skirti lėšų tolesniam jų mokymuisi. Antra vertus, pasibaigus laisvės atėmimo laikui, vaikai sunkiai orientuojasi kitokioje aplinkoje ir nepasinaudoja valstybės institucijų ir nevyriausybinių organizacijų teikiama pagalba.

Atkreiptinas dėmesys, jog vykdant ikiteisminio tyrimo veiklą retai tinkamai nustatomi vaikų asmenybės aspektai, ypač neprisitaikymo prie visuomenės požymiai, nes ne visose baudžiamosiose bylose yra informacijos apie tai, ar vaikas piktnaudžiavo alkoholiu, darė administracinius teisės

⁷¹ 2003 - 2004 m. metinėje Mažeikių rajono nusikalstamumo būklės, apylinkės prokuratūros bei apylinkės prokuratūros kontroliuojamų ikiteisminio tyrimo įstaigų proceso veiklos analizė, surašyta Mažeikių rajono vyr. prokuroro pavaduotojo P. Gerybos.

⁷² Lietuvos Respublikos Organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymas (nauja redakcija nuo 2001 07 11) // Valstybės žinios. 1997, Nr. 69.

pažeidimus, buvo policijos įskaitoje. Taip pat ne visuomet kaupiama informacija apie tėvus, su kuriais jie gyvena, juos charakterizuojanti medžiaga.⁷³

Apibendrinant vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos trūkumus Telšių apskrityje, pabrėžtina, kad šiuo metu galiojančiais teisės aktais nustatyta vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos subjektų sistema nėra optimaliai veikianti, neišnaudojamos nevyriausybinių organizacijų, kitų nusikalstamumo prevencijos subjektų galimybės, nėra panaudojamos kitų socialinių, ekonominių ir kitokių programų galimybės. Vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos priemonės yra nesubalansuotos, per daug centralizuotos ir nutolusios nuo bendruomenės, nėra tinkamos jų organizavimo ir valdymo (planavimo, koordinavimo, vykdymo, vertinimo, tęstinumo, finansavimo) tvarkos. Suprantama, kad policija turi ištraukti į vaikų smurtinio nusikalstamumo prevenciją, tačiau ji neturi dominuoti ir vykdyti jai nebūdingų socialinių pedagogų, socialinių darbuotojų ir panašių funkcijų. Policijos ir visuomenės bendradarbiavimui galėtų pasitarnauti užsienio patirtis.⁷⁴ Telšių apskrityje bendradarbiavimas tarp policijos, mokyklos ir socialinių institucijų vyksta, tačiau jį būtų galima plačiau taikyti ir kaip vieną iš vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos priemonių. Socialinėmis tarnybomis galėtų būti lietuviškosios rajonų ir miestų vaiko teisių apsaugos tarnybos (galbūt ir savivaldybių švietimo ir socialinio aprūpinimo skyriai), o policiją atstovautų viešosios policijos prevencijos tarnybos nepilnamečių reikalų pareigūnai. Toks bendradarbiavimas iš tiesų padėtų sumažinti arba neutralizuoti kai kurių aplinkybių, sąlygojančių smurtaujančio vaiko asmenybės formavimąsi (pvz., susijusių su problemomis mokykloje, vaikų neužimtumu laisvalaikio metu, svaigiųjų medžiagų vartojimu ir pan.), poveikį vaikams.

Vaikų prievartos ir smurto prevencijoje be galo svarbi visuomenės (bendruomenės) pagalba. Kadangi dauguma aplinkybių, sąlygojančių smurtaujančio vaiko asmenybės formavimąsi (neužimtumas, neigiama bendraamžių įtaka ir pan.), kyla būtent šeimose ir bendruomenėje, paminėtinos Europos Tarybos rekomendacijos, kurios šiandien yra itin aktualios vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijai Telšių apskrityje. Visuomenės ir bendruomenės vaidmuo socialinėje vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijoje pabrėžiamas *Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacijoje „Dėl visuomenės dalyvavimo baudžiamojoje politikoje“*⁷⁵. Smurto šeimoje

⁷³ Nors Pekino taisyklių 16 p. „Socialinės padėties ataskaita“ (angl. – social inquiry report) teigiama, kad visose bylose, išskyrus dėl smulkių pažeidimų, iki kompetentingai institucijai priimant galutinį sprendimą ir paskelbiant nuosprendį, tinkamai ištiriami biografijos faktai ir aplinkybės, kuriomis vaikas gyvena, arba sąlygos, kuriomis padarytas pažeidimas, šitaip padedant kompetentingai institucijai priimti protingą sprendimą. – Žr. The United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules). The United Nations General Assembly resolution No. 40/33 of 29 November, 1985.

⁷⁴ Visame pasaulyje garsi Danijos nusikalstamumo prevencijos tarybos inicijuota ir vykdoma vaikų nusikalstamumo prevencijos schema, sutrumpintai vadinama SSP (angl. – School – Social Services – Police, t.y. mokykla – socialinės tarnybos – policija). Jos pagrindinė idėja – kiekvienoje bendruomenėje (savivaldybėje) vykstantis intensyvus ir nuolatinis mokyklos, socialinių tarnybų ir policijos bendradarbiavimas, sprendžiant įvairiausias su vaikų nusikalstamumo prevencija susijusias problemas. – Žr. SSP Co-operation (School – Social Services – Police). Basis and Organisation. – Copenhagen, 1998.

⁷⁵ Participation of the Public in Crime Policy. Recommendation No. R (83) 7 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 23 June, 1983.

prevencijai skirtos *Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacijos „Dėl vaikų apsaugos nuo netinkamo elgesio su jais“*⁷⁶ ir *„Dėl smurto šeimoje“*⁷⁷. Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija patvirtintose *„Europos bendruomenės sankcijų ir priemonių taisyklėse“*⁷⁸ konstatuota, kad bendruomenės gali aktyviai ir efektyviai prisidėti prie vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos, o taip pat ir vaikų, padariusių smurtinius nusikaltimus, resocializacijos, bei išdėstyti bendruomenės vaidmens, taikant įvairias sankcijas ir priemones, veiklos principai⁷⁹.

Taip pat nevalia pamiršti Telšių apskrityje ikiteisminio tyrimo, teisminių ir kitų justicijos institucijose dirbančių darbuotojų nuopelnų vaikų prievartos bei smurto problemos prevencijos srityje. Kasmet yra organizuojamos efektyvios visuomenės informavimo kampanijos (radijo laidos, įvairūs informaciniai leidiniai ir lankstinukai, atvirų durų dienos auklėjimo ir globos įstaigose ir pan.). Viešosios policijos pareigūnai mokyklose rengia konkursus, supažindina vaikus su saugaus eismo taisyklėmis, priklausomai nuo vaikų amžiaus grupės, informuoja, kad kiekviename policijos komisariatare ar policijos nuovadoje dirba nepilnamečių reikalų inspektoriai, kurie ne tik nustato teisės pažeidėjus ir dirba su jais, bet ir padeda spręsti klausimus, susijusius su įvairiomis vaikų problemomis, padeda nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams. Kalbant su vaikais minėta tematika, susitikimai organizuojami nedidelėse moksleivių grupėse, kad jie galėtų aktyviai dalyvauti pokalbyje, diskutuoti. Vasarą neužimtiems, linkusiems nusikalsti vaikams policija organizuoja sporto rungtynes, užimtumo stovyklas, teminius gatvės piešinių konkursus. Teigiamą policijos įvaizdį formuoja nusikalstamumo prevencijos priemonės, susijusios su paslaugų teikimu, pavyzdžiui, dviračių ar kitų vertingų daiktų žymėjimas, atšvaitų, atmintinių dalijimas. Nors daugelis prevencinių projektų nesulaukia finansinės paramos, jų rezultatai didžia dalimi priklauso nuo dirbančiųjų energijos bei kūrybingumo. Svarbu vaikus sudominti, suteikti galimybes pasireikšti jiems patiems.

Telšių apskrities prokuratūrų vadovai dalyvauja ir patys organizuoja koordinacinius pasitarimus su apskrities ikiteisminio tyrimo įstaigų vadovais ir tyrėjais. Pasitarimuose nagrinėjamos vaikų smurtinio nusikalstamumo problemos, pagrindinės kriminalinės tendencijos, jų šalinimo būdai. Taip pat aktyviai dalyvaujama apskrities savivaldybių posėdžiuose, kuriuose kartu su rajonų vadovais bei kitų ikiteisminio tyrimo įstaigų vadovais nagrinėjamos vaikų smurtinio nusikalstamumo problemos.

Kaip pastebi pareigūnai, vaikai savo problemas sprendžia visai kaip suaugusieji – po apsistumdymo, apsižodžiavimo, apkalbų su bendramoksliais rezga keršto planus, vis dažniau griebiasi

⁷⁶ Protection of Children against Ill-Treatment. Recommendation No. R (79) 17 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 13 September, 1979.

⁷⁷ Violence in the Family. Recommendation No. R (85) 4 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 26 March, 1985.

⁷⁸ European Rules on Community Sanctions and Measures. Recommendation No. R (92) 16 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 19 October, 1992.

⁷⁹ Paminėtina, kad Europos Tarybos Ministrų Komitetas priėmė ir *Rekomendaciją „Dėl Europos bendruomenės sankcijų ir priemonių taisyklių įgyvendinimo gerinimo“*. – Improving the Implementation of the European Rules on Community Sanctions and Measures. Recommendation No. Rec (2000) 22 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 29 November, 2000.

smurto. Anot Viešosios policijos viešosios tvarkos skyriaus prevencinio poskyrio viršininko T. Ostrausko, vaikai mušdavosi visais laikais, tačiau anksčiau jų konfliktai neperaugdavo į reiškinį, kuri priversti tirti tiek daug suaugusiųjų. Dabar į vaikiškus konfliktus įpainiojami pareigūnai, mokytojai ir tėvai. Pranešti apie kiekvieną pacientą, patyrusį smurtą, privalo medikai. Net jeigu peštukai nepyksta vienas ant kito, mašina jau užvesta – policininkai tiria muštynių priežastį, mokyklos psichologai bei socialiniai darbuotojai stengiasi išsiaiškinti konfliktų priežastis, bendrauja su tėvais.⁸⁰

Taip pat paminėtina, kad 2003 m. Mažeikių rajono apylinkės prokuratūros aptarnaujamoje teritorijoje buvo išsklaidyta „Boksininkų“ nusikalstama grupuotė, kurios pagrindinė veikla - narkotinių medžiagų apyvarta ir galimai prekyba žmonėmis.⁸¹ Nors ši grupuotė savo nariais nebuvo didelė ir branduolys nusikalstamų veikų nedarė, tačiau nusikalstamų veikų darymui buvo samdomi pavieniai asmenys, kurie savo ruožtu įtraukdavo vaikus.

Autorė mano, kad Telšių apskrities institucijų veikla, skirta vaikų prievartos ir smurto prevencijai, yra tobulintina; ja reikėtų siekti šių pagrindinių tikslų:

1.	Parengti mokslines teorines prielaidas vaikų prievartos bei smurto paplitimo problemų Telšių apskrityje kontrolės ir prevencijos sistemai sukurti ir jos įgyvendinimui užtikrinti, atsižvelgiant į kriminogeninės situacijos Telšių apskrityje prognozes ir perspektyvas.
2.	Sukurti veiksmingą socialinės prevencijos sistemą, kuri sudarytų sąlygas sumažinti smurtinio nusikalstamumo lygį, kompleksiskai šalinant bei ribojant neigiamą aplinkos įtaką vaikų grupėms, eliminuoti kriminogeninius procesus ir reiškinius, sąlygojančius šeimos ir asmenybės deformacijas, jos smurtinį elgesį.
3.	Koordinuoti prevencijos institucijų funkcijas ir įgyvendinti vietinio lygio programas bei priemones, kurios sudarytų galimybes sustabdyti smurtinio nusikalstamumo plitimą tarp gyventojų sluoksnių, pasižyminčių didžiausia kriminogenine rizika: šeimoje ir visuomenėje apleistų, dažnai tiesiog gatvėje atsidūrusių vaikų, nedirbančio ir nesimokančio jaunimo.
4.	Inicijuoti ir įgyvendinti šiuo metu aktualiausios situacinės bei specialiosios prevencijos programas ir priemones, kurios padėtų sustabdyti vaikų smurtinio nusikalstamumo didėjimo tendencijas Telšių apskrityje.
5.	Aktyvinti aktualius ir perspektyvius fundamentaliuosius ir taikomuosius kriminalinės justicijos problemų ir vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos Telšių apskrityje kriminologinius tyrimus.

⁸⁰ B. Rudokienė. Šešiolikmetėms iškelta baudžiamoji byla // Santarvė, 2004 spalio 9, Nr. 116 (8761). P. 10.

⁸¹ 2003 - 2004 m. metinėje Mažeikių rajono nusikalstamumo būklės, apylinkės prokuratūros bei apylinkės prokuratūros kontroliuojamų ikiteisminio tyrimo įstaigų proceso veiklos analizėje Mažeikių rajono vyr. prokuroro pavaduotojas P. Geryba pateikė duomenis, jog rajone veikė nusikalstama grupuotė, kuri galimai užsiėmė prekyba žmonėmis, tačiau šios kategorijos nusikalstamų veikų neregistruota.

6.	Tyrimams aktyvinti būtų tikslinga stiprinti mokslinę materialinę kriminologinių tyrimų bazę, rengti kompleksines mokslo programas, kuriose dalyvautų įvairių šalies mokslo ir mokymo institucijų teisininkai kriminologai, sociologai, ekonomistai, demografai, filosofai, pedagogai ir kt.
7.	Kryptingai atlikti buitinio konfliktiškumo šeimoje ir artimiausioje buitinėje aplinkoje prevenciją. Savivaldybių policijos pareigūnai, iškviesti dėl teisę pažeidžiančio elgesio fakto buityje, atsižvelgdami į esamą situaciją, turėtų numatyti šios konkrečios situacijos raidą artimiausioje ateityje ir imtis atitinkamų prevencijos priemonių nepageidautiniems įvykiams išvengti.
8.	Nustatyti esamas ir besikuriančias nusikalstamas grupuotes, į kurias įtraukti vaikai, jas išskaidyti ir atitinkamai nubausti jose dalyvaujančius asmenis.
9.	Globos ir rūpybos skyriai turėtų aktyviau rūpintis vaikų gyvenimo ir buities sąlygomis, prireikus perkelti juos į palankią socialinę aplinką, t.y. sąlygas, tinkamas visapusiškam fiziniam ir dvasiniam vaiko formavimuisi.
10.	Vaikų teisių apsaugos tarnybos turėtų šalinti ir neutralizuoti neigiamą socialinės aplinkos įtaką, įvairaus lygmens kriminogeninius procesus ir reiškinius, sąlygojančius vaiko asmenybės deformaciją ir jo smurtinį elgesį bei laiduoti vaikų, gyvenančių žemiau skurdo ribos (ypač benamių, vaikataujančių ir elgetaujančių), socialinę globą ir rūpybą, ypatingą dėmesį skiriant jų pedagoginei priežiūrai ir užimtumui.
11.	Įgyvendinti vaikų sveikatos politiką, ypatingą dėmesį atkreipiant į piktnaudžiavimo alkoholiu bei narkotikų vartojimo prevenciją ir psichikos sutrikimų profilaktiką.
12.	Rengti specializuotus teminius seminarus ir konferencijas vaikų socializacijos ir jų smurtinio nusikalstamumo prevencijos klausimais, remti nevyriausybinių organizacijų iniciatyvas, rūpintis vaikų užimtumo programų finansavimu.
13.	Reformuoti vaikų kriminalinės justicijos valdymą, keliant teisėsaugos darbuotojų kvalifikaciją bei taikant specializaciją ir steigiant naujas institucijas, kurios geriau užtikrintų vaikų teises.
14.	Rūpintis teisiniu švietimu ir vaikų teisinės kultūros kėlimu, pasitelkiant ir žiniasklaidos priemones, ugdyti tolerantišką jaunimą, vengiantį prievartos ir smurto.

3. SPECIALIOJI VAIKŲ PRIEVARTOS BEI SMURTO PREVENCIJA.

3.1. Vaikas ir šeima.

Šeima yra svarbiausia terpė, kurioje vaikas gali sėkmingai augti ir vystytis. Nuo pat pirmųjų kūdikio gyvenimo akimirų prasideda jo socializacijos procesas, kurį galima apibūdinti kaip egzistuojančių elgesio normų ir vertybių sistemų, socialinių vaidmenų interiorizaciją, socialinės

patirties perėmimą bei atgaminimą asmenybės veiklos ir bendravimo metu⁸². Socializacijos procese vyksta kultūros perėmimas ir savęs atskleidimas, asmenybės tapsmas⁸³. Kitaip tariant, kiekvienas gimęs vaikas iš karto netampa viską suvokiančiu, žinančiu kaip elgtis, sumaniai įvertinančiu socialinio bendravimo subtilybes ir jas išmanančiu visuomenės nariu. Stebėdamas ir mokydamasis jis pamažu suvokia, kas yra toji aplinka ir kaip joje galima ar reikėtų elgtis. Pagal savo suvokimą ir susikurtus veikimo modelius vaikas pamažu ima veikti savarankiškai. Šeima yra pirmoji vaiko „bendruomenė“, iš kurios jis daugiausiai išmoksta.

Teisininkai mano, kad vaikų teisinė sąmonė priklauso nuo jų tėvų, vienmečių teisinės sąmonės, nuo plačiai paplitusios visuomenės nuomonės teisiniais klausimais. Tik veikdami išvien, tėvai ir artimieji gali efektyviai pakeisti netinkamas vaikų teises pažiūras ir įsitikinimus. Būtent tėvai pirmiausia turi diegti savo vaikams deramą moralinių ir teisinių normų vertinimą.

Daugelio autorių tyrimo rezultatai, taip pat lyginamoji asocialių ir prosocialių vaikų šeimos analizė rodo, kad delinkventai augo daug nepalankesnėmis sąlygomis negu kiti jų bendraamžiai. Iš nepalankių asmenybės formavimosi sąlygų šeimoje dažniausiai išskiriamos tokios: nepilna ir nedarni šeima, alkoholio ir narkotikų vartojimas šeimoje, nuolatiniai tėvų nesutarimai bei konfliktai, emocinių ryšių tarp tėvų ir vaikų nepastovumas bei emocinė depresija, įvairios auklėjimo klaidos.⁸⁴ Visi minėti veiksniai gali pasireikšti ir atskirai, ir kartu. Aišku, kuo daugiau nepalankių veiksnių vienu metu veikia asmenybę, tuo didesnė elgesio nukrypimų bei įvairių psichologinių problemų tikimybė.

Nagrinęjant tėvų kaltę dėl vaikų padarytų antivisuomeninių veiksmų, reikia nustatyti, kaip ji konkrečiai pasireiškė, ar yra ryšys tarp netinkamo auklėjimo ir blogo elgesio. Jeigu tėvai pasižymi šiurkštumu, nesitvardymu, nesąžiningumu, tai tikriausiai nėra kuo stebėtis, kad ilgainiui šias savybes gali išsiugdyti ir vaikai.⁸⁵ Turėdamas tokį „bagažą“, vaikas lengvai gali padaryti smurtinį nusikaltimą. Vaikų padarytų smurtinių nusikaltimų analizė leidžia atkreipti dėmesį į tokias kaltės formas: a) kai šeimoje apskritai yra normalūs santykiai, tačiau nekreipiama reikiamo dėmesio vaikų elgesio kontrolei, ir dėl to vaikai padaro antivisuomeninius veiksmus; b) kai šeimoje yra akivaizdžiai nenormalūs santykiai (amoralus elgesys, girtavimas, muštynės ir pan.), kurie daro įtaką vaikų asmenybės formavimui, tačiau tėvai nekreipia į tai dėmesio arba palieka vaikus be priežiūros; c) kai patys tėvai įtraukia vaikus į smurtinę ar kitokią nusikalstamą veiklą.⁸⁶

Ne ką mažesnę įtaką vaikų smurtiniam nusikalstamumui turi tėvų ir vaikų susvetimėjimas. Jo pagrindinės priežastys: a) tėvų žiaurumas, baismės nepagrįstumas, kai kurių tėvų siekimas, kad vaikai

⁸² G. Sakalauskas. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje. – Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2000. P. 21.

⁸³ J. Galinaitytė. Individo teisinė socializacija: samprata ir struktūra. //Jurisprudencija. 2001, t. 20 (12), p. 21.

⁸⁴ G. Valickas. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: LTA, 1997. P. 46.

⁸⁵ Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas: daktaro dis.: soc. mokslai: teisė (01 S)/ VU. – V., 2001. P. 45.

⁸⁶ V. Pavilionis. Jei paauglys nusikalto. – Vilnius: Mintis, 1987. P. 55.

aklai paklustų jų valiai; b) užgaulus vyro požiūris į žmoną, o tai paprastai skatina vaikus niekinti tokį despotišką tėvą; c) nuolatinis tėvų girtavimas; d) mėginimas tikrą tėvų rūpinimąsi dvasiniu, darbinu ir bendru vaikų vystymusi pakeisti materialiniu dosnumu; e) kai kurių tėvų siekimas visiškai arba iš dalies nusišalinti nuo vaikų auklėjimo, nuo atsakomybės už jų mokymąsi ir ateitį.⁸⁷ Vaikų smurtiniai nusikaltimai, kurių metu buvo sužaloti ar mirė jų artimieji (tėvas, motina, patėvis, pamotė ar kt.), iš esmės padaromi dėl tarpasmeninio, dažnai metų metus besitęsiančio ir subjektyviai išgyvenamo vaiko ir artimiausių jo giminaičių socialinio konflikto. Tie sudėtingi ir vaikui skaudūs konfliktiniai santykiai dažniausiai prasideda nuo ankstyvos jo vaikystės, kartais jau nuo kūdikystės. Jie gali tęstis ir alinti vaiko psichiką net 10 – 15 metų. Tuo tarpu šių konfliktinių santykių iniciatoriai ir kūrėjai iš esmės yra suaugę vaiko artimieji, praktiškai tikrieji vaiko smurtinio elgesio kaltininkai, tapę jo padaryto nusikaltimo aukomis. Dėl šeimos santykių nedarnos, ilgamečių konfliktinių santykių šeimoje ar artimiausioje buitinėje aplinkoje pirmiausiai atsakingi yra suaugusieji. Vaikas nekaltas, kad gimsta tokioje konfliktinėje šeimoje, kurioje jis pats nuo kūdikystės yra ir fiziškai, ir dvasiškai skriaudžiamas, alinamas, neturi sąlygų savo asmenybei formuoti ir įgyti socialinį imunitetą (atsparumą) socialiniam blogiui bei gebėjimą susitvarkyti su savo gyvenimo problemomis.⁸⁸ Taigi konfliktiškoje šeimoje vaikai auga neatsparūs, kartais ir patys nesugeba elgtis nekonfliktiškai.

Norint pasiekti geresnį auklėjimo efektą, būtina ne apskritai slopinti neigiamo elgesio formas, o nuolatos jas išstumti, pakeisti visuomenei naudingomis. Tačiau sudaryti sąlygas pereiti prie naujų, teigiamų elgesio formų gali ne bausmė, o tam tikros socialinės psichologinės sankcijos, labiau veikiančios asmens emocijas. Pavyzdžiui, motina dėl vaiko netinkamų veiksmų keičia savo elgesį – nebereiškia teigiamų emocijų. Taigi auklėjimo procese pagrindinę reikšmę įgyja teigiamo elgesio skatinimas. Jis geriau suvokiamas ir lengviau įtvirtinamas. Skatinant teigiamą elgesį, pagrindinę reikšmę turi moralinės, drausminančios priemonės, o ne materialinės (dovanų pirkimas, pinigų davimas ir pan.). Svarbiausias vaidmuo vykdant vaikų padaromų tyčinių nužudymų ir sunkių kūno sužalojimų prevenciją priklauso konfliktiškumo, agresijos, nedarnos šeimoje ir artimiausioje aplinkoje prevencijai bei psichologinės pagalbos teikimui, vaikų nepriežiūros prevencijai, tam tikros dalies šeimų socialinės padėties gerinimui bei vaikų paėmimui laiku iš netinkamos jų asmenybei formuotis aplinkos ir palankių tam sąlygų suteikimui⁸⁹.

Dėl įtampos ir pereinamojo laikotarpio problemų tam tikra grupė jaunų žmonių praktiškai nebegali siekti socialinio pripažinimo ir socialinio kilimo. Nepaisant idealistinės filosofijos, realiai visuomenėje galimybės nėra lygios. Vaikų asmeniniai sugebėjimai, šeimyninė padėtis ir

⁸⁷ M. Ivanovas. Tėvai, paauglys, įstatymai. – Kaunas: Šviesa, 1985. P. 210.

⁸⁸ G. Babachinaitė. Nepilnamečių smurtas Lietuvoje: raiška, priežastys ir prevencija // Jurisprudencija. 2002, Nr. 27(19). P. 112.

⁸⁹ G. Babachinaitė. Smurtinio elgesio prevencija // Tau, jaunuoli. – Kaunas: LMA, 1989. P. 28.

sociostruktūrinės sąlygos yra labai skirtingos. Blogesnėje padėtyje esantis ir tai suvokiantis vaikas turi rasti socialiai priimtina kelią, peržvelgti savo patirtį ir iš esamų starto pozicijų siekti geresnių sąlygų. Šio proceso pasekmė gali būti nusivylimas ir įtūžis. Pažymėtina, kad vaiko auklėjimo sąlygoms, mokslinei profesinei vaikų orientacijai turi reikšmės tėvų išsimokslinimo lygis, taip pat aplinkybė, kad daugumos vaikų teisės pažeidėjų tėvai dirba nekvalifikuotą, fizinį darbą⁹⁰. Teorinius teiginius patvirtina ir atrankinis baudžiamųjų bylų bei kitų autorių⁹¹ atlikti kriminologiniai tyrimai.

Taigi, siekiant mažinti šeimoje besiformuojančius delinkventinio elgesio rizikos veiksnius, būtina intervencija. Ypač didelę įtaką galėtų padaryti švietimas apie šeimos planavimą, kontracepcines priemones, visokeriopa pagalba jaunoms motinoms, tarp jų – baigti mokyklą bei padėti išvengti antro nėštumo. Auklėdami vaiką tėvai turi mokyti jį kontroliuoti savo elgesį, numatyti jo rezultatus. Dėl to vien mintis kaip nors antvisuomeniškai pasielgti vaikui atrodo netinkama. Tačiau net jeigu jis ir pasiryš nusižengti įstatymui, tai, pagalvojęs apie galimus savo elgesio padarinius, jis gali atsisakyti to, ką buvo sumanęs. Tam, kad laiku būtų galima pastebėti vaiko elgesio nukrypimus ir užkirsti kelią nelaimėi, tėvai privalo nuolat palaikyti ryšį su mokykla. Tėvams turėtų nuolat talkinti klasių auklėtojai bei mokyklų socialiniai darbuotojai. Būtina ugdyti vaiką atlikti pareigas ir būti atsakingam už savo poelgius šeimoje, mokymo bei auklėjimo įstaigoje, darbe ir socialinėje aplinkoje. Tokios prevencijos forma – konsultacijos su specialistais (gydytojais, mokytojais, psichologais), įvairios paskaitos tėvams, auginantiems „sunkius“ vaikus. Siekiant sudaryti vaiko asmenybės fizinio, protinio, dvasinio, dorovinio, socialinio ir kultūrinio ugdymo pozityvias sąlygas, tėvai turėtų kuo daugiau praleisti laiko su savo atžalomis bei užtikrinti finansinį stabilumą. Tačiau, turint omenyje, jog dauguma problematiškų šeimų gyvena socialiniame ir ekonominiame nepritekliuje, akivaizdu, jog būtinas bendradarbiavimas su vietinėmis tarnybomis (ypač su įdarbinimo, socialinės paramos, sveikatos).

3.2. Vaikas ir ugdymo institucijos.

Mokykla nebeįstengia viena vykdyti savo tradicinės pareigos teikti žinias, reikalingas gyvenimui visuomenėje, ugdyti pagarbą didžiausioms dvasinėms vertybėms, integruoti į visuomenę tautines mažumas, parinkti moksleiviams ugdymo kelius, kurie geriausiai patenkintų jo poreikius, leistų atsiskleisti jų galimybėms, brandintų kaip asmenybes. Visame pasaulyje grėsmingai plintant alkoholizmui, narkomanijai, smurtiniam nusikalstamumui, valkatavimui, AIDS, žinias teikiančioms

⁹⁰ А. Дапшис. Криминологическая оценка взаимосвязи социально-демографических признаков личности несовершеннолетних и их родителей. – Использование современных достижений науки и техники в деятельности следственных органов и судов по борьбе с преступностью. Тезисы республиканской научной конференции. – Вильнюс: Мокслас, 1981. С. 405.

⁹¹ А. Дапшис. Мокслеivių teisėtvarkos pažeidimų prevencija profesinėje – technikos mokykloje (metodinės rekomendacijos). – Vilnius: Mintis, 1979; V. Justickis. Nepilnamečių teisės pažeidėjų charakterio nukrypimai. – Kaunas: Šviesa, 1984

institucijoms, įpareigojamoms priimti naujas socialinio ugdymo funkcijas, būtina visuomenės parama, nes tik sutelkus jėgas galima įveikti iškilusius sunkumus.

Mokykloje vaikas praleidžia pakankamai daug laiko. Jo elgesys daugiausia priklauso nuo mokinių kolektyvo ir pedagogų. Dažniausiai blogo mokymosi priežastys gali būti tingėjimas, nesugebėjimas išmokyti atskiras disciplinas ar mokytis iš viso, liga, blogos mokymosi sąlygos ir kt. Tačiau ir tai, autorės nuomone, tik tarpinė grandis, kuri susidaro paprastai dėl daug gilesnių ir sudėtingesnių priežasčių. Tingėjimas – ne įgimta vaiko savybė, o netinkamas darbo organizavimas šeimoje, o kartais net mokykloje. Pažangumas moksle, žinoma, priklauso nuo moksleivio gabumų, tačiau ir čia daug reikšmės turi darbo sąlygos namuose, tinkama kontrolė, žodžiu visa tai, kas užtikrina kūrybinį moksleivio darbą. Blogai besimokantis vaikas dažnai bėga iš pamokų, norėdama išvengti dvejeta. Vėliau sistemingai taip besielgiant, spragos moksle didėja, o valia – įveikti tingumą – proporcingai mažėja. Todėl toks vaikas įvairiais būdais stengiasi pateisinti nenorą mokytis, nori mesti mokyklą. Dažniausiai tokią padėtį galima vertinti kaip kritinį momentą, nuo kurio prasideda spartesnis asmenybės smukimas. Gyvenimo patirtis rodo, jog mokykla toli gražu ne visada organizuoja auklėjimą taip, kad galėtų pataisyti „sunkius“ vaikus. Dažniausiai pasitenkinama pamokslavimu už padarytus nusižengimus, kuris kitam vaikui kaip žirniai į sieną. Be to, jam dar nuolat teigiama: tu blogas! Dėl tokio „auklėjimo“ atotrūkis tarp jo ir vienmečių nuolat didėja. Jis nejučiomis linksta prie kitų vaikų, kurie niekada jam nepriekaištaus, kad ir dėl to, jog jų pačių elgesys toli gražu neblizga. Tokia kompanija, į kurią pakliūva vaikas, labiausiai vertina ne apsiskaitymą, ne mokėjimą spręsti sunkų uždavinį, bet sugebėjimą be jokios gėdos ką nors išieiti, elgtis nesantūriai ir šiurkščiai. Veikiamas šios nesveikos aplinkos, vaikas pamažu apskritai praranda norą mokintis. Ryšiai su mokyklos kolektyvu vis silpnėja, kol vieną kartą galutinai nutrūksta.

Jeigu ir būtų palankios sąlygos, tai nereiškia, kad vaikas automatiškai pasidarytų kultūringa asmenybe. Kaip matyti iš praktikos, dauguma teisės pažeidėjų nedalyvauja užklasinėje veikloje ne todėl, kad mokykloje jos apskritai nėra, o todėl, kad jiems ten neįdomu. Aišku, kartais reikia atkreipti vaiko dėmesį į vieną ar kitą organizuojamą priemonę, jos naudingumą, teigimas puses, tačiau nuolatos domėtis kuo nors gali tik jis pats.⁹²

Kaip matyti iš kitų autorių atliktų nederbančių ir nesimokančių vaikų apklausų, didesnė jų dalis metė profesines mokyklas todėl, kad nepatiko profesija⁹³. Tačiau mokyklą mesti jie nusprendžia dažniausiai pirmaisiais mokymosi mėnesiais. Suprantama, to laikotarpio (kelių pirmųjų mėnesių) nepakanka, kad būtų galima suprasti, ar tinkamai pasirinkta profesija, teigiamos ir neigiamos jos

⁹² S. Ignatavičienė, R. Žukauskienė. Rizikos grupės vaikai. – Vilnius: Leidybos centras, 1999. P. 28.

⁹³ Nepilnamečiai, padarę sunkius nusikaltimus: psichologiniai ir socialiniai ypatumai. – Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000 P. 34.

savybės. Tai daugiausia priklauso nuo mokykloje įsivyravusios nuomonės apie profesijos prestižą, kuri ne visuomet būna teisinga.

Vaiko laisvalaikis – tai laisvas laikas, kurio metu jis gali skirti savo intelektines ir dvasines jėgas laisvai pasirenkamai veiklai, kuri padėtų atstatyti ir ugdyti jo jėgas. Pedagogikos specialistai jau seniai kelia viešumon papildomojo ugdymo problemas⁹⁴. Atkreiptinas dėmesys, jog Telšių apskrityje nėra mokyklų, alternatyvių bendrojo lavinimo mokyklai. Taip pat akivaizdus papildomo ugdymo institucijų trūkumas. Veikiantys sporto, pramoginių šokių klubai brangūs, o nemokami saviraiškos būreliai bei draugijos orientuotos į gabius moksleivius, taip pat jų pasirinkimas per menkas, kad galėtų patenkinti bent daugumos vaikų kūrybinius ir laisvalaikio poreikius. Mokyklose per mažai laiko skiriama meninei veiklai, kuri ugdo vaikų meninį skonį, jų kūrybinius sugebėjimus. Daugelis anksčiau gyvavusių vaikų laisvalaikio praleidimo vietų šiuo metu apleistos ir neveikia.

Paminėtina, kad pastaraisiais metais daug nuveikta gerinant jaunosios kartos teisinį auklėjimą. Bendrojo lavinimo mokyklose pradėtas dėstyti naujas dalykas – „Teisės pagrindai“. Per pamokas mokiniai supažindinami su pagrindinių įstatymų skyriais. Šitaip jie gauna būtinų žinių apie įstatymą. Pilietinio brandumo formavimosi laikotarpiu, taip pat tolesniame savarankiškame gyvenime be šių žinių jie tiesiog negalės apsieiti. Žinodamas baudžiamosios teisės normas, vaikas sugebės tinkamai elgtis sudėtingoje konfliktinėje situacijoje ir nepasuks klaidingu keliu. Tačiau, atkreiptinas dėmesys, jog seksualinio švietimo klausimas vis dar aktualus: vaikų seksualinis švietimas nepakankamas. Be to, ir seksualinis švietimas atsilieka nuo gyvenimo ir šiuolaikinių poreikių, stokoja kryptingumo, t.y. jo turinys ir forma pasenusi. Todėl ir gaji pornografija, todėl ja ir gėrimasi, nes ji užpildo tam tikrą žinių spragą, suteikdama, deja, smarkiai suvulgarintą informaciją, prisidedančią prie klaidingo besiformuojančio jaunimo seksualinių dalykų suvokimo.

Elgesio ir emociniai sutrikimai, vėliau peraugantys į nusikalstamus poelgius, prasideda anksti – pradinėse klasėse ar net ikimokykliniame amžiuje, tad, atsižvelgiant į tai, rekomenduojama ugdymo institucijoms prioritetą skirti darbui su mažais (iki 10 metų amžiaus) vaikais, esančiais rizikos grupėse. Būtina gerinti vaikų seksualinį švietimą, pavyzdžiui, įtraukiant į mokyklose dėstomų dalykų programą naują discipliną – „Seksualinio švietimo pagrindai“; tai būtų lyg atsvara visuomenėje plintančiai smerktinai suvulgarintai seksualinio pobūdžio informacijai. Taip pat svarbu pagerinti mokinių ir kitų vaikų sveikatos priežiūrą, jų užimtumą (ypač mokyklos lankymą), dvasinį, moralinį ir elgesio kultūros ugdymą. Būtina siūlyti vaikui kuo įvairesnes užimtumo formas, nuolat keisti veiklos pobūdį, stengtis, kad veiklos turinys būtų vaikams aktualus, kad pateikiama medžiaga atitiktų jų gebėjimo lygį. Reikėtų vengti monotonijos ir skatinti teigiamą savęs vertinimą. Kiekvieną vaiką reikia auklėti individualiai.

⁹⁴ J. Vaitkevičius. Socialinės pedagogikos pagrindai. – Vilnius: LTA, 1995; I. Leliūgienė. Žmogus ir socialinė aplinka. – Kaunas: J.Petronio leidykla, 1997.

Svarbu stengtis pažinti jo charakterį, ipročius, pomėgius. Padėti jam rasti tiesų gyvenimo kelią. Pagrindinė užduotis mokytojams – iš pat pradžių užmegzti psichologinį ryšį su vaiku, siekti įgyti mokinio pasitikėjimą. Mokymas ir auklėjimas mokykloje turi būti reformuojamas ir perorganizuojamas taip, kad padėtų ugdyti vaiko pagarbą įstatymui, neskatintų smurtinių poelgių, mokytų tinkamai elgtis sudėtingomis gyvenimo situacijomis.

3.3. Vaikas ir neformali aplinka.

Paauglystės laikotarpiu ypač išryškėja jaunuolių tarpusavio bendravimas tam tikrose grupėse. Kiekvienam vaikui labai svarbus bendravimas su vienmečiais, o šie santykiai yra be galo sudėtingi ir įvairūs. Psichologai teigia, kad bendravimas su draugais vaikui pasidaro didelė vertybė, dažnai tokia didelė, kad nustumia į antrą vietą mokymąsi, labai susilpnina bendravimą su artimaisiais.⁹⁵ Vaikas brangina draugų nuomonę. Jeigu ryšiai nutrūksta arba draugai pasmerkia vaiką – jam tai didžiulė tragedija. Pastaruoju metu, smunkant daugumos šeimų pragyvenimo lygiui, vis daugiau vaikų laisvalaikį praleidžia gatvėje. Čia vaikas susiduria su labai dideliais pasikeitimais žmogiškojo bendravimo atžvilgiu. Susiburti į kompaniją, išgerti vieną kitą butelį alaus, o paskui be tikslo slampinėti gatvėmis – štai svarbiausi smurtinius nusikaltimus padariusių vaikų „užsiėmimai“. Jausdamiesi svetimi mokyklos kolektyve, jie randa bendrą kalbą „savo“ kompanijoje. Jie gali nepadariai įžeisti merginą, nuskriausti jaunesnius ir silpnesnius už save. Piktybinių vaikų teisės pažeidėjų būdingas bruožas – gėdos jausmo neturėjimas, iškreiptas supratimas tokių sąvokų, kaip bičiulystė, draugystė, narsumas.

Nepalankiomis šeimos sąlygomis išaugusių vaikų padėtis, palyginti su bendraamžiais, dažnai iš karto yra blogesnė. Neturėdami tokių formavimosi sąlygų ir galimybių kaip jų bendraamžiai, šie vaikai ateina į mokyklą blogiau pasirengę mokymuisi. Asocialūs vaikai bei paaugliai, palyginti su jų bendraamžiais, daug dažniau atsilieka moksle, neigiamai žiūri į mokymąsi, bėga iš pamokų ir pan. Atsiliekantys vaikai nuo pirmos klasės kiekvieną dieną gauna didelį neigiamą krūvį dėl mokytojų ir bendraklasių nepalankių vertinimų, nepalankumo ir net priešiško. Bendraklasiai dažniausiai jų nemėgsta, vengia ar ignoruoja, žiūri į juos su panieka. Atstumtųjų padėtis, nuolatiniai konfliktai, įtampa ir nepastovumas skatina juos ieškoti kokios nors išėities. Izoliuotiems vaikams asocialios bendraamžių grupės tampa pagrindine ir dažnai vienintele aplinka, kur jie gali patenkinti daugelį nepaprastai svarbių poreikių – savęs įvertinimo, priklausomybės, pripažinimo bei pritarimo, naujų išpūdžių, globos bei užtarimo, saugumo, bendravimo ir pan.⁹⁶ O asocialioje subkultūroje jiems atsiveria plačios veiklos

⁹⁵ M. Ivanovas. Tėvai, paauglys, įstatymai. – Kaunas: Šviesa, 1985. P. 23.

⁹⁶ G. Švedas. Nusikalstamos nepilnamečių grupės ir jų vertybinės orientacijos. – Lietuvos Respublikos baudžiamųjų įstatymų reforma. Respublikinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės. – Vilnius: Mokslas, 1990. P. 46-47.

galimybės – su rizikos elementais, ekstremaliomis situacijomis, neįprasta ir paslaptina kriminaline romantika, visų moralinių apribojimų pašalinimu. Visa tai asocialems vaikams leidžia kompensuoti patiriamas nesėkmes ir užtikrinti minimalų psichologinį komfortą, dėl minėtų priežasčių asociali grupė vaikams pradeda atlikti pagrindinį vaidmenį formuojantis jų asmenybei.⁹⁷

Prisijungimas prie asocialos grupės padidina vaiko asocialaus elgesio pasireiškimą, kadangi bendraamžių grupė užtikrina jam aplinką, kurioje pastiprinami asocialus poelgiai bei patenkinami svarbūs poreikiai. Įsitraukimas į asocialią veiklą savo ruožtu skatina dar stipresnius ryšius su asocialia grupe.

Vaikai labai imlūs viskam, kas juos supa. Be to, jų smalsumas kartais įgauna netikėtą pobūdį. Tai, ką suaugusieji dėl tam tikrų priežasčių slepia nuo vaiko, dar labiau jį domina. Draudimai kursto smalsumą ir aktyvumą. Todėl vaikas lengviau pasiduoda savo labiau patyrusių vienmečių arba vyresnių už jį žmonių, kurstančių jo norą tapti suaugusiu, neigiamai įtakai. Vaikas, kartą padaręs drauge su suaugusiuoju smurtinį nusikaltimą, neretai po to išdrįsta padaryti naują nusikaltimą vienas arba net pats suorganizuoja nusikalstamas grupes.⁹⁸ Apibendrinant galima pasakyti, jog kuo ilgiau vaikas priklauso nusikalstamai asocialiai grupei, tuo labiau jis perima jos vertybes bei elgesio normas, įpranta patenkinti savo poreikius asocialiais būdais, įgyja asocialių įgūdžių ir pan. Vaikas siekia dar labiau suartėti su asocialia grupe, priešinasi prosocialiai aplinkai. Visa tai sustiprina asocialos grupės vidinę integraciją, skatina tolesnį asocialaus elgesio pasireiškimą.

Autorės atliktas tyrimas parodė, kad smurtinius nusikaltimus daro įvairių rūšių vaikų grupės, tačiau dažniausiai smurtiniai nusikaltimai padaromi spontanišiais ir atsitiktiniais vaikų grupėmis, dažniausiai susidedančiomis iš dviejų bendravykdytojų. Turto prievartavimus dažnai padaro ir pusiau organizuotos vaikų grupės.

Norint atitraukti vaiką nuo neigiamo aplinkos poveikio, reikia organizuoti priešmokyklinio ugdymo grupes, klases nelankantiems ikimokyklinio ugdymo įstaigų 5-6 metų vaikams, plėtoti ikimokyklinio ugdymo įstaigų tipų įvairovę: lopšelius – darželius, darželius – mokyklas, ikimokyklinio ugdymo centrus (vystymosi sutrikimų turintiems vaikams), šeimyninius vaikų darželius ir pan. Būtina kaupti ir sisteminti informaciją apie ikimokyklinio amžiaus vaikus, tėvų įtaką vaikų ugdymui, socialinės aplinkos poveikį vaiko fizinei, psichinei ir dvasinei raidai. Svarbu teikti tėvams visokeriopą metodinę pagalbą, padedančią garantuoti vaikams socialinį saugumą; taip pat diagnostinę ir konsultacinę pagalbą tėvams ugdantiems ikimokyklinio amžiaus vaikus namuose. Poilsio vakarai, diskotekos, vakaronės ir kitos užimtumo formos, ugdančios vaikų kūrybiškumą, mokančios juos bendrauti, atitrauktų juos nuo netinkamo laisvalaikio praleidimo gatvėje. Mokyklose būtina kurti kuo

⁹⁷ Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija. – Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2000. P. 162.

⁹⁸ V. Pavilonis. Paauglys ir įstatymas. – Vilnius: Mintis, 1978. P. 44.

saugesnę, draugiškesnę atmosferą: turi būti užtikrinta pagarba ir dėmesys kiekvieno vaiko asmenybei ir jo poreikių tenkinimui ir užkertamas kelias negatyviems saugumą ir pasitikėjimą žalojantiems reiškiniams. Mokyklos turi pripažinti savo moksleivių poreikių įvairovę ir reaguoti į ją, pasirinkdamos ugdymo būdus, metodus bei skirtingą mokymo tempą ir teikdamos kvalifikuotą specialiąją pedagoginę, psichologinę bei socialinę pagalbą. Mokymo kokybę jos privalėtų užtikrinti rengdamos mokymo strategijas, atitinkamus individualizuotus mokymo planus, išteklių panaudojimo bei kitas organizacines priemones, taip pat palaikydamos ryšį su vietos bendruomene. Kiekvienoje mokykloje patartina įkurti psichologijos centrą, kuriuose būtų kaupiama literatūra ir testai apie savęs pažinimą ir vertinimą, teikiamos konsultacijos moksleiviams, tėvams, mokytojams.

3.4. Vaikai ir darbas.

Statistika rodo, jog vaikų bedarbystės lygis iš dalies susijęs su smurtinio nusikalstamumo lygiu. Yra begalė priežasčių, pradedant pajamų trūkumu ir baigiant nuoboduliu, dėl kurių bedarbystė gali lemti nusikalstamumą.

Vaikui, pradėjus dirbti, kyla nemažai sudėtingų problemų. Palikdami mokyklas ir įsijungdami į darbo rinką, jie keičia ne tik aplinką: norėdami sėkmingai dirbti, kartais privalo keisti ir socialinius lūkesčius. Šis procesas nelengvas, o psichologiniu požiūriu kai kada net skausmingas. Dirbdamas vaikas tampa daug savarankiškesnis. Čia atsiranda troškimas būti draugu, bendradarbių „pripažintu“, vertinamu, jiems reikalingu. Kintant socialiniams lūkesčiams, neišvengiamai keičiasi ir pažiūra į save, savo sugebėjimus. Nes neretai nuomonė apie save, pretenzijos nebeatitinka naujų aplinkybių, kai kurie norai pasirodo esą neįgyvendinami. O kai siekiai ne pagal jėgas ir sugebėjimus, rezultatai būna labai menki.⁹⁹ Kyla nepasitenkinimas savimi, savo darbo draugais, pačiu darbu. Taip pat nedera pamiršti, jog didžiulę reikšmę turi ir bendra atmosfera, kuri vyrauja darbo kolektyve. Vargu, ar kas kitas gali taip neigiamai paveikti atėjusį dirbti vaiką, kaip bendradarbių, o kartais ir padalinių vadovų atviras grubumas, nesiskaitymas su kitų interesais, girtavimas ir kiti neigiami reiškiniai. Šios suaugusiųjų „pamokos“ kartais tampa lemiamomis vaikų gyvenime. Tikslus darbo įstatymų laikymasis – tai ne tik svarbi priemonė, užtikrinanti vaiko darbo sąlygas. Tai ypač svarbu, formuojant vaiko asmenybę.¹⁰⁰ Kai suaugusieji, ypač vadovaujantieji darbuotojai, nepaiso įstatymo reikalavimų, susidaro įspūdis, kad, mokant tinkamai tai paaiškinti, jį galima apeiti. Jei visa tai mato vaikai, vėliau sunku iš jų reikalauti griežto įstatymų laikymosi. Be to, pavyzdžiai vaikui daug įtaigesni, negu pamokymai.

⁹⁹ V. Kojala. Visuomenė ir nepilnametis. – Vilnius: Mintis, 1974. P. 34.

¹⁰⁰ V. Pavilionis. Paauglys ir įstatymas. – Vilnius: Mintis, 1978. P. 61.

Prieš trejus metus Telšių apskrities mokyklose pradėtas dėstyti naujas dalykas¹⁰¹, kurio metu moksleiviai mokomi pagal „Lietuvos Junior Achievement“ taikomosios ekonomikos programą. Šią programą iš dalies galima vertinti kaip jaunųjų verslininkų rengimą, nes joje teorinės žinios jungiamos su praktika, modeliuojamos įvairios ekonominės situacijos.

Autorė pastebi, jog mokyklose egzistuoja profesinio informavimo rašytiniai šaltiniai (t.y. mokyklos yra aprūpintos lankstinukais apie padėtį darbo rinkoje, paklausias profesijas, jų įgijimo galimybes, kartais rengiami stendai profesinio informavimo klausimais), tačiau jų įvairovė nėra pakankama. Būtų tikslinga per vietinį radiją bei televiziją teikti platesnę informaciją apie profesijas, profesinį bei psichologinį konsultavimą, teritorinių darbo rinkos mokymo tarnybų veiklą, plačiau panaudoti spaudos galimybes. Taip pat pažymėtina, jog per mažai skiriama dėmesio asmenims, turintiems menką motyvaciją mokytis, profesiniam informavimui bei orientavimui. Jie nėra tinkamai skatinami baigti pagrindinę mokyklą ir mokytis profesinėse mokymosi įstaigose. Galbūt jų mokymui reikėtų rengti specialias programas prie profesinio mokymo įstaigų. Nebaigusių pagrindinės mokyklos asmenų problema yra visoje šalyje, tačiau Telšių apskrityje ji ypač aktuali. Kadangi tokie asmenys dažniausiai neturi motyvacijos mokytis (ir yra linkę nusikalsti), yra žemo, o kartu ir skirtingo išsilavinimo, jos sprendimas yra sudėtingas. Todėl reikalingi valstybinio lygio sprendimai.

Autorės nuomone, svarbu ne tik padėti vaikui pradėti dirbti, bet ir pasirinkti įdomią profesiją, atitinkančią jo individualius ypatumus ir polinkius. Būtina dar mokykloje ugdyti asmenį prisitaikyti nuolat kintančioje darbo rinkoje ir tokiu būdu ateityje išvengti nedarbo. Mokymas ir kvalifikavimas turi būti susijęs su vietine rinka, atsižvelgiant įkylančius naujus poreikius, naujas technologijas. Siekiant didinti vaikų užimtumą, vis daugiau dėmesio turi būti skiriama darbo motyvacijai formuoti (ypač ankstyvuojant mokymosi laikotarpiu), ir ypač vaikų iš asocialių ir nepilnų šeimų. Tikslinga skatinti darbdavius, įdarbinančius vaikus. Pagal trišales mokymo ir įdarbinimo sutartis įdarbinusiems vaikus darbdaviams galėtų būti taikomos mokesčių lengvatos. Taip pat tikslinga vaikams taikyti nestandartines užimtumo formas (ne visą darbo dieną, lanksčius darbo grafikus, namudinį darbą ir t.t.). Įdarbinimo organizavimo ir auklėjimo darbe trūkumų šalinimas – viena iš sąlygų, galinčių apriboti vaikų smurtinį nusikalstamumą. Tobulinant profesinį orientavimą ir konsultavimą, bendrojo lavinimo mokykloms, teritorinėms darbo biržoms, darbo rinkos profesinio mokymo tarnyboms, darbo rinkos profesinio mokymo centrams, mokymo įstaigoms būtina glaudžiau bendradarbiauti.

¹⁰¹ Mokytojai - savanoriai dažniausiai atvyksta iš užsienio pagal Peace Corps programą.

3.5. *Vaikas ir žiniasklaida.*

Lietuvoje žiniasklaida yra ne tik institucija, kuria labiausiai pasitiki gyventojai, bet ir vienas svarbiausių informacijos apie socialines problemas šaltinis. Nors visuomenės informavimas apie opiausias socialines problemas ir yra viena svarbiausių žiniasklaidos funkcijų demokratinėje visuomenėje, jos poveikis piliečiams neapsiriboja vien tuo. Žiniasklaida gali būti ne tik informuojanti, bet ir socializuojanti institucija. Jos galimybė formuoti socialinius vaidmenis ir stereotipus tarp tų socialinių grupių, kurių socialinės nuostatos dar nėra susiformavusios arba kurių socializacija apsunkinta tradicinių socialinių institutų (šeimos, mokyklos ir pan.), seniai yra aštrių akademinų ir politinių diskusijų tema. Suprantama, kad vaikai yra pirmieji tokių socialinių grupių sąrašė, ir tyrinėtojai beveik vieningai teigia, kad žiniasklaidos galimybės stiprinti tiek teigiamas, tiek ir neigiamas socialines nuostatas negali būti ignoruojamos.¹⁰²

Kaip pažymi antropologai, šiais laikais nė vienas suaugęs nežino ar nėra patyręs visko, ką žino ir yra patyrę vaikai.¹⁰³ Daugelį vertybių, normų, nuostatų, elgesio pavyzdžių bei kitų socializacijos veiksnių perduoda ne tiesiogiai tėvai ar kiti suaugusieji (autoritetai), o „tarpininkai“, dažnai žiniasklaida (televizija, laikraščiai, žurnalai, radijas, garso ir vaizdo kasetės, „Internetas“ ir pan.). Būtent žiniasklaidai dažnai daugiausia skiriama laiko. Šiandien vaikai, kitaip nei jų tėvai, šiomis priemonėmis gali disponuoti savarankiškai ir jiems nereikia tėvų ar kitų suaugusiųjų leidimo. Iš žiniasklaidos vaikai apie savo bendraamžių ir suaugusiųjų gyvenimą sužino daug daugiau nei ankstesnės kartos, suaugusiųjų pasaulį pažįsta greičiau ir anksčiau, nei atsiranda galimybė jį patirti asmeniškai. Dėl to keičiasi ir tėvų bei švietimo įstaigų vaidmuo, silpėja jų galimybė iš esmės turėti įtakos vaiko socializacijai. Galiausiai žiniasklaidos priemonių įtaka gali būti tokia didelė, kad jose vyraujančios temos tampa komunikacijos pagrindu, ašimi, apie kurią sukasi ne tik menkai pažįstamų, bet ir šeimos bendravimas. Dažnai būtent žiniasklaida gelbsti krizių metu: ji padeda užsimiršti, pasislėpti nuo problemų. Žiniasklaidos įtaka vaikui ypač padidėja, kai jis išsiskiria su tėvais, ilgai jų nemato arba negali su jais bendrauti, kai tėvai nesutaria, skiriasi ar jau yra išsiskybę ir pan. Ne kartą bandyta ieškoti atsakymo į klausimą, kas domina vaikus smurto scenose ir kokią realią įtaką šie vaizdiniai turi vaikų socializacijai. Specialistai pastebi, kad siaubo filmų žiūrėjimas – jaunimo kultūros dalis – savarankiškumo ir autonomijos siekis. Jie taip pat akcentuoja, jog baime sukelti filmai neretai gali mokyti, kaip elgtis su savo asmenine baime.

Kalbant apie smurtinius nusikaltimus padariusius vaikus, šiandien jie veikiau yra atsitiktiniai kriminalinių publikacijų ir reportažų „herojai“, bet ne specialios žurnalistinės analizės objektai.

¹⁰² A. Dobryninas. Nepilnamečių justicija Lietuvos žiniasklaidoje. – Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000. P. 8.

¹⁰³ G. Sakalauskas. Nusikalstamumas(10 skyrius) // Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1999. – Vilnius: Jungtinių Tautų Vystymo Programa, 1999. P. 145.

Kadangi žiniasklaida dažniausiai orientuota į išskirtinę, sensacingą informaciją, vaikas – teisės pažeidėjas neretai pristatomas kaip asocialus ir brutalus personažas, priklausantis kitam, svetimam ir neprognozuojamam pasauliui. Tokiu būdu nusikaltę vaikai simboliškai marginalizuojami ir išstumiami iš normalaus gyvenimo – tai objektyviai sudaro nepalankią atmosferą tokių asmenų reabilitacijai ir integracijai į visuomenę.¹⁰⁴

Šiais laikais nemaža dalis vaikams gaminamų žaislų yra susiję su jiems skirtais filmais ir neretai vaizduoja agresyvius jų herojus. Vyrauja stereotipinė nuomonė, kad tokie žaislai riboja vaikų fantaziją arba skatina vaikus smurtauti, žadina nesantaiką, nediegia vaikams moralinių vertybių. Tačiau atsižvelgiant į vaikus, svarbiausia, kad žaidimas vaikus užima, jis kuria vaizdinius, svajones ir troškimus, sukelia jausmus, baimę ir nesaugumą, atspindi ilgesį, žadina smalsumą, siūlo orientaciją ir nurodo sprendimus, jis išreiškia vidinę vaiko realybę, liudija apie vystymąsi, neišspręstus išgyvenimus arba sukretusias kasdienes patirtis¹⁰⁵. Žaislai žaidimo metu tampa vidinių prieštaravimų išraiška.

Kriminologai išskiria kelias teorijas, aiškinančias žiniasklaidoje vaizduojamo smurto poveikį vaiko elgesiui:

- *Simuliavimo teorija*, pagal kurią asmuo žiniasklaidos pateikiamą smurtą perima ir tai skatina jo agresyvumą bei polinkį griauti, pavyzdžiui, siekiant asmeninių tikslų;
- *Habitualizavimo teorija* teigia, kad nuolat žiūrint brutalias scenas jausmai atbunka ir priprantama prie kasdieninio smurto, galiausiai skatinama nuostata siekiant asmeninių interesų naudoti prievartą;
- *Katarsio teorija* teigia, kad matomas smurtas redukuoja asmeninį smurtą, t.y. malšina smurto poreikį.¹⁰⁶

Taigi pirmoji teorija akcentuoja veikimo modelių konkrečiose situacijose perėmimą, o antroji – pripratimą prie smurtinio elgesio. Trečioji teorija akcentuoja visiškai priešingus dalykus nei pirmosios dvi. Netgi teoriniu lygmeniu nėra sutarta, koks vaizduojamo smurto poveikis žmogaus elgesiui. Šios teorijos, kaip ir bet kuri socialinė teorija, vienpusiškai vertina žmogų ir jo elgesį. Tuo tarpu kasdieninis gyvenimas yra daug sudėtingesnis ir žmogaus veiksmai, jo elgesys, mokymasis, pavyzdžių ir stereotipų perėmimas priklauso nuo daugelio subjektyvių ir objektyvių veiksnių. Vertinant žiniasklaidos įtaką vaikui, svarbu atsižvelgti į jo jausmus, poreikius ir interesus.

Siekiant mažinti žiniasklaidos poveikį konkrečiam vaikui konkrečioje situacijoje be galo svarbus tėvų ir vaikų bendravimas, kuris turėtų būti pagrįstas abipuse pagarba bei lygiateisiškumu. Taip pat būtina sudominti vaiką kuria nors saviraiškos sritimi, pažadinti norą dirbti, kurti. Įdomiai laisvalaikį leidžiantis vaikas paprasčiausiai neturės laiko sėdėti prie televizoriaus ar be tikslo naršyti po Internetą.

¹⁰⁴ A. Dobryninas. Virtuali nusikaltimų tikrovė. – Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 159.

¹⁰⁵ Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija. – Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras., 2000. P. 176.

¹⁰⁶ G. Sakalauskas. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje. – Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2000. P. 35.

IŠVADOS.

1. Būdingiausių, geriausiai atskleidžiančių vaikų smurtinio nusikalstamumo specifiką ir dažniausiai vaikų padaromų smurtinių nusikaltimų Telšių apskrityje – tyčinių nužudymų, tyčinių sunkių ir apysunkių kūno sužalojimų, užkrėtimų liga ar kitokių susargdinimų, plėšimų ir turto prievartavimų – bei vaikų padariusių šiuos smurtinius nusikaltimus skaičius didėja. Tuo tarpu vaikų padaromų išžagininimų ir juos padariusių vaikų skaičius išlieka stabilus. Vaikų padaryti tyčiniai sunkūs ir apysunkiai kūno sužalojimai, užkrėtimai liga ar kitokie susargdinimai, plėšimai ir turto prievartavimai pasižymi kartotinumu, tuo tarpu vaikų padaryti išžagininimai dažniausiai padaromi vaikų grupių. Vaikų smurtinis nusikalstamumas bendrajame vaikų smurtiniame nusikalstamume sudaro nedidelę lyginamąją dalį, tačiau bendrajame smurtiniame nusikalstamume vaikų smurtinio nusikalstamumo lyginamoji dalis yra gana nemaža. Visa tai sąlygoja vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos sistemos tobulinimo būtinybę.

2. Daugiau kaip pusė Telšių apskrityje smurtinius nusikaltimus padariusių vaikų priskirtini atsitiktiniam ir aplinkybiniam tipams. Smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės struktūros analizė parodė, kad smurtinius vaikų nusikaltimus Telšių apskrityje dažniausiai padaro vyriškos lyties nuo 16 iki 18 m. amžiaus vaikai, gyvenantys mieste, nepilnoje šeimoje arba visai be tėvų. Jie smurtinio nusikaltimo darymo metu niekur nesimokė ir nedirbo. Smurtiniai nusikaltimai padaromi lauke, vakare, pagrinde šiltuoju metų laiku. Smurtiniam nusikaltimui iš anksto nesiruošiama, jie padaromi impulsyviai, naudojant primityvius, po ranka pasitaikiusius įrankius ir priemones, nenumatant tokių veikų pasekmių. Jie šį smurtinį nusikaltimą padarė grupėje su vienu savo bendraamžiu, būdami nusikaltimo bendravykdytojais. Alkoholio bei narkotinių medžiagų vartojimas nėra esminis momentas, įtakojęs smurtinio nusikaltimo padarymą. Šių nusikaltimų motyvai ir tikslai – primityvūs, buitiniai. Smurtinio nusikaltimo padarymo pagrindinė priežastis – draugų, pažįstamų, kitų suaugusiųjų poveikis. Tokie nusikaltėliai daugiau ar mažiau pažįsta auką bei teisiami ne pirmą kartą, už kelių smurtinių nusikaltimų padarymą. Daugumai smurtinius nusikaltimus padariusių vaikų būdingas nuolatinis visuotinai priimtų elgesio normų nesilaikymo demonstravimas, dalyvavimas azartiniuose lošimuose, valkatavimas, sistemingas bėgimas iš namų, mokymosi ir auklėjimo įstaigų, ankstyvi lytiniai santykiai, sistemingas pykčio, kerštingumo, grubumo, smurto pasireiškimas net ir nekonfliktinėse situacijose, tyčinis konfliktinių situacijų sudarymas, nuolatiniai barniai šeimoje, tėvų ir kitų šeimos narių terorizavimas, priešiško gerai besimokantiems bendraamžiams puoselėjimas, įprotis savintis viską, kas tariamai ar laikinai yra be priežiūros, ką galima nebaudžiamam atimti iš silpnesniojo. Tačiau atrankinio tyrimo metu taip pat pastebėta, kad smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybė

pasižymi ne vien neigiamais bruožais (tingumu, egoizmu, interesų siaurumu, žiaurumu, konfliktiškumu ir pan.), bet ir socialiai priimtinomis savybėmis (pvz., draugiškumu, aktyvumu, pareigingumu ir kt.).

3. Atliktas kriminologinis tyrimas ir kriminologijos literatūros analizė taip pat parodė, kad labiausiai apibendrintos ir pasižyminčios ryškiausiu poveikiu aplinkybės, sąlygojusios vaikų padariusių smurtinius nusikaltimus, asmenybės formavimąsi ir pačius vaikų smurtinius nusikaltimus, yra nepalanki šeimos socialinė padėtis, neigiama šeimos įtaka, laisvalaikio neužimtumas, nedarbas, mokslo ir išsilavinimo prestižo nuosmukis bei tradicinės vertybinės orientacijos kaita, nusikalstamos grupės, girtavimas ir narkomanija, neigiama žiniasklaidos įtaka, negatyvus ar provokuojantis nukentėjusiojo elgesys ir neigiama kriminalinės justicijos sistemos įtaka.

4. Telšių apskrities institucijos pagal savo kompetenciją vaikų justicijos srityje atlieka dvejopas funkcijas: a) gina vaikų teises ir interesus, rengia vaikų nusikalstamumo prevencijos priemones; b) reaguoja į vaikų padarytus nusikaltimus ir kitus jų teisės pažeidimus ir įgyvendina teisingumą.

Telšių apskrities institucijų vykdomos vaikų prievartos ir smurto prevencijos *trūkumai*: šiuo metu galiojančiais teisės aktais nustatyta vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos subjektų sistema nėra optimaliai veikianti, neišnaudojamos nevyriausybinių organizacijų, kitų nusikalstamumo prevencijos subjektų galimybės, nėra panaudojamos kitų socialinių, ekonominių ir kitokių programų galimybės. Vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos priemonės yra nesubalansuotos, per daug centralizuotos ir nutolusios nuo bendruomenės, nėra tinkamos jų organizavimo ir valdymo (planavimo, koordinavimo, vykdymo, vertinimo, tęstinumo, finansavimo) tvarkos. Nors vykdyt nepilnamečių justicijos programą (1999 – 2002 m.), darbui vaikų baudžiamosiose bylose buvo specializuojami teisėjai, prokurorai ir ikiteisminio tyrimo pareigūnai, tačiau akivaizdu, jog darni ir nuosekli specializuotų justicijos sistemos darbuotojų sistema Telšių apskrityje nėra sukurta ir palaikoma. Ikiteisminio tyrimo, teisminės ir kitose justicijos institucijose dirbančių socialinių darbuotojų per mažai ir jie, turėdami didelį nuolatinį darbo krūvį, negali tinkamai spręsti šios atstumtos visuomenės grupės problemų, be to, jų išsilavinimas ir įgūdžiai yra skirtingi ir priklauso nuo to, su kuria ministerija ar departamentu jie susiję. Neatsižvelgiama į tokius dalykus, kaip pagalba šeimoms, negalinčioms susitvarkyti su savo pareigomis vaikams. Socialinio darbo galėtų imtis nevyriausybinės organizacijos, kurios turi darbo su buvusiais kalintais ir vaikais-teisės pažeidėjais patirties. Savivaldybių policijos nepilnamečių reikalų inspektorių vykdoma įrašytų į įskaitą bei laisvės atėmimo bausmę atlikusių vaikų priežiūra ir globa yra ribota ir, deja, nepakankama. Dažnai vaikai neturi kito pasirinkimo, kaip tik grįžti į žalingą asocialių šeimų bei (smurtine) nusikalstama veikla užsiimančių draugų aplinką. Policija, kurioje vaikai privalo registruotis, grįžę į savo gyvenamą vietą, prižiūri juos formaliai ir paviršutiniškai.

Negana to, kai kuriems policijos pareigūnams trūksta elementarių žinių, kaip derėtų dirbti su nusikaltusiu vaiku. Atkreiptinas dėmesys, jog vykdant ikiteisminio tyrimo veiklą Telšių apskrityje retai tinkamai nustatomi vaikų asmenybės aspektai, ypač neprisitaikymo prie visuomenės požymiai, nes ne visose baudžiamosiose bylose yra informacijos apie tai, ar vaikas piktnaudžiavo alkoholiu, darė administracinius teisės pažeidimus, buvo policijos įskaitoje. Taip pat ne visuomet kaupiama informacija apie tėvus, su kuriais jie gyvena, juos charakterizuojanti medžiaga.

Telšių apskrities institucijų vykdomos vaikų prievartos ir smurto prevencijos *privalumai*: kasmet yra organizuojamos efektyvios visuomenės informavimo kampanijos (radijo laidos, įvairūs informaciniai leidiniai ir lankstinukai, atvirų durų dienos auklėjimo ir globos įstaigose ir pan.). Viešosios policijos pareigūnai mokyklose rengia konkursus, supažindina vaikus su saugaus eisimo taisyklėmis. Vasarą neužimtiems, linkusiems nusikalsti vaikams policija organizuoja sporto rungtynes, užimtumo stovyklas, teminius gatvės piešinių konkursus. Teigiamą policijos įvaizdį formuoja nusikalstamumo prevencijos priemonės, susijusios su paslaugų teikimu, pavyzdžiui, dviračių ar kitų vertingų daiktų žymėjimas, atšvaitų, atmintinių dalijimas. Telšių apskrities prokuratūrų vadovai dalyvauja ir patys organizuoja koordinacinius pasitarimus su apskrities ikiteisminio tyrimo įstaigų vadovais ir tyrėjais. Pasitarimuose nagrinėjamos vaikų smurtinio nusikalstamumo problemos, pagrindinės kriminalinės tendencijos, jų šalinimo būdai. Taip pat aktyviai dalyvaujama apskrities savivaldybių posėdžiuose, kuriuose kartu su rajonų vadovais bei kitų ikiteisminio tyrimo įstaigų vadovais nagrinėjamos vaikų smurtinio nusikalstamumo problemos.

PASIŪLYMAI IR REKOMENDACIJOS.**1. Pagrindinės vaikų prievartos ir smurto prevencijos tobulinimo kryptys Telšių apskrities institucijose:**

A.	Parengti mokslines teorines prielaidas vaikų prievartos bei smurto paplitimo problemų Telšių apskrityje kontrolės ir prevencijos sistemai sukurti ir jos įgyvendinimui užtikrinti, atsižvelgiant į kriminogeninės situacijos Telšių apskrityje prognozes ir perspektyvas.
B.	Sukurti veiksmingą socialinės prevencijos sistemą, kuri sudarytų sąlygas sumažinti smurtinio nusikalstamumo lygį, kompleksiskai šalinant bei ribojant neigiamą aplinkos įtaką vaikų grupėms, eliminuoti kriminogeninius procesus ir reiškinius, sąlygojančius šeimos ir asmenybės deformacijas, jos smurtinį elgesį.
C.	Inicijuoti ir įgyvendinti šiuo metu aktualiausios situacinės bei specialiosios prevencijos programas ir priemones, kurios padėtų sustabdyti vaikų smurtinio nusikalstamumo didėjimo tendencijas Telšių apskrityje.
D.	Aktyvinti aktualius ir perspektyvius fundamentaliuosius ir taikomuosius kriminalinės justicijos problemų ir vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos Telšių apskrityje kriminologinius tyrimus.
E.	Kryptingai atlikti buitinio konfliktiškumo šeimoje ir artimiausioje buitinėje aplinkoje prevenciją. Savivaldybių policijos pareigūnai, iškviesti dėl teisę pažeidžiančio elgesio fakto butyje, atsižvelgdami į esamą situaciją, turėtų numatyti šios konkrečios situacijos raidą artimiausioje ateityje ir imtis atitinkamų prevencijos priemonių nepageidautiniems įvykiams išvengti.
F.	Nustatyti esamas ir besikuriančias nusikalstamas grupuotes, į kurias įtraukti vaikai, jas išskaidyti ir atitinkamai nubausti jose dalyvaujančius asmenis.
G.	Globos ir rūpybos skyriai turėtų aktyviau rūpintis vaikų gyvenimo ir buities sąlygomis, prireikus perkelti juos į palankią socialinę aplinką, t.y. sąlygas, tinkamas visapusiškam fiziniam ir dvasiniam vaiko formavimuisi.
H.	Vaikų teisių apsaugos tarnybos turėtų šalinti ir neutralizuoti neigiamą socialinės aplinkos įtaką įvairaus lygmens kriminogeninius procesus ir reiškinius, sąlygojančius vaiko asmenybės deformaciją ir jo smurtinį elgesį bei laiduoti vaikų, gyvenančių žemiau skurdo ribos (ypač benamių, vaikataujančių ir elgetaujančių), socialinę globą ir rūpybą, ypatingą dėmesį skiriant jų pedagoginei priežiūrai ir užimtumui.
I.	Įgyvendinti vaikų sveikatos politiką, ypatingą dėmesį atkreipiant į piktnaudžiavimo alkoholiu bei narkotikų vartojimo prevenciją ir psichikos sutrikimų profilaktiką.

<i>J.</i>	Rengti specializuotus teminius seminarus ir konferencijas vaikų socializacijos ir jų smurtinio nusikalstamumo prevencijos klausimais, remti nevyriausybinių organizacijų iniciatyvas, rūpintis vaikų užimtumo programų finansavimu.
<i>K.</i>	Reformuoti vaikų kriminalinės justicijos valdymą, keliant teisėsaugos darbuotojų kvalifikaciją bei taikant specializaciją ir steigiant naujas institucijas, kurios geriau užtikrintų vaikų teises.
<i>L.</i>	Rūpintis teisiniu švietimu ir vaikų teisinės kultūros kėlimu, pasitelkiant ir žiniasklaidos priemones, ugdyti tolerantišką jaunimą, vengiantį prievartos ir smurto.

2. Mažinant delinkventinio elgesio rizikos veiksnius būtinos intervencijos į šeimą formos:

<i>A.</i>	Paauglių nėštumo prevencija. Čia ypač didelę įtaką galėtų padaryti švietimas apie šeimos planavimą, kontracepcines priemones, visokeriopa pagalba jaunoms motinoms, tarp jų – baigti mokyklą bei padėti išvengti antro nėštumo.
<i>B.</i>	Parama tėvams. Auklėdami vaiką tėvai turi mokytis jį kontroliuoti savo elgesį, numatyti jo rezultatus. Dėl to vien mintis kaip nors antvisuomeniškai pasielgti vaikui atrodo netinkama. Tačiau net jeigu jis ir pasiryš nusižengti įstatymui, tai, pagalvojęs apie galimus savo elgesio padarinius, jis gali atsisakyti to, ką buvo sumanęs. Tam, kad laiku būtų galima pastebėti vaiko elgesio nukrypimus ir užkirsti kelią nelaimėi, tėvai privalo nuolat palaikyti ryšį su mokykla. Tėvams turėtų nuolat talkinti klasių auklėtojai bei mokyklų socialiniai darbuotojai. Būtina ugdyti vaiką atlikti pareigas ir būti atsakingam už savo poelgius šeimoje, mokymo bei auklėjimo įstaigoje, darbe ir socialinėje aplinkoje. Tokios prevencijos forma – konsultacijos su specialistais (gydytojais, mokytojais, psichologais), įvairios paskaitos tėvams, augintiems „sunkių“ vaikų.
<i>C.</i>	Šeimos apsauga. Siekiant sudaryti vaiko asmenybės fizinio, protinio, dvasinio, dorovinio, socialinio ir kultūrinio ugdymo pozityvias sąlygas, tėvai turėtų kuo daugiau praleisti laiko su savo atžalomis bei užtikrinti finansinį stabilumą. Tačiau, turint omenyje, jog dauguma problematiškų šeimų gyvena socialiniame ir ekonominiame nepritekliuje, akivaizdu, jog būtinas bendradarbiavimas su vietinėmis tarnybomis (ypač su įdarbinimo, socialinės paramos, sveikatos).

3. Ugdymo institucijų tobulinimo kryptys:

<i>A.</i>	Elgesio ir emociniai sutrikimai, vėliau peraugantys į nusikalstamus poelgius, prasideda anksti – pradinėse klasėse ar net ikimokykliniame amžiuje, tad, atsižvelgiant į tai, rekomenduojama ugdymo institucijoms prioritetą skirti darbui su mažais (iki 10 metų amžiaus) vaikais, esančiais
-----------	--

	rizikos grupėse.
B.	Būtina gerinti vaikų seksualinį švietimą, pavyzdžiui, įtraukiant į mokyklose dėstomų dalykų programą naują discipliną – „Seksualinio švietimo pagrindai“; tai būtų lyg atsvara visuomenėje plintančiai smerktinai suvulgarintai seksualinio pobūdžio informacijai.
C.	Svarbu pagerinti mokinių ir kitų vaikų sveikatos priežiūrą, jų užimtumą (ypač mokyklos lankymą), dvasinį, moralinį ir elgesio kultūros ugdymą.
D.	Būtina siūlyti vaikui kuo įvairesnes užimtumo formas, nuolat keisti veiklos pobūdį, stengtis, kad veiklos turinys būtų vaikams aktualus, kad pateikiama medžiaga atitiktų jų gebėjimo lygį. Reikėtų vengti monotonijos ir skatinti teigiamą savęs vertinimą.
E.	Kiekvieną vaiką reikia auklėti individualiai. Svarbu stengtis pažinti jo charakterį, įpročius, pomėgius. Padėti jam rasti tiesų gyvenimo kelią. Pagrindinė užduotis mokytojams – iš pat pradžių užmegzti psichologinį ryšį su vaiku, siekti įgyti mokinio pasitikėjimą.
F.	Mokymas ir auklėjimas mokykloje turi būti reformuojamas ir perorganizuojamas taip, kad padėtų ugdyti vaiko pagarbą įstatymui, neskatintų smurtinių poelgių, mokytų tinkamai elgtis sudėtingomis gyvenimo situacijomis.

4. Neformalios aplinkos poveikio vaikui neutralizavimo variantai:

A.	Norint atitraukti vaiką nuo neigiamo aplinkos poveikio, reikia organizuoti priešmokyklinio ugdymo grupes, klases nelankantiems ikimokyklinio ugdymo įstaigų 5-6 metų vaikams, plėtoti ikimokyklinio ugdymo įstaigų tipų įvairovę: lopšelius – darželius, darželius, darželius – mokyklas, ikimokyklinio ugdymo centrus (vystymosi sutrikimų turintiems vaikams), šeimyninius vaikų darželius ir pan.
B.	Būtina kaupti ir sisteminti informaciją apie ikimokyklinio amžiaus vaikus, tėvų įtaką vaikų ugdymui, socialinės aplinkos poveikį vaiko fizinei, psichinei ir dvasinei raidai.
C.	Svarbu teikti tėvams visokeriopą metodinę pagalbą, padedančią garantuoti vaikams socialinį saugumą; taip pat diagnostinę ir konsultacinę pagalbą tėvams ugdantiems ikimokyklinio amžiaus vaikams namuose.
D.	Poilsio vakarai, diskotekos, vakaronės ir kitos užimtumo formos, ugdančios vaikų kūrybiškumą, mokančios juos bendrauti, atitrauktų juos nuo laisvalaikio praleidimo gatvėje.
E.	Mokykloje būtina kurti kuo saugesnę, draugiškesnę atmosferą: turi būti užtikrinta pagarba ir dėmesys kiekvieno vaiko asmenybei ir jo poreikių tenkinimui ir užkertamas kelias negatyviems saugumą ir pasitikėjimą žalojantiems reiškiniams.

F.	Mokyklos turi pripažinti savo moksleivių poreikių įvairovę ir reaguoti į ją, pasirinkdamos ugdymo būdus, metodus bei skirtingą mokymo tempą ir teikdamos kvalifikuotą specialiąją pedagoginę, psichologinę bei socialinę pagalbą. Mokymo kokybę jos privalėtų užtikrinti rengdamos mokymo strategijas, atitinkamus individualizuotus mokymo planus, išteklių panaudojimo bei kitas organizacines priemones, taip pat palaikydamos ryšį su vietos bendruomene.
G.	Kiekvienoje mokykloje patartina įkurti psichologijos centrą, kuriuose būtų kaupiama literatūra ir testai apie savęs pažinimą ir vertinimą, teikiamos konsultacijos moksleiviams, tėvams, mokytojams.

5. *Vaiškų neužimtumo problemų sprendimo variantai:*

A.	Svarbu ne tik padėti vaikui pradėti dirbti, bet ir pasirinkti įdomią profesiją, atitinkančią jo individualius ypatumus ir polinkius. Būtina dar mokykloje ugdyti asmenį prisitaikyti nuolat kintančioje darbo rinkoje ir tokiu būdu ateityje išvengti nedarbo.
B.	Siekiant didinti vaikų užimtumą, vis daugiau dėmesio turi būti skiriama darbo motyvacijai formuoti (ypač ankstyvuojamu mokymosi laikotarpiu), ir ypač vaikų iš asocialių ir nepilnų šeimų.
C.	Tikslinga skatinti darbdavius, įdarbinančius vaikus. Pagal trišales mokymo ir įdarbinimo sutartis įdarbinusiems vaikams darbdaviams galėtų būti taikomos mokesčių lengvatos.
D.	Mokymas ir kvalifikavimas turi būti susijęs su vietine rinka, atsižvelgiant į kylančius naujus poreikius, naujas technologijas.
E.	Tikslinga vaikams taikyti nestandartines užimtumo formas (ne visą darbo dieną, lanksčius darbo grafikus, namudinį darbą ir t.t.).
F.	Įdarbinimo organizavimo ir auklėjimo darbe trūkumų šalinimas – viena iš sąlygų, galinčių apriboti vaikų smurtinį nusikalstamumą. Tobulinant profesinį orientavimą, bendrojo lavinimo mokykloms, teritorinėms darbo biržoms, darbo rinkos profesinio mokymo tarnyboms, darbo rinkos profesinio mokymo centrams, mokymo įstaigoms tikslinga glaudžiau bendradarbiauti.

6. *Žiniasklaidos poveikio vaikams eliminavimo variantai:*

A.	Tėvų ir vaikų bendravimas turėtų būti pagrįstas abipuse pagarba bei lygiateisiškumu.
B.	Būtina sudominti vaiką kuria nors saviraiškos sritimi, pažadinti norą dirbti, kurti.

REZIUOMĖ.

Prasidėjo sunkus paauglystės amžius. Prabėgo vaikystė. Vaikas stovi ant suaugusiųjų gyvenimo slenksčio. Ir ypač svarbu, kad šiuo labai atsakingu tarpsniu nusistovėtų tinkami tėvų ir vaiko savitarpio santykiai. Nedera užgniaužti jo savarankiškumo, tačiau kartu negalima ir visiškai palikti jo likimo valiai. Tėvų klaida gali viską pakreipti taip, kad vaikas pateks į nusikaltėlių įtaką. O šito jokių būdu negalima leisti. Kuo jaunesnis yra žmogus, pirmą kartą padaręs (smurtinį) nusikaltimą, tuo didesnė tikimybė, kad ateityje jis vėl nusikals. Telšių apskrityje vaikai teisės pažeidėjai kelia vis didesnę nerimą, apie vaikų smurto problemas rašo ne tik kriminologai ir psichologai – pedagogai, bet ir įtakingi visuomenės veikėjai, politikai, teisėsaugos pareigūnai. Šioms problemoms išspręsti kuriamos įvairios programos, išleidžiamos didelės pinigų sumos. Tai daroma ne vien tik dėl elementaraus supratimo, kad iš nepilnamečių teisės pažeidėjų gali išaugti pavojingas ir užkietėjęs nusikaltėlis. Visuomenės nariai ir nežinodami socialinių mokslų išvadų, puikiai supranta, kad vaikų smurtiniai nusikaltimai yra aliarmas jiems patiems, signalas, sakantis, kad kažkas netvarkoje pačioje visuomenėje ir ją kontroliuojančiuose ir reprodukuojančiuose mechanizmuose – šeimoje, mokykloje ir kitose institucijose.

Magistro baigiamajame darbe supažindinama su vaikų smurtinio nusikalstamumo samprata ir kriminologine charakteristika, pateikiama smurtinį nusikaltimą padariusio vaiko asmenybės samprata ir tipai.

Remiantis autorės atliktu kriminologiniu tyrimu, nusikalstamumo statistikos duomenimis ir mokslo literatūra, taip pat tarptautiniais ir Lietuvos teisės aktais, analizuojami pagrindiniai tokio vaiko asmenybės struktūros elementai ir aplinkybės, sąlygojusios jos formavimąsi.

Šiame darbe suformuluota vaikų smurtinio nusikalstamumo prevencijos samprata. Taip pat pateikti siūlymai jos tobulinimui, pabrėžiant, jog efektyviai vaikų smurto ir prievartos prevencijai Telšių apskrityje būtina reformuoti vaikų kriminalinės justicijos valdymą, keliant teisėsaugos darbuotojų kvalifikaciją bei taikant specializaciją ir steigiant naujas institucijas, kurios geriau užtikrintų vaikų teises.

SUMMARY.

A challenging period - adolescence has started. Childhood has been left behind. A child is standing on the threshold facing adulthood. The crucial moment of this extremely responsible period is settlement of proper interrelationship between a child and his/her parents. It is no worth suppressing his/her independence; however, the procedure can in no way be stranded. A mistake made by parents can direct the child towards the influence of criminal offenders. The latter can by no manner of means be tolerated. The younger a person having committed a (violence-related) crime is the higher gets the probability of his/her repeat offence in the future. In Telšiai County children-outlaws are causing greater and greater dismay, the problem of children violence is discussed not only in the works of criminologists and psychologists, but also by influential public figures, politicians and law-and-order officers. Various programs are being developed in order to solve the problem, huge amounts of money are spent. All the above is inspired not only by the elementary perception that a juvenile offender may turn into a dangerous and tough criminal. Members of the society, even though unaware of the conclusions of various social studies being conducted, perfectly realize that violence-related crimes committed by children is also an alarm to their safety, a sign signifying the presence of some kind of disorder in the society itself as well as in the machinery monitoring and reproducing the latter, such as – family, school and other institutions.

The Master-degree thesis introduces the concept of children violence-related delinquency and its criminological characteristics, as well as provides the concept and types of the personality of a child having committed an act of violence.

The main structural components of the personality of such a child and circumstances having caused its development are analysed in accordance with the criminological study conducted by the authoress, as well as the data on criminality statistics and scientific references, also both international and Lithuanian legal acts.

The purpose of the thesis is to develop the concept of prevention of violence-related delinquency. It also provides some suggestions on how to improve the latter, by emphasising that in order the preventive schemes of children violence and constraint were efficient in Telšiai County, the management of children's criminal justice shall be reformed by improving the qualifications of the law-and-order officers, applying specialisation as well as establishing new institutions meant to more efficiently ensure the protection of children rights.

NAUDOTOS LITERATŪROS SĄRAŠAS

Norminė literatūra

Tarptautiniai teisės aktai

Jungtinių Tautų dokumentai:

1. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija//Valstybės žinios. 1995, Nr. 60.
2. The United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines). The United Nations General Assembly resolution No. 45/112 of 14 December, 1990.
3. The United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules). The United Nations General Assembly resolution No. 40/33 of 29 November, 1985.

Europos tarybos dokumentai:

1. European Rules on Community Sanctions and Measures. Recommendation No. R (92) 16 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 19 October, 1992.
2. Improving the Implementation of the European Rules on Community Sanctions and Measures. Recommendation No. Rec (2000) 22 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 29 November, 2000.
3. Participation of the Public in Crime Policy. Recommendation No. R (83) 7 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 23 June, 1983.
4. Protection of Children against Ill-Treatment. Recommendation No. R (79) 17 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 13 September, 1979.
5. Violence in the Family. Recommendation No. R (85) 4 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 26 March, 1985.

Lietuvos Respublikos teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89.
2. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2004 m. sausio 22 d. įsakymas Nr. 94 “Dėl vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programų ir finansavimo“. // Valstybės žinios. 2004, Nr. 15-472.
3. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas//Valstybės žinios. 1996, Nr. 33.

4. Lietuvos Respublikos Organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymas (nauja redakcija nuo 2001 07 11) // Valstybės žinios. 1997, Nr. 69.
5. Lietuvos policijos generalinio komisaro 2001 m. gegužės 10 d. įsakymas Nr. 194 “Dėl nepilnamečių reikalų policijos pareigūno tarnybinės veiklos instrukcijos patvirtinimo”. // Valstybės žinios. 2001, Nr. 41.

Specialioji literatūra:

1. G. Babachinaitė. Nepilnamečių padarytų išžagininimų moraliniai aspektai. – Socialistinė teisė. 1989, Nr. 4.
2. G. Babachinaitė. Nepilnamečių smurtas Lietuvoje: raiška, priežastys ir prevencija // Jurisprudencija. 2002, Nr. 27(19).
3. G. Babachinaitė. Smurtinio elgesio prevencija // Tau, jaunuoli. – Kaunas: LMA, 1989.
4. G. Babachinaitė. Smurtiniai nusikaltimai Lietuvoje // Jurisprudencija. 1999, t. 12 (4).
5. M. Barkauskaitė, D. Juodkaitė. Smurtiniai nepilnamečių nusikaltimai. – Ugdymo problemos. 1998, Nr. IV (XXXI).
6. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius: Eugrimas, 2001.
7. Č. Bekarija. Apie nusikaltimus ir bausmes. – Vilnius: Pradai, 1992.
8. J. Bluvšteinas. Kriminologija. – Vilnius: Pradai, 1994.
9. A. Čepas. Nepilnamečių nusikalstamumas ir jo priežastys. – Vilnius: Mintis, 1982.
10. A. Čepas, A. Dapšys. Nusikalstamumas: kontrolė ir prevencijos perspektyvos (9 skyrius) // Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1998. – Vilnius: Jungtinių Tautų Vystymo Programa, 1998.
11. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas – Vilnius: Vaga, 2000.
12. A. Dapšys. Moksleivių teisėtvarkos pažeidimų prevencija profesinėje – technikos mokykloje (metodinės rekomendacijos). – Vilnius: Mintis, 1979.
13. A. Dapšys. Nepilnamečių nusikalstamumas: situacija ir prevencijos aktualijos // Teisės problemos. 1993, Nr. 1.
14. A. Dapšys. Nepilnamečių teisėtvarkos pažeidimų prevencija (metodinės rekomendacijos). – Vilnius: Mintis, 1979.
15. A. Dobryninas. Nepilnamečių justicija Lietuvos žiniasklaidoje. – Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000.
16. A. Dobryninas. Virtuali nusikaltimų tikrovė. – Vilnius: Eugrimas, 2001.

17. J. Galinaitytė. Individo teisinė socializacija: samprata ir struktūra. // *Jurisprudencija*. 2001, t. 20 (12), p. 21.
18. S. Gečėnienė. Baudžiamosios justicijos poveikis nepilnamečio asmenybei (kardomojo kalnimo tyrimo pavyzdžiu): daktaro dis.: soc. mokslai: teisė (01 S)/ LTU. – V., 2002.
19. S. Ignatavičienė, R. Žukauskienė. Rizikos grupės vaikai. – Vilnius: Leidybos centras, 1999.
20. M. Ivanovas. Tėvai, paauglys, įstatymai. – Kaunas: Šviesa, 1985.
21. A. Jatkevičius. Apie nepilnamečių kriminalinės justicijos reformos programą // *Teisės problemos*. 1999, Nr. 4.
22. A. Jatkevičius. Nepilnamečių smurtinio nusikalstamumo prevencija: daktaro dis.: soc. mokslai: teisė (01 S)/ VU. – V., 2003.
23. V. Justickis. Kriminologija. Vadovėlis. I dalis. – Vilnius: LTU, 2001.
24. V. Justickis. Nepilnamečių teisės pažeidėjų charakterio nukrypimai. – Kaunas : Šviesa, 1984.
25. B. Rudokienė. Šešiolikmetėms iškelta baudžiamoji byla // *Santarvė*, 2004 spalio 9, Nr. 116 (8761). P. 10.
26. G. Švedas. Nusikalstamos nepilnamečių grupės ir jų vertybinės orientacijos. – Lietuvos Respublikos baudžiamųjų įstatymų reforma. Respublikinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės. – Vilnius: Mokslas, 1990.
27. V. Kojala. Visuomenė ir nepilnametis. – Vilnius: Mintis, 1974.
28. I. Leliūgienė. Žmogus ir socialinė aplinka. – Kaunas: J.Petronio leidykla, 1997.
29. I. Michailovič. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas: daktaro dis.: soc. mokslai: teisė (01 S)/ VU. – V., 2001.
30. Nepilnamečio asmenybė ir nusikalstamumas. – Vilnius: Mintis, 1984.
31. Nepilnamečių justicija Lietuvoje. – Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 1998.
32. Nepilnamečiai, padarę sunkius nusikaltimus: psichologiniai ir socialiniai ypatumai. – Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000.
33. V. Pavilonis. Jei paauglys nusikalto. – Vilnius: Mintis, 1987.
34. V. Pavilonis. Paauglys ir įstatymas. – Vilnius. Mintis, 1978.
35. G. Sakalauskas. Nusikalstamumas (10 skyrius) // Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1999. – Vilnius: Jungtinių Tautų Vystymo Programa, 1999.
36. G. Sakalauskas. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje. – Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2000.

37. SSP Co-operation (School – Social Services – Police). Basis and Organisation. – Copenhagen, 1998.
38. J. Vaitkevičius. Socialinės pedagogikos pagrindai. – Vilnius: Egalda, 1995.
39. Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija. – Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2000.
40. G. Valickas. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: LTA, 1997.
41. А. Дапшис. Криминологическая оценка взаимосвязи социально-демографических признаков личности несовершеннолетних и их родителей. – Использование современных достижений науки и техники в деятельности следственных органов и судов по борьбе с преступностью. Тезисы республиканской научной конференции. – Вильнюс: Моклас, 1981.
42. Насильственная преступность – М., 1997.

Statistikos medžiaga:

1. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro tinklapis www.nplc.lt.
2. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės tinklapis www.std.lt.